

सत्यमेव जयते

Government of Maharashtra

Fostering Teaching Learning Practices for Quality Enhancement in Higher Educational Institutions

Editor : Dr. Rajendra H. Satpute

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF ARTS & SCIENCE, AURANGABAD

Established In 1923, NAAC Reaccredited 'A' Grade (2016)

An Edited Book of Research Papers & Research Articles
on the occasion of NAAC Sponsored National online seminar on

Fostering Teaching Learning Practices for Quality Enhancement In Higher Educational Institutions

Dr. Rajendra H. Satpute

Principal (I/c) & Editor

Dr. Yugandhara S.Topare

Convener & Coordinator IQAC

Organized by

Internal Quality Assurance Cell (IQAC)

Government College Of Arts & Science, Aurangabad

5th July 2021

Book Title

- **Fostering Teaching Learning Practices
for Quality Enhancement
in Higher Educational Institutions**

Editor's Name

- **Dr. Rajendra H. Satpute,**
Principal (I/c),
Government college of Arts & Science,
Aurangabad (Maharashtra)
Phone : **(0240) 2341476**

- Edition Details : **I, 5th July 2021**

- ISBN - **978-81-952413-1-6**

Publishing Agency

- **Aatmabhan Prakashan, Aurangabad**

Publisher's Address

- **Dr. Sanjeevkumar Sawale,**
A25, Infront Of Premchand Mugdiya D. Ed. College,
Pahadsing Pura, Hanuman Tekdi,
Aurangabad. 431004 (Maharashtra)
Mobile : **9404010804**

Printer's Details

- **Rudrayani Printer's,**
Town Center, Aurangabad,

- Price : **Rs. 500**

- Copyright : © **Aatmabhan Prakashan, Aurangabad**

Dr. Dhanraj Mane
Director, Higher Education

Message

It gives me immense pleasure to convey that Government College of Arts & Science, Aurangabad is organizing NAAC sponsored One Day National Webinar on “Fostering Teaching Learning Practices for Quality Enhancement in Higher Educational Institutions” on 5th July 2021.

This Webinar is a significant one that will provide an opportunity for the Principals, IQAC coordinators, Teachers, Administrators and research scholars from academic institutions to share and exchange their ideas on recent advancements in learning practices in higher education sector of India. An ideal approach towards new changes in National curricular framework and guidelines will definitely contribute in the improvement in both teaching and research quality in HEIs of India. It is very important that institutional mechanism should be developed to adopt a holistic and functional approach for community engagement by encompassing all the three functions of HEIs i.e. Teaching, Research and Service to the community.

This pandemic has taught us to use the available resources wisely and has also trained the academic fraternity to use digital tools at a large scale. We are striving hard to create quality human resource through HEIs.

The theme of Webinar is wisely chosen keeping in mind the present mode of teaching and learning. The initiative taken by IQAC of the college will certainly contribute to the pool of knowledge and research. I hope that the dialogue generated at this Webinar will lead to the implementation of many new ideas in this direction and thus pave a wave for further improvements.

I extend my warm greetings to the Principal, IQAC, teaching and non-teaching staff members of the college and best wishes for the webinar.

I wish the Webinar a Grand Success.

Place: Pune
Date: 02/06 /2021

(Dr. Dhanraj Mane)
Director
Higher Education
Government of Maharashtra
Pune

Dr. Rajendra H. Satpute
Principal (I/c)
Editor & Chief Organizer,
Government College
of Arts & Science,
Aurangabad, (M.S)

From the Principal's Desk

It gives me great pleasure to present an edited volume of seminar proceedings of NAAC sponsored one day National online seminar on 'Fostering Teaching Learning for Quality Enhancement in Higher Educational Institutions' organized by IQAC, Government College of Arts & Science, Aurangabad. I feel delighted to express my gratitude towards NAAC for offering sanction to this seminar.

At the outset I am extremely grateful to our patron, Director, Higher Education, Dr. Dhanraj Mane sir for his continuous encouragement for academic activities.

The conferences, workshops and seminars encourage us to develop eco system of education. As whole world is facing a pandemic situation, there are two sides of the Pandemic situation of covid 19. It has created huge impact on living of human being but it has opened other opportunities for introspection. This online seminar was good opportunity for us to know the teaching learning aspects from experts in education sector in India. Quality teaching in higher education is important for student learning outcomes. Therefore, fostering teaching learning practices is important in higher education institutions in India. Educational institutions are facilitators, mentors and supporters of students. This volume brings out research papers and articles on the sub themes of the seminar. Research scholars, professors and teachers have academic contribution in it.

I believe that this edited book of research papers will be useful for all academicians and educational institutions.

I congratulate Dr. Yugandhara S. Topare, coordinator, IQAC and all members for taking sincere efforts in bringing out this volume on teaching learning practices.

With warm regards.

Dr. Yugandhara S. Topare

Webinar Convener
& Coordinator IQAC,
Government College
of Arts & Science,
Aurangabad, (M.S)

Editorial

Before writing this brief piece of editorial to this volume of research papers received as a response to our call for publication for this NAAC sponsored webinar on Fostering Teaching Learning Practices for quality enhancement in Higher Educational Institutions on 5th July 2021 on virtual platform Zoom, I must express my gratitude to NAAC for sanctioning grants for organization of this webinar. This assistance by NAAC is a great help for our institution on the background of Covid 19 pandemic situation. NAAC expects proposals for organization of the seminar under the stipulated areas decided by them. We proposed for the discussion on the subject of fostering teaching learning practices

I am very much thankful to our respected Director, Dr. Dhanraj Mane sir for best wishes and encouragement to organize webinar and publication of edited book. I am thankful to the Principal Dr. Rajendra Satpute sir for kind support in the organization of webinar and publication process.

On the background of globalization, the role of higher educational institutions is becoming more competitive. Being a mentor and supporter, institutions are expected to foster teaching learning practices. This webinar discusses about methods of measuring teaching quality, new educational policy, outcome-based education and framing innovative courses and employability in higher educational institutions. There are many aspects which are complementary to foster teaching learning practices. Extension activities, community services and learning, mentoring practices, good infrastructure for practical and academic activities, curriculum development, skill-oriented courses and employability, scholarships and student's welfare funds, faculty development programs, pedagogical skills and policies of institution are some of the important aspects among them.

This edited book is a collection of research papers and research articles based on subthemes on fostering teaching learning practices. There are total thirty-five papers including English and Marathi language in this book. It includes some important themes like case study of teaching practices, educational policy-oriented papers, library resources, digital techniques in teaching, use of educational apps and its analysis etc. A paper by Mrs. A. Subhashini focusses a need of legal education as a legitimate career. A study on student's approach towards Economics and identifying student friendly practices for quality learning emphasizes that teacher's teaching quality and mastery over the subject creates friendliness towards the subject.

A paper by Delcy Lopes and Naukudkar on fostering research activities for teachers suggests that institutional policy is necessary to promote research values among teachers. A case study of extension activities in teaching in Botany by Dr. Bodkhe proposes that teacher should review teaching everytime for good learning process. Dr. Bidarkar and Dr. Kamble focusses the necessity of library resource development and effectiveness of InLibNet for effective teaching. Dr. Khandar and Dr. Deshmukh emphasizes need of educational research for proper assimilation of knowledge. Case studies in service learning approach by Dr. Choudhari attempts to link service learning and community engagement. Case study by undergraduate students by Dr. R. S. Kale very effectively and technically focusses that wellbeing index of students in pandemic

situation has not largely affected. Two to three papers show how transformation took place in education system. Learner centered education, role of fellowship, right to quality education, critical study of online teaching and its impact are some of the aspects of teaching learning which are discussed in this edited book.

This edited book attempts to focus on the supporting things in educational system for quality and outcome-oriented teaching and learning. I hope this volume will be useful for academicians and Higher education institutions. I am thankful to all the contributors to this volume for their research papers, without them this would not have been a reality.

I would like to thank external experts Dr. J. S. Ambhore, Dr. Sadhana Kolhekar, Dr. Nalini Muley, Dr. Aparna Kottapalle and Smt. Vidya Ingole for spending valuable time and reviewing research papers. I am thankful to editorial board members Dr. Archana Chapolikar, Dr. Vaishali L. Deshmukh, Dr. Seema Bodkhe, Dr. Khan Talat Shaista, Mr. Sandip Jogdand, Mr. Ajaykumar Gandhi and Dr. Ramprasad Kale for assistance in the editorial process. I am thankful to Dr. Archana Choudhari for technical support. I would like to thank Mr. Deepak Urgunde for providing college photographs. I am thankful to publisher Dr. Sanjeevkumar Sawale for neat type settings. Lastly, I am thankful to all teaching and non-teaching members of Govt. college of Arts & Science for their cooperation in this academic endeavor.

About College

Government College of Arts and Science, Aurangabad is a premier institution in the Marathwada region of Maharashtra state. Being a government institution, it caters to the academic needs of the under privileged classes on a large scale. The college is known for its excellent geographical settings and historical heritage, set in the lap of hills and surrounded

setting, the college also boasts of its history. The history of this college is the history of Higher education in Marathwada region. First ever college established in Marathwada region, in an area constructed in 17th Century known as “KILE-ARK”. The college was established on 22nd Sept.1923 at Aurangabad, the capital of Marathwada. It was established **initially at**

Heritage Buildings Of College :
Adil Darwaja

Heritage Buildings Of College :
Pamar Kothi (Present Bakery Department)

by the historical Himayat Bagh at one end, lends an enchantingly beautiful setting for the college. Along with its beautiful geographical

Madrasa-a-Fokania, first floor, near Bhadkal Gate, Aurangabad. Founder Principal was *Dr. Maulvi Abdul Hak*.

It is pride to state that up to 1950, this was the only college in Marathwada region providing higher education and the college has catered the needs of the students for higher education even before the independence of India and creation of the Maharashtra state. In brief, the college has served as the backbone of the education movement in Marathwada region. The institute is located adjacent to Himayat Bagh. The forty-eight acres of green historical college campus is surrounded by a huge rampart constructed in the seventeenth century which is worth mentioning. It is known as Kile Ark The college campus comprises of few antique buildings of medieval architecture namely, *Janana Mahal*, *MardanaMahal* and *PamerKothi*. The historical campus provides

simultaneously forging ahead with the changing times which is marching towards centenary.

The college is successfully marching towards the competitive era to provide leaders in academics, industry, research, social and cultural arena. The college scaled higher peaks of excellence due to the persistent efforts taken by the former Principals too. Govt. of Maharashtra introduced new subjects in the college such as Microbiology, Geography, Music, Home Science in 1971, Sociology in 1972, Statistics in 1982, Polymer Chemistry in 1987 and Computer Science in 2001 considering the regional requirements.

In the last nine decades the college has grown both qualitatively and quantitatively and

Heritage Buildings Of College :
Mardana Mahal (Present Geography Department)

Heritage Buildings Of College :
Adil Kothi (Old Boys Hostel)

a clean and pollution-free environment to the students. Another important facet of the college history is that the first clarion call for freedom movement “VandeMataram” was given in 1938 in the college hostel which later on spread throughout the Hyderabad state. This renowned institution has distinguished itself by preserving its ancient heritage and

has emerged as comprehensive regional institute with a national outlook. The college is carrying out a wide range of social and community services and endeavouring to undertake socially relevant programmes. The college has organised various national and international seminars, exhibitions, conferences and workshops. The college has

good infrastructure with 22 departments of Science and Arts streams. There are three post graduate departments namely Home science, Music and Geography. College provides English and Marathi medium for Arts faculty.

In sept.2016, college accredited with A grade by NAAC Benglore.It was the second cycle of NAAC and now college is marching towards the third cycle.

The newly constructed central library is enriched with a treasure of knowledge to quench the academic thirst of the students and teachers. Library has developed e resources with inflibnet facility and e books.All the science departments have laboratories well equipped with the equipment, instruments and fixtures. The campus has well equipped separate hostels for boys and girls. Ladies common room, canteen, playground, botanical garden, seminar hall, auditorium, staff room, departmental cabins, well-furnished Principal cabin, and separate administrative office. Our Alumni students are active in the field of Industry, administration, politics, Medical science, cinema, Drama and literature.

The college was previously affiliated to well renowned university namely Osmania University, Hyderabad upto 1954 prior to establishment of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad

previously named as Marathwada University. Co-curricular activities such as workshops, conferences, seminars guest lectures, study tours and extension activities like NSS and NCC are effectively implemented in the college. Only three colleges in Aurangabad have Girls NCC unit under 7 Maharashtra girl battalion and Government college of Arts and Science is one of them. The college organizes parentteacher meet annually for obtaining the feedback and increasing the parent's role for the educational development of their wards. The faculty members attend national and international workshops, training programmes, seminars, conferences and publish research papers in reputed journals. Faculty members avail the facility of FIP sanctioned by UGC.

The college has anti-ragging cell. Internal grievance and redressal cell for women staff members and girl students is established under The Sexual Harassment of Women at workplace Act. College has initiated developmental work under RUSA grants after 2017. Central instrumentation laboratory, Language lab, Computer lab for students are the infrastructural initiatives under RUSA.

This oldest institution has completed ninety-eight years successfully and now it is marching towards centenary.

-00-

About Webinar Theme, Objectives and Outcome

Internal Quality Assurance Cell :

IQAC was established in July 2006. IQAC has accelerated accreditation process of NAAC. It monitors all qualitative and quantitative aspects of the college as per NAAC parameters. College has been accredited with 'A' grade in second cycle of NAAC in Sept.2016. Third cycle of assessment and accreditation by the competent authority NAAC, Bangalore is in process. IQAC has organised workshops on intellectual property rights, workshops and webinar on revised accreditation framework of NAAC, Faculty development programme on Learning Management Systems, workshops funded by state women's commission, National seminars on Research methodology funded by ICSSR and guest lectures on various aspects. Department level workshops for students is one of the best practices of our college. College has initiated new activities and developments as per the suggestions of NAAC peer team in their visit in 2016. College has developed language lab and Central instrumentation lab under the RUSA grants.

About webinar :

IQAC of Government College of Arts & Science, Aurangabad organized one day NAAC Sponsored national webinar on 5th July 2021. Fostering Teaching Learning Practices for quality enhancement in Higher educational Institutions was the title of the webinar. Quality teaching in higher education is important for student learning outcomes. Therefore,

fostering teaching learning practices is important in higher education institutions in India. Quality teaching includes several dimensions like effective design of curriculum, course content, variety of learning contact, effective assessment etc. It also involves learning environment and student support services. Hence fostering quality of teaching and learning is a multi-level task. These levels are interdependent. This multi-tasking activity in quality teaching and learning can be implemented at institutional level, Program or course content level and individual level. At institutional level, it includes academic policy and support system to foster quality teaching. At program level design content and delivery of program are important aspects of quality teaching. The role of higher education institutions is extended in the competitive world. These institutions are trainer, facilitator and mentors also. There are fundamental changes in the employment pattern all over the world. Graduates are entering in a world of employment which is characterized by uncertainty, speed, risk, and interdisciplinary approach. That's why the role of higher education institutions in fostering teaching learning practices is becoming important.

Target Participants for the webinar were Teachers, PG and Research student, Researchers Administrators from academic institutions, IQAC Coordinators and Principals.

This webinar focussed on the various

aspects of teaching learning in consideration with its different levels. The seminar also explored innovative teaching learning methods, support system and various platforms for teachers and students to improve the quality of teaching process.

Objectives of the webinar:

1. To increase the quality and efficiency of teaching and learning process.
2. To provide a framework for collaborative planning for instructors, educational developers, administrators and students.
3. To explore teaching learning tools other than traditional classroom teaching.
4. To introduce shift in the policies in higher education.
5. To develop curriculum supporting employability.
6. To discuss challenges in higher education with reference to quality teaching and diversity of student profile.

Suggested sub themes

for the paper publication :

1. Learner centred education.
2. Technology enabled education and new tools of teaching learning.
3. Curriculum design and educational development.
4. Case studies of creative learning.
5. Capacity building of teachers with philosophical and sociological perspectives.
6. Linkages between teaching and research activity.
7. Policies and practices regarding quality teaching in institutions.
8. Need of up gradation of pedagogical skills through professional development.

9. Role of mentor mentee scheme, Counselling in quality teaching and learning process.
10. Role of support services in the institution to foster quality teaching.
11. Development of learning environment facilities.
12. Teaching learning and student's evaluation.
13. Education policies to foster teaching learning process
14. Teaching learning and community services
15. Teaching innovation funds in the institution
16. Curriculum Development and employability

Outcome of the Webinar :

One day National webinar brought fruitful outcome i.e

1. Proper and systematic discussion on the measuring quality of teaching, educational policy changes and employability-oriented courses.
2. Discussion on the Proper methods to find out outcome of the courses.
3. Find out finest combination based on the local needs and conditions for better graduates' attributes which will be helpful to create employment-based opportunities.
4. Webinar discussions created a path to develop employability related curriculum development.
5. Webiar oriented the participants regarding the measures to foster the teaching learning practices in educational institutions.

Report on one day NAAC Sponsored Online National seminar

On 'Fostering Teaching Learning Practices for quality enhancement in Higher Educational Institutions' Organized on 5th July,2021 During 10.30 am to 4.45 pm.

Inauguration

The webinar began at 10.30. am sharp. Joint Director of Higher Education, Aurangabad Region, Dr.RanjitsinhaNimbalkar was the inaugural guest and chief guest. Hon.Dr.B. Raja Shekhar, Pro Vice-Chancellor of University of Hyderabad, Telangana was the inaugural guest and resource person for the session. Dr. Ulhas Udhan, Ex chancellor's nominee was also present as a chief guest for the webinar.

The webinar commenced with the recital of National Anthem. Dr. Ranjit Sinha Nimbalkar delivered the inaugural address and emphasized the need of quality initiatives by educational institutions. Dr. Udhan expressed his views regarding present situation of educational institutions in Maharashtra. He emphasized that institutional leaders should come ahead unitedly for the welfare of students. Principal of the college Dr. Rajendra H. Satpute welcomed the dignitaries and gave welcome speech. He gave a brief history of the college and also mentioned that the college is marching towards centenary and is expected to go for Autonomy. The convener of the webinar Dr. Yugandhara Topare read the foreword of the webinar. Dr. Khan Talat Shaista conducted the program.

Key note address by Inaugural guest

Dr. B. Raja Shekhar :

Dr. B. Raja Shekhar congratulated IQAC for selecting teaching learning related topic for the webinar. Dr. Raja Shekhar focussed that most of the institutions are concentrating research related topics for workshop and webinar. Teaching learning is neglected. But creation of knowledge is possible through the teaching learning process. Teachers are recruited on the basis of research profile but very few of them are able to inspire students through teaching practices. Country needs good researchers but we need good teachers also. There are certain parameters to find out best researcher but what about best teacher, there are no specific parameters to find out the best teacher. NIRF and NAAC ranking has given weightage to teaching learning practices and outcome. That's why teaching and learning with proper methodology should fostered. Teachers should be incentivised. We need to inculcate good teaching skills among teachers also. He focussed on the volatility on the background of pandemic situation and expected changes in teaching learning practices. To tackle these fluctuations, we need skilled teachers. Inaugural session ended with the key note address of Dr. B. Raja Shekhar.

Session-1

Measuring Quality Teaching and NAAC Accreditation

Framework :

Resource Person
Prof. B. Raja Shekhar,
Pro-Vice Chancellor,
University of Hyderabad,
Telangana

For the first session **Prof. B. Raja Shekhar,** Pro-Vice Chancellor, University of Hyderabad, Telangana was the Resource person. In his presentation he discussed about features of quality teaching and how to measure quality teaching. He emphasized that active learning is becoming a biggest challenge. There are many aspects related with the teaching like-curriculum development, curriculum delivery, evaluation etc. these should be justified by the teacher. He defined Caring, nurturing and developing minds and talent is a good teaching. Teacher should be able to bridge the gap between theory and practice.

Further he concentrated on second criterion of NAAC and discussed about Teaching learning Process and its key Indicators and its weightage. He explained that Students' satisfaction level is decided by the kinds of experiences students undergo.

Extent of the comfort feeling as well as intellectual stimulation the learning situation provides. Their feedback showcases the actual quality of teaching learning process enabling identification of strength of teaching as well as the positive implements. He explained that diversity of learner's effects on the extent of their learning. He emphasized that teacher should use different methods for teaching learning.

He should be able to construct a knowledge for students. Performance of the student is a realization of outcome of students. It should be evaluated. He answered queries of the participants satisfactorily. It was very informative session.

Session highlighted the need of good teachers with good researchers. Session was conducted by Dr. Seema Bodkhe.

Session-2

Teaching Learning Practices and NEP 2020 :

Resource Person

Dr. S. Sankar,
Ex principal,
ANR College, Gudivada, A. P.
& Advisor IQAC Cluster India

Dr. S. Shankar, Ex. Principal, ANR College, Gudivada, Andhra Pradesh was the

resource person for second session. In his presentation he explained the Vision for India's higher education system.

He focused that education in NEP 2020 will not be only for the employment but it will be for progressive and prosperous nation. Dr. Sankar analyzed the basic features of policy in an organized manner. Developing well rounded economically independent individuals is the basic aim of NEP 2020. Development of vibrant communities of scholars and peers, to increase resource efficiency are the basic objectives of NEP.

He added that NEP will phase out the concept of affiliated colleges. Policy proposes autonomy to all institutions. Increase in Gross enrollment ratio is an important aspect of it.

He discussed some of the major problems in higher education system such as severely fragmented structure, poor learning outcomes, rigid separation of disciplines, lack of access, lack of institutional autonomy. HEI should develop community engagement and service and to support school education. It will help to increase gross enrollment ratio by 2030.

New policy looks forward for autonomy and flexibility in the functioning of educational institutions. He focused that policy want to brought back the holistic tradition of multidisciplinary and holistic approach in education. Session was informative and interactive. Dr. Sankar answered various doubts of the participants in very interactive manner.

This session was conducted by Dr. Archana Chapolikar.

Session-3

Teaching Learning Practices and Outcome Based Education :

Resource Person

Prof. Kalpana Chavan,

St. Xavier's Institute of education,
Mumbai & Associate Member,
IQAC Cluster India.

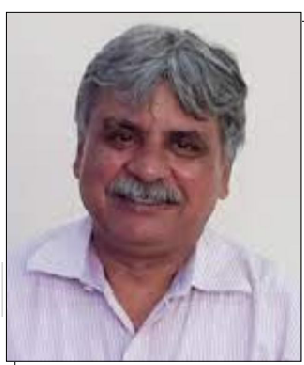
In this session **Prof. Kalpana Chavan,** St. Xavier's Institute of education, Mumbai was a resource person. She Started her presentation with concept of outcome-based education. She explained outcome Based Approach in detailed. While explaining OBE approach, she told the difference between output and Outcome. Prof. Chavan created awareness about pedagogical terms and outcome-based education. She explained Epistemology of Teaching. Prof. Chavan focused on problems of teaching methods implementation and education system related problems. Prof. Chavan differentiated between traditional teaching and modern techniques of teaching. In modern times teacher was the only source of knowledge. Over all presentation was Interactive, informative and comprehensive. She analysed the concepts in teaching learning like black box effect, human learning and machine learning. She focussed that how

industrial revolution has created a stereo type of learning practices. Capitalism oriented education system was in existence. It was output based system. Now education is contextually reinvented. Prof. Chavan focussed some of the concepts with polling by participants. Prof.Chavan answered many doubts of participants. Mr. Sandeep Jogdand conducted the session.

Session-4

Curriculum Development and employability in HEI's :

Resource Person

Dr. Vijay Joshi,

Chief consultant RUSA, Maharashtra and ex principal, K. J. Somaiya college, Mumbai.

Dr. Vijay Joshi, Chief consultant RUSA, Maharashtra and ex principal, K. J. Somaiya college, Mumbai was the resource person for the last session. His speech enlightened the participants about how the development of curriculum is significant to increase the employability of students. In view of gaps in skill levels of graduates and disconnection of qualification and skill he focused the issues of new educational policy and needs of inculcating certain types of skills among

students and invading is curriculum to increase the employability among graduates. He has also presented the job landscape of future jobs. He listed out 10 skills necessary up to 2025. Analytical thinking, complex problem solving, critical thinking, resilience, stress tolerance, are some of the important skills among them. He focused on the importance of new skills such as active learning is important in the digital age. He highlighted WUCA survival skills. He explained the difference in terms employment and employability skills. He explained that lifelong learning is becoming important in the digitized era. According to him the economic and social foundation of higher education is eroding. He emphasized on collaboration across network and need of adapting multidisciplinary approach. Finally he ended his session with an igniting message that we should expand humanity's potential for better world. Dr. Ramprasad Kale conducted the session.

Valedictory session :

Mr. Ajaykumar Gandhi conducted the session and welcomed all the guests and participants to the valedictory function. Dr. Vijay Joshi was the chief guest for valedictory function. Dr.Yugandhara Topare, convener of the webinar presented a brief review of all the sessions held during the webinar. Dr. Tushita Iyer, Faculty from BPHE's Society, Ahmednagar College in live feedback thanked for the efforts taken by the organizing committee. She expressed that all the sessions were helpful and will certainly help all the teachers to become better facilitators. Another participant, alumnus of the college Miss.

Sachee Arora consulting psychologist in her feedback thanked the organizing committee for organizing such a fruitful webinar. Dr. Aruna (Botany Professor) said that she learned a lot from the webinar. She appreciated all the efforts taken by the organizer. In the valedictory address Dr. Vijay Joshi emphasized on self-analysis and role of IQAC in development process. In concluding remark Principal Dr. R. H. Satpute said that suggestions by various resource persons will be useful for the development of our college. At the end Dr. Vaishali L. Deshmukh proposed a vote of thanks.

There were total 264 participants for the webinar. 165 Participants attended it through Zoom platform and remaining through Youtube platform. 46 participants were from other states like Goa, Gujrat, West Bengal, Kerala, Tamilnadu, Jammu & Kashmir, Jharkhand, Madhya Pradesh, Orissa, Andhra Pradesh, Uttaranchal and Assam. Feedback for the webinar was excellent. Participants appreciated the organization, content and presentation of resource persons.

IQAC has generated Youtube link of the Webinar. It is available for all academicians in public domain.

Youtube link :

<https://www.youtube.com/watch?v=wpMU2JAOTgA>

News Paper coverage of National Webinar in Marathi and Hindi Newspapers

उच्च शिक्षा संस्थानों में बढ़ाएं शिक्षा की गुणवत्ता

■ सहसंचालक डॉ. निंबालकर ने की अपील

निज प्रतिनिधि | औरंगाबाद

शासकीय ज्ञान विज्ञान महाविद्यालय में आयोजित संगोष्ठी में उच्च शिक्षा विभाग के सहसंचालक डॉ. रणजीत सिंह निंबालकर ने कहा कि उच्च शिक्षा संस्थानों में शिक्षा की गुणवत्ता को बढ़ाने के लिए प्रयास किए जाने की बेहद जरूरत है। ऐसा करने पर ही छात्रों को स्तरीय शिक्षा मिलेगी, साथ ही ज्ञान भी बढ़ेगा।

डॉ. निंबालकर आईक्यूएसी की ओर से हाल ही में 'उच्च शिक्षण संस्थानों में गुणवत्ता संवर्धन के लिए शिक्षा पद्धतियों को बढ़ावा देना' विषय पर वर्चुअल पद्धति से विचार रख रहे थे। कार्यक्रम में पूर्व व्यवस्थापन परिषद सदस्य डॉ. उल्हास उद्गाण, हैदराबाद विवि के प्र-कुलपति डॉ. राजशेखर उद्गाटक के रूप में उपस्थित थे।

उद्गाण ने कहा कि गुणवत्ता बढ़ाने के लिए शिक्षा के क्षेत्र में विभिन्न तत्वों को सक्रिय

रहना होगा। प्र-कुलपति डॉ. राजशेखर ने कहा कि वर्तमान में अनुसंधान पर बड़ी संख्या में वेबिनार आयोजित किए जा रहे हैं। हालांकि, इस बारे में अध्ययन-शिक्षण विषय की उपेक्षा की जाती है। उन्होंने गुणवत्तापूर्ण शिक्षण को मापने के तरीके के बारे में प्रस्तुति दी। महाविद्यालय के प्रभारी प्राचार्य राजेंद्र सातपुते ने महाविद्यालय के विकास कार्यों की जानकारी दी। वेबिनार की संयोजक डॉ. युगंधरा टोपरे ने अध्ययन-अध्यापन वृद्धि की आवश्यकता के बारे में बताया। उद्घाटन सत्र का संचालन डॉ. तलत खान ने किया। डॉ. सीमा बोड़खे ने प्रथम सत्र का संचालन किया।

पाठ्यक्रमों में रोजगार उन्मुखी शिक्षा का अभाव : प्रा. जोशी

वेबिनार के दूसरे सत्र में आंध्र प्रदेश के डॉ. एस. शंकर ने नई शिक्षा नीति और अध्ययन अध्यापन में बदलाव के साथ-साथ नए पाठ्यक्रम बनाने पर बल दिया। मुंबई की प्रोफेसर चरन्पना चव्हाण ने आउटकम बेस्ड एजुकेशन पर मार्गदर्शन किया। मुंबई स्थित सोमट्या कॉलेज के पूर्व प्राचार्य विजय जोशी ने चिंता जाहिर की कि विदेशी विवि की तुलना में हमारे पाठ्यक्रम में रोजगार उन्मुखीकरण का अभाव है। समापन समारोह का संचालन अजर कुमर गांधी ने किया। कार्यक्रम में 14 राज्यों से शोधकर्ताओं और प्राध्यापकों ने हिस्सा लिया।

Dainik Bhaskar (Hindi)

आदर्श गावकरी

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आय.क्यु.ए.सी. आयोजित अध्ययन अध्यापन वृद्धिंगतसंदर्भात चर्चासत्र

देशभरातून तज्ज्ञ मंडळींचा सहभाग

औरंगाबाद / प्रतिनिधी

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आय.क्यु.ए.सी.च्या वतीने ५ जुलै रोजी आभासी व्यासपीठावरून राष्ट्रीय चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले होते. नॅक पुरस्कृत असलेल्या या वेबिनारचा विषय 'फॉस्टरिंग टीचिंग लर्निंग प्रॅक्टिसेस फोर क्वालिटी एनहॅन्समेंट इन हायर एज्युकेशनल इनस्टीट्यूशन' असा होता. रूग्ण १४ राज्यातून तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवरून संशोधक आणि प्राध्यापकांनी यात सहभाग नोंदविला.

प्रथम सत्रात औरंगाबाद विभागाचे सहसंचालक डॉ. रंजीतसिंह निंबाळकर तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म राठवाडा विद्यापीठाचे राज्यपाल नियुक्त सदस्य डॉ. उल्हास उदाण आणि हैदराबाद विद्यापीठाचे प्र-कुलगुरू डॉ. राजशेखर

उदाटक म्हणून उपस्थित होते. उच्च शैक्षणिक संस्थांमध्ये अध्यापनाची गुणवत्ता वाढवणे आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन सहसंचालक डॉ. निंबाळकर यांनी केले. डॉ. उदाण यांनी, गुणवत्ता वाढवण्यासाठी शैक्षणिक क्षेत्रातील विविध घटकांनी सक्रिय राहणे आवश्यक असल्याचे मत व्यक्त केले. डॉ. बी. राजशेखर यांनी, साधन व्यक्ती म्हणून गुणवत्तापूर्ण अध्यापनाचे मापन कसे करावे या विषयावर सादरीकरण केले. वेबिनार अध्यक्ष आणि महाविद्यालयाचे प्रभारी प्राचार्य डॉ. राजेंद्र सातपुते यांनी, महाविद्यालयातील नॅक मूल्यांकनाच्या दृष्टीने होत असलेल्या विकास कामासंदर्भात माहिती देत म हाणिद्यालय शंभरीकडे नाट्याल करत असून शतकपूर्तीनिमित्त नियोजन करत असल्याचे सांगितले. प्रास्ताविकात डॉ.युगंधरा टोपरे यांनी अध्ययन-अध्यापन वृद्धिंगत करण्यासाठी असलेली आवश्यकता स्पष्ट करून वेबिनार च्या आयोजनामागील भूमिका मांडली.

द्वितीय सत्रात आंध्रप्रदेशचे डॉ.एस. शंकर यांनी नवीन शैक्षणिक धोरण आणि अध्ययन अध्यापनात होणारे बदल तसेच नवीन अभ्यासक्रम निर्माण करण्याची आवश्यकतेबाबत मत मांडले. तिसऱ्या सत्रात मुंबईचे प्रा. कल्पना चव्हाण यांनी आउटकमबेसड एज्युकेशन विषयावर सादरीकरण केले. चौथ्या सत्रात रुसा महाराष्ट्राचे मुख्य सल्लागार आणि मुंबई येथील सोमया कलिंगचे माजी प्राचार्य डॉ. विजय जोशी यांनी अभ्यासक्रम विकसित करणे आणि रोजगारभिमूखतेवर सादरीकरण केले. समारोप सत्रात तामिळनाडू येथील प्रा.अरुणा, प्रा. तृतीया अय्यर तसेच मानसशास्त्रीय समुपदेशक आणि महाविद्यालयानी मानी निवारिणी साची अरोरा यांनी सहभागी यांच्या वतीने मनोगत व्यक्त केले. प्राचार्य राजेंद्र सातपुते यांनी अध्यक्षीय समारोप केला. आभार डॉ. वैशाली देशमुख यांनी मानले. यावेळी कार्यालय प्रतिनिधी गोपीनाथ घोडे उपस्थित होते.

Adarsha Gavkari (Marathi)

'कौशल्यपूरक अभ्यासावर उच्चशिक्षणात भर हवा'

म. टा. प्रतिनिधी, औरंगाबाद

आणि हैदराबाद विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. बी. राजशेखर उपस्थित होते. विद्याध्ययी पटसंख्या

नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अनुषंगाने पारंपरिक शिक्षण देणाऱ्या उच्चशिक्षण संस्थांनी कात टाकणे गरजेचे आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या पाश्चिमात्यीनर अध्ययन पद्धतीमध्ये देश पातळीवर मोठे बदल झाले आहेत. शिक्षण संस्थांनी अधिकाधिक रोजगारभिमूख व कौशल्यपूरक अभ्यासक्रम आखणे गरजेचे असल्याने पारंपरिक शिक्षण देणाऱ्या शैक्षणिक संस्थांनी कात टाकणे सद्यस्थितीत आवश्यक आहे, असे प्रतिपादन एएनआर कॉलेजचे प्राचार्य (गुडवाडा, आंध्र प्रदेश) आणि सल्लागार आयक्यूएसी कलक्टर इंडिया डॉ. एस. शंकर यांनी केले.

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आयक्यूएसीच्या वतीने नुकतेच ऑनलाईन राष्ट्रीय चर्चासत्र घेण्यात आले. 'उच्चशिक्षणातील दर्जावर्धनासाठी अभ्यापनातील पद्धतीतील बदल' असा वेबिनारचा विषय होता. या वेळी औरंगाबाद विभागाचे सहसंचालक डॉ. रणजितसिंह निंबाळकर

वाढवण्यासंबंधी दूरस्थ शिक्षणावर देखील भर दिला जाणार आहे, असे डॉ. शंकर म्हणाले. समन्वय डॉ. युगंधरा टोपरे यांनी अध्ययन अध्यापन अधिक वृद्धिंगत करण्यासंदर्भात असणारी उद्दिष्ट स्पष्ट केली. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. राजेंद्र सातपुते यांनी स्वागतपर भाषणात महाविद्यालयातील रुसा अंतर्गत झालेल्या विकास कामांचा उल्लेख केला. डॉ. कल्पना चव्हाण आणि रुसा मुख्य सल्लागार डॉ. विजय जोशी यांनी मार्गदर्शन केले. वेबिनारसाठी आयक्यूएसी च्या सदस्य डॉ. रालत खान, डॉ. अर्चना चापोलीकर, डॉ. सीमा बाडखे, डॉ. वैशाली देशमुख, डॉ. रामप्रसाद काळे, संदीप चोगटेंडे, अजयकुमार गांधी आणि कार्यालय प्रतिनिधी गोपीनाथ घोडे यांनी परिश्रम घेतले.

Maharashtra Times (Marathi)

शासकीय ज्ञान विज्ञान महाविद्यालयात वेबिनार

औरंगाबाद : परदेशी विद्यापीठांच्या तुलनेत रोजगारभिमूखता निर्माण करण्यासाठी आपला अभ्यासक्रम कमी पडत आहे. त्यासाठी विशेष प्रयत्नांची गरज असल्याचे मत 'रुसा' महाराष्ट्राचे मुख्य सल्लागार व मुंबईच्या सोमया महाविद्यालयाचे माजी प्राचार्य डॉ. विजय जोशी यांनी व्यक्त केले. शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आयक्यूएसीतर्फे पाच जुलैला झूमद्वारे नॅकपुरस्कृत राष्ट्रीय चर्चासत्र आयोजित करू होते. 'फॉस्टरिंग टीचिंग लर्निंग, प्रॅक्टिसेस फोर क्वालिटी एनहॅन्समेंट इन हायर एज्युकेशनल इनस्टीट्यूशन' हा वेबिनारचा विषय होता. डॉ. जोशी यांनी अभ्यासक्रम विकसित करणे व रोजगारभिमूखता यावर सादरीकरण केले. उद्घाटन सत्रात औरंगाबादचे विभागाचे सहसंचालक डॉ. रंजीतसिंह निंबाळकर तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाचे सदस्य डॉ. उल्हास उदाण, हैदराबाद विद्यापीठाचे प्र-कुलगुरू डॉ. राजशेखर यांची उपस्थिती होती. उच्च शैक्षणिक संस्थांमध्ये अध्यापनाची गुणवत्ता वाढविणे आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन सहसंचालक डॉ. निंबाळकर यांनी केले. डॉ. उदाण यांनी गुणवत्ता वाढविण्यासाठी शैक्षणिक क्षेत्रातील विविध घटकांनी सक्रिय राहणे आवश्यक असल्याचे मत व्यक्त केले. डॉ. वैशाली देशमुख, अजयकुमार गांधी, गोपीनाथ घोडे, प्रा. अरुणा, प्रा. तृतीया अय्यर, साची अरोरा यांच्यासह १४ राज्यातील व आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील संशोधक, प्राध्यापकांचा सहभाग होता.

Divya Marathi (Marathi)

आदर्श गावकरी

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आय.क्यु.ए.सी. आयोजित अध्ययन अध्यापन वृद्धिंगतसंदर्भात चर्चासत्र

देशभरातून तज्ज्ञ मंडळींचा सहभाग

औरंगाबाद / प्रतिनिधी

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालयाच्या आय.क्यु.ए.सी.च्या वतीने ५ जुलै रोजी आभासी व्यासपीठावरून राष्ट्रीय चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले होते. नॅक पुरस्कृत असलेल्या या वेबिनारचा विषय 'फॉस्टरिंग टीचिंग लर्निंग प्रॅक्टिसेस फोर क्वालिटी एनहॅन्समेंट इन हायर एज्युकेशनल इनस्टीट्यूशन' असा होता. एरूग्ण १४ राज्यातून तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवरून संशोधक आणि प्राध्यापकांनी यात सहभाग नोंदविला.

प्रथम सत्रात औरंगाबाद विभागाचे सहसंचालक डॉ. रंजीतसिंह निंबाळकर तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म राठवाडा विद्यापीठाचे राज्यपाल नियुक्त सदस्य डॉ. उल्हास उदाण आणि हैदराबाद विद्यापीठाचे प्र-कुलगुरू डॉ. राजशेखर

उदाटक म्हणून उपस्थित होते. उच्च शैक्षणिक संस्थांमध्ये अध्यापनाची गुणवत्ता वाढवणे आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन सहसंचालक डॉ. निंबाळकर यांनी केले. डॉ. उदाण यांनी, गुणवत्ता वाढवण्यासाठी शैक्षणिक क्षेत्रातील विविध घटकांनी सक्रिय राहणे आवश्यक असल्याचे मत व्यक्त केले. डॉ. बी. राजशेखर यांनी, साधन व्यक्ती म्हणून गुणवत्तापूर्ण अध्यापनाचे मापन कसे करावे या विषयावर सादरीकरण केले. वेबिनार अध्यक्ष आणि महाविद्यालयाचे प्रभारी प्राचार्य डॉ. राजेंद्र सातपुते यांनी, महाविद्यालयातील नॅक मूल्यांकनाच्या दृष्टीने होत असलेल्या विकास कामासंदर्भात माहिती देत म हाणिद्यालय शंभरीकडे नाट्याल करत असून शतकपूर्तीनिमित्त नियोजन करत असल्याचे सांगितले. प्रास्ताविकात डॉ.युगंधरा टोपरे यांनी अध्ययन-अध्यापन वृद्धिंगत करण्यासाठी असलेली आवश्यकता स्पष्ट करून वेबिनार च्या आयोजनामागील भूमिका मांडली.

द्वितीय सत्रात आंध्रप्रदेशचे डॉ.एस. शंकर यांनी नवीन शैक्षणिक धोरण आणि अध्ययन अध्यापनात होणारे बदल तसेच नवीन अभ्यासक्रम निर्माण करण्याची आवश्यकतेबाबत मत मांडले. तिसऱ्या सत्रात मुंबईचे प्रा. कल्पना चव्हाण यांनी आउटकमबेसड एज्युकेशन विषयावर सादरीकरण केले. चौथ्या सत्रात रुसा महाराष्ट्राचे मुख्य सल्लागार आणि मुंबई येथील सोमया कलिंगचे माजी प्राचार्य डॉ. विजय जोशी यांनी अभ्यासक्रम विकसित करणे आणि रोजगारभिमूखतेवर सादरीकरण केले. समारोप सत्रात तामिळनाडू येथील प्रा.अरुणा, प्रा. तृतीया अय्यर तसेच मानसशास्त्रीय समुपदेशक आणि महाविद्यालयाची मानी निवारिणी साची अरोरा यांनी सहभागी यांच्या वतीने मनोगत व्यक्त केले. प्राचार्य राजेंद्र सातपुते यांनी अध्यक्षीय समारोप केला. आभार डॉ. वैशाली देशमुख यांनी मानले. यावेळी कार्यालय प्रतिनिधी गोपीनाथ घोडे उपस्थित होते.

Adarsha Gavkari (Marathi)

Government College of Arts & Science, Aurangabad

Editorial Board Members & Organizer Committee

Dr. Rajendra H. Satpute
Editor

Dr. Yugandhara S. Topare
Executive Editor

Dr. Archana Chapolikar
Member

Dr. Vaishali L. Deshmukh
Member

Dr. Seema Bodkhe
Member

Dr. Khan Shaista Talat
Member

Mr. Sandeep Jogdand
Member

Mr. Ajaykumar Gandhi
Member

Dr. Ramprasad S. Kale
Member

Peer Reviewed Committee

Dr. Jalindar S. Ambhore,
Professor,
Indraraj College of Arts, Commerce
& Science, Sillod, Dist. Aurangabad (M.S.)

Dr. Sadhana Kolhekar,
Associate Professor,
Govt. Vidarbha Institute of Science and
Humanities, Amaravati (M.S.)

Dr. Nalini Chondekar Muley,
Associate Professor,
Government Institute of Education,
Aurangabad (M.S.)

Dr. Aparna Kottapalle,
Associate Professor,
M.P. Law College, Aurangabad (M.S.)

Smt. Vidya Ingole,
Assistant Professor,
Rajaram College, Kolhapur (M.S.)

Index of Research Paper

Sr. No.	Name of the author	Title of Research Paper/ Research Article	Name of the college	Page No.
1.	A. Subhashini, Assistant Professor	Legal education-to attain legitimate career	Government Law College Chengalpattu, Tamilnadu	23
2.	Glorita Preria & Jagruti Naukudkar, Assistant Professor	A Study on Students' Approach towards Economics and Identifying Student Friendly Practices for Quality Learning	Viva College of Arts, Commerce & Science, Mumbai.	27
3.	Delcy Lopes & Ms. Jagruti Naukudkar, Assistant Professor	An empirical study on fostering research activities for enthusiastic teaching	Viva College of Arts, Commerce & Science, Mumbai.	32
4.	Dr. Veena Kamble, Librarian	Effectiveness and benefits of Inlibnet n-list program in Maharashtra.	Vasantrao Naik Mahavidyalya, Aurangabad.	38
5.	Dr. Mrs. S. P. Bidarkar, Librarian	Role of open access tools in learning resource development in academic libraries	Government College of Arts and Science, Aurangabad	43
6.	Dr. Seema Bodkhe, Assistant Professor, Dr. Vikas Gambhire, Dr. Sulochana Rathod	Learning Botany through a Participative Teaching Approach	Government College of Arts and Science, Aurangabad	51
7.	Dr. Prasad Purekar, Associate Professor	Challenges and Opportunities of Digitalisation of Higher Education in India	Government College of Arts and Science, Aurangabad	60
8.	Dr. Archana Chapolikar, Assistant Professor & Dr. D. D. Gaikwad, Associate Professor	Covid 19 and Role of ICT Tools in Chemistry Education	Government College of Arts and Science, Aurangabad & Government Forensic Institute, Aurangabad	65
9.	Dr. Sadhana Khandar & Dr. Vaishali L. Deshmukh, Assistant Professor	An overview on Development and Importance of Educational Research	Government Vidarbha Institute of Science & Humanities, Amravati	71

10.	Dr. Ramprasad Kale, Assistant Professor	Well-being Index Among Undergraduate College Students Amid Covid-19 Pandemic Situation	Government College of Arts and Science, Aurangabad	75
11.	Mrs. Vaishali Shelke, Assistant Professor, Gitanjalee Aandhale, Student	A study of optimistic and pessimistic attitude among youth	Government College of Arts and Science, Aurangabad	79
12.	Dr. Khan Shaista Talat, Assistant Professor	Role of Language Laboratory in Teaching English Language	Government College of Arts and Science, Aurangabad	82
13.	Dr. Archana Choudhari Assistant Professor	Service Learning : Conceptualization and case study	Government College of Arts and Science, Aurangabad	85
14.	Kumarmangalam Kaliya, Post Graduate Student	Analysis of digital learning applications in India	Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad	91
15.	Saachee Arora, Psychologist	Is Group Therapy really beneficial?	Consulting Psychologist	98
16.	Tanmay Bhavsar, Assistant Professor	Development of Learning Environment Facilities	Government College of Arts and Science, Aurangabad	103
17.	Ashwini Kulkarni, Lecturer	Teaching Learning and community services	Government College of Arts and Science, Aurangabad	107
18.	Anjali Bhale, Librarian	Learners Centered Education	Gaikwad Global School, Aurangabad	115
19.	Shikha Sharma, Assistant Professor	A situated model of creative Learning	Government College of Arts and Science, Aurangabad	120
20.	Abhijit Pandit, Assistant Professor	Impact of modern technology in current education	Government College of Arts and Science, Aurangabad	129
२१.	डॉ. सुरेन्द्र ठाकुर, सहाय्यक प्राध्यापक	भारतीय शिक्षणातील अध्ययन आणि संशोधनाचे काळानुरूप परिवर्तन	शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद	१३४
२२.	संदीप जोगदंड, सहाय्यक प्राध्यापक	भारतातील उच्च शिक्षणाचा विस्तार आणि पायाभूत सुविधांची स्थिती	शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद	१३९

२३. निकम अंबिका बाबू, संशोधक विद्यार्थिनी	उच्च शिक्षण विकासातील बदलते विचार प्रवाह व स्वरूप	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ. औरंगाबाद	१४३
२४. अरुण काळे, संशोधक विद्यार्थी	उच्च शिक्षण संस्थांमधील शिक्षणाच्या गुणवत्तावाढीकरीता नवा दृष्टीकोण	सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे	१५१
२५. प्रियंका जयराम पवार, संशोधक विद्यार्थिनी	शैक्षणिक प्रणालीतील परिवर्तन अभ्यासणे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद	१५५
२६. शितल बोलकर, संशोधक विद्यार्थिनी	महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील कोविड काळातील अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेचा चिकित्सक अभ्यास	शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, औरंगाबाद	१५८
२७. डॉ. श्वेतांबरी कनकदंडे, सहाय्यक प्राध्यापक	कोविड-१९ काळातील शिक्षण पद्धती आणि विद्यार्थ्यांच्या समस्या	शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद	१६५
२८. हर्षवर्धन दीक्षित, सहाय्यक संपादक	नावडत्या विषयाचं काय?	बातमी विभाग, आकाशवाणी, औरंगाबाद	१६८
२९. वर्षा दामोदर शिंदे, संशोधक विद्यार्थिनी	उच्च शिक्षण संस्थेत गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाबाबत धोरणे व अधिकार	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद	१७१
३०. विनायक दशरथ नाकतोडे, प्रभारी ग्रंथपाल	ई-अध्ययन	आदर्श कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज, गडचिरोली	१७४
३१. शुभांगी विजयराज मोहोड, संशोधक विद्यार्थिनी	तुकडोजी महाराजांच्या समाजपरिवर्तन विषयक दृष्टिकोनाची आजच्या शिक्षण पद्धतीतील समर्पकता	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.	१७७
३२. वर्षा शेषराव गाडवे, संशोधक विद्यार्थिनी	नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शालेय पोषण आहाराचे महत्व	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ. औरंगाबाद	१८०
३३. सुधीर भालेराव, संशोधक विद्यार्थी	अध्ययन-अध्यापन वृद्धिंगत करण्यासाठी अधिछात्रवृत्तीची भूमिका : विशेष संदर्भ बार्टी छात्रवृत्ती	शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, औरंगाबाद	१८३
३४. शितल मोहनलालजी सारडा, संशोधक विद्यार्थिनी	भारतीय शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये आणि घटक	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद	१८७
३५. रावसाहेब हरिबा कांबळे, सहाय्यक प्राध्यापक	अभ्यासक्रम रचना आणि शैक्षणिक विकास	शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद	१९४

Mrs. A. Subhashini
Assistant Professor,
Government Law College,
Chengalpattu, Tamilnadu
(The Tamil Nadu Dr. Ambedkar
Law University)
subhashinichenni@gmail.com
Contact : 9841176857

Legal Education To Attain Legitimate Career

Abstract :

The paper we are ahead to read denotes the status of legal education which is being on the go in India and other foreign countries. It signifies variant attributes and scopes that are inadequate in accordance with the QS ranking and also this article is provided with the vibrant strategy to overcome scanty stuff and enhance our legal education system in India.

Keywords :

Legal education in India, Ways to foster public legal education, University rankings.

Higher Education is the main source of what we are going to be and how we are going to exist in the future. In the construction of the pillars of society, legal education plays the most vital role. From the very beginning of our school days, like the buds of students, we were highly influenced by environmental science, chemical science, biological science, and physical science. Throughout our Higher Secondary education, we had all the fundamentals for what we are going to pursue in higher education. We are well versed in those invisible atoms and molecules but have we all at least come across the shadow of the bare bones of legal studies?

Apart from the fact we are much obliged to know what is right and what is wrong. Of Course, law constructs and gives a frame to our living society. It is highly blended with our day-to-day life. In the absence of basic knowledge about laws and legislation, even adults find it hard to understand legal matters. So, the law is not only for the people who are doing undergraduate and master's degree in it but also a way for every six senses human beings to rise in a right path.

How to enhance the fostering of legal studies in India?

Indian universities are lagging behind other countries' practical methodology when compared with other nations. To

foster it, we can eliminate what is unwanted rather than modifying the entire system. We must come a little out of the theoretical world and should realize what is being practiced.

Lethargic phase of present legal system

There are various slow-footed steps in the present system of imparting legal education which considerably impaired the movement of building a new generation of skilled lawyers, teachers for India. The main thing is that there is no separate law university in all the states to govern the educational systems.

There is no proper functional (practical) knowledge to students of rural law colleges. They are getting theoretical knowledge of advocacy. Some colleges adopted regional language as a medium of instruction and examination. There will be a conveyance of regional language to students but there will not be uniformity in legal education. Diversified legal education may cause insufficiency.

Require vibrant and public legal education

In preferring fields and theoretical experiences, we should have the flexibility to pursue a broad and diverse curriculum or to pursue a specialized program in one area of law, like human rights or intellectual property or business law, or almost anything else. It should be able to meet the ever-growing demands of society and should be thoroughly implemented to feed the complexities of the different situations.

Passage ways to make it possible

- Legal education is expected to implant law students with the operative legal rules both substantive and conventional.
- Determine which areas of law are relevant

to a particular situation

- Formulate logical solutions to problems; construct logical arguments in support of specific positions; evaluate solutions and arguments
- Preferring Multi-task
- Analyze factual situations to determine when it is appropriate to apply exceptions to general legal rules
- Interact effectively, in person, by telephone and in written correspondence with lawyers, clients, witnesses, court personnel, co-workers, and other business professionals Conduct effective interviews with clients, witnesses and experts
- Identify attributes of a team player; work effectively as part of a team; and
- Understand the legal process and the nature of law practice, emphasizing the role of the paralegal in the delivery of legal services
- Must include separate law universities in all the states to govern the educational systems.
- Understand administrative systems used in law practice, including client relation systems, conflict management, personnel, calendaring systems, billing systems, and risk management systems and so on.
- Read and apply a court opinion to a fact situation
- Identify interrelationships among cases, statutes, regulations, and other legal authorities

Legal Education in India

The foreign legal education system is better than the legal education system in India. Because they don't care about the institution of education more, all they see is what they

learnt during their schooling.

Despite the Indian education system ranks 26th position in the world, as per the 2020 QS ranking system Legal education of India acquired a rank of 76th. (JGU)¹ is a non-profit global university established under 1 the Haryana Private Universities is in the 76th position.

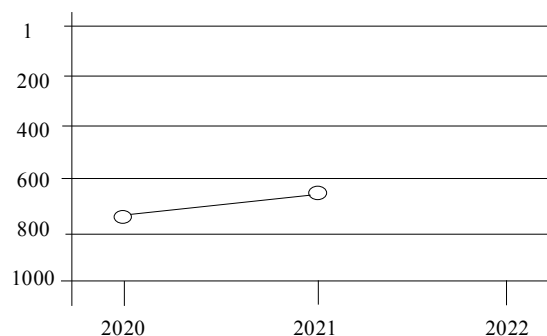
In 2018, India doesn't seem to have even 1 of its top Universities under the top 300 ranks in law and legal studies. Now it's good to see one of our top law schools obtain the top 100th position but the best should yet to come and we must find a way for it.

RANKINGS

QS World University Rankings of JSU (O. P. Jindal Global University)

The forthcoming rankings demonstrate the following competencies as outlined by the *QS World University Rankings Law and Legal Studies 2021*.

In 2016, JGU was awarded the then highest 'A Grade' from the NAAC,² becoming the first private university in Haryana to do so. Based on this, JGU is one of two private universities in India to be conferred autonomy as a Category II HEI under the UGC Graded Autonomy Regulations 2018. JGU was also conferred a Diamond Rating by QS I-Gauge and was ranked in the top 400 universities in the BRICS region and top 350 in Asia by QS. In 2019, JGU broke into the QS World University Rankings, coming in at the 751-800 band, making it the youngest university in the world to do so. In 2020, the Jindal Global Law School was the highest ranked law school in India in the QS Rankings by Subject.

QS World University Rankings of JSU
(2020-2021)

This graph bestows the JSU ranked #651-700 in QS Global World Rankings 2021. O.P. Jindal Global University is one of the top Private universities in Sonipat, India.

The National Law School of India University (NLSIU)

The National Law School of India University (NLSIU) is a public law school and a National Law University located in Bangalore, Karnataka offers undergraduate and graduate legal and policy education in India. NLSIU was the first institute in India to offer a pioneering 5-year intensive course in social sciences and law.

Rankings

NLSIU was ranked first by India Today's "India's Best Law Colleges 2020", Outlook India's "Top 30 Law Colleges in 2019" and The Week's "Top Law Colleges in 2019". The National Institutional Ranking Framework (NIRF) ranked it first among law colleges in 2020.

Studying the law ought to be in pleasure

The curriculum isn't particularly burdensome but the manner in which it is practiced can become a chore. If the law is taught in an interesting manner that challenges the student to think deeply and apply legal

concepts in real-world situations. Studying the law ought to be a pleasure; not something that has to be imposed.

Sovereign remedy for this intricacy

In this article, we have come across all the intellectual paths to standardize legal education in India. There is an immediate need for the renovation of the legal education system since there is high demand for social change. Lawyers are social engineers. So, it's our responsibility to pave a way for them. Let's foster our budding advocates with various social views rather than feeding them mere sections as rote.

In a world where the people are being greedy and selfish, it's essential to be aware of our own rights given by the government through law to us. Lawyers and law students can also spread and penetrate some legal rights we possess into the minds of rural and illiterate people. Perhaps if there is a hike in the construction of the National law schools, we can move forward towards our desire with full swing. The biggest blunder in our system is the absence of law subjects in the syllabus. Students are uncomfortable and suffocated when they suddenly enter into the legal world. The vast and wise solution we have for all of it is to add law as a subject into every syllabus of states and countries. When we raise the citizens of India by teaching them law from childhood, we can hope to look forward towards a principled country as the proverb

remarking, **“Train up a child in the way he should go, and when he is old, he will not depart from it.”**

References

The QS World University Rankings by Subject 2021. The QS World University Rankings portfolio, inaugurated in 2004, has grown to become the world's most popular source of comparative data about university performance. Their flagship website,

<https://www.topuniversities.com/>

The rankings and graph demonstrate the following competencies as outlined by the **QS World University Rankings Law and Legal Studies 2021.**

The National Law School of India University (NLSIU)

<https://www.topuniversities.com/universities/national-law-school-india-university>

Footnotes :

1. **JSU** O. P. Jindal Global (Institution of Eminence Deemed to Be University), a UGC recognized University in Haryana
2. **NAAC** The National Assessment and Accreditation Council established in 1994 as an autonomous institution of the University Grants Commission (UGC) with its Headquarters in Bengaluru.
3. **BRICS** is the acronym coined to associate five major emerging economies: Brazil, Russia, India, China, and South Africa

-00-

Ms. Glorita Pereira

Viva College, Mumbai.
glorita.pereira@vivacollege.org
Contact : 8087206918

Ms. Jagruti Naukudkar

Viva College, Mumbai.
jagruti.naukudkar@vivacollege.org
Contact : 9987266598

A Study on Students' Approach towards Economics and Identifying Student Friendly Practices for Quality Learning

Abstract

Economics is a core subject in curriculum which is useful for consumers, producers, traders, politicians, etc. The subject has lost its relevance because of flawed teaching methods. The present study is based on primary data collected through a survey. The study shows concern about the students disliking the subject, though they accept the importance of the subject. To focus on quality of teaching techniques, the researcher has introduced a model which consist of a comic strip on an Economic concept "Circular Flow of Income". A controlled group experiment was conducted to study the effectiveness of the technique. The result shows that respondents found it an innovative and creative attempt to understand the concept. They found it more interesting then the regular classroom lesson.

Keywords : Economics, Teaching-Learning, Quality

Introduction

The aim of the higher education system is to make students understand the world around them better and to improve potentials and capabilities of the learners. However, students face many challenges during the process of learning. Lack of interest in learning a subject or lack of study material available for a subject are common difficulties among learners. Understanding the applicability of subjects in the real world is one of the major problem faced by students. Economics is one of the subjects which is studied at a higher level in India. Due to flawed teaching methods, conventional approach of educators, raw content material, etc are the factors which are responsible to develop a negative approach among students.

Why learn economics?

Economics is a social science which deals with the problem of scarcity of resources and how these resources are exchanged to satisfy human needs. Samuelson has called Economics as a 'Queen of Social Sciences'. Economics is a theory of choice, it is the heart of decision making. It analyses how people, governments, firms generate income and how they influence production and distribution in the economy. Economics tries to provide the solution for the problems which are faced by the society such as poverty, inequality, inflation, unemployment, healthcare, pollution, gender inequality etc.

Studying economics develops analytical and critical thinking amongst the learners. To forecast future trends, to analyse data, knowledge of economics is required. To make decisions regarding taxes, subsidies, interest rates it is important to have an understanding of economics.

So economics is not only required for banking and financial institutions and governments but also for areas such as urban planning, business and production units, journalism, international relations, and even to become a politician.

But today economics has lost its relevance in academics. There are several gaps in teaching and learning economics. Learners often lose their interest because of the way the various theories and concepts are taught without making them understand the applicability of these concepts and theories in solving real world problems.

Other literature assumes that students found

the subject unattractive and/or difficult because of flawed teaching methods and that any problem could be corrected by better teaching (Becker, 1997).

Career Opportunities in Economics

A degree in Economics will magnify learner's employability in various sectors. Throughout the global labour market, Economic graduates are in huge demand. These graduates develop an analytical and problem-solving skills which gives them exposure in extremely wide ranging and diverse industries.

Along with the conventional professions, there are numerous dynamic career opportunities are available for economics graduates. Those who have degree in economics will be valued in the area like Data Analysis, Financial Planner, Actuary, Investment Analyst, Journalism, etc.

Review of Literature

1. Webber & Mearman, As the study consist of secondary data as well, it shows that 16.5% of the student expressed an disagreement that they want to study more economics. Over half (54.9 percent) find the discipline confusing and 49.5 per cent find it frustrating. Further disparaging aggregate responses were provided with only 3.9 per cent expressing a belief that their study is helpful for their future career, 5.2 per cent indicating that it helps them make better decisions, and 16.9 per cent signifying that it helps them understand others' behaviour.
2. Johari et.al. 2018, Results from the study

shows that the main cause of the problem was due to students no level of visualisation skills. Thus it is important to emphasis more on visualisation skills during teaching & learning to improve students ability to understand the course. By emphasizing more on visualisation skills, educators also can improve cognitive power of studentsto make it easier for them to understand abstract economics concepts.

3. Damalie, 2018, The reseracher pointed out thatteacher-centric strategies will help to tackle the problem of poor academic performers. The researcher also added that a good reading culture among students should be encouraged.
4. Ro’ufah Inayati et. al. The researcher suggest that by collecting materials from economic textbooks, electronic books and by creating material on difficult concepts, a teacher can solve the problem faced by students. scheduling studying time outside the school, and at home as well as providing more studying media at home can also be one of the solution. The teachers can participate actively in solving the problem of learning difficulty through giving the remedial program and giving additional materials. Teachers may also implement variations of learning methods to make the students understand the material given.

Objectives

- To know the perception of students towards learning economics as a subject.

- To know the gaps between teaching and learning economics.
- To understand the problems faced by students in learning economics.
- To create a framework where improvement ideas can be brought to life.

Research Methodology

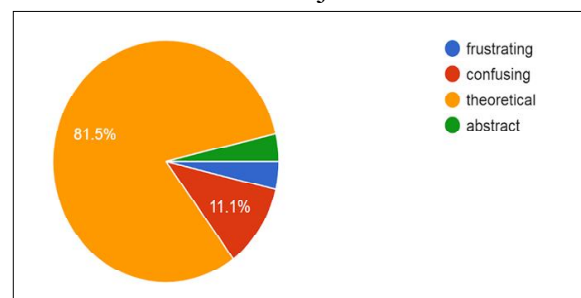
The study is based on both primary and secondary data. Importance of economics as a subject is explored through a thorough review of literature. Primary data is collected from the degree college students studying commerce to know their perception towards economics subject and challenges faced by them while learning economics.

Analysis

Primary data was collected from 50 students studying in Degree College to know their perception towards Economics subject. A survey was conducted through a questionnaire. Questions related to their interest in economics subject , understanding of various economic concepts and their relevance in real life situations , difficulties in studying economics were asked. Some of the questions and their responses are discussed further.

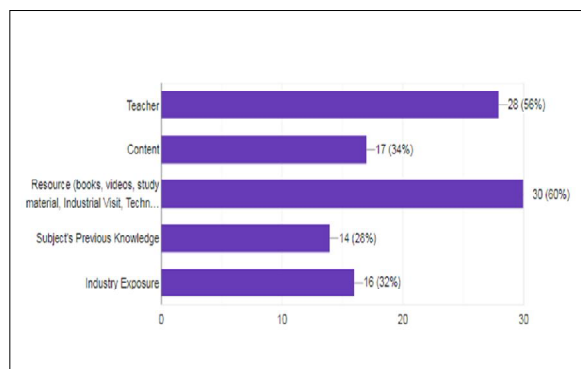
Out of total respondents 30% disliked the subject.

What is their (30% respondents) perception towards Economics subject?

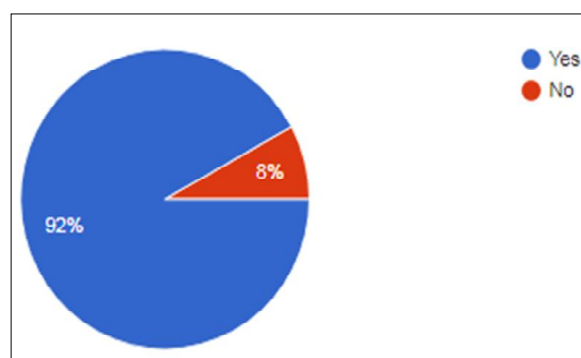
Among the 30% respondents, 81.5% find the subject theoretical, 11.1% find it confusing, whereas 7.4% find the subject either frustrating or abstract.

According to you, rate the following as the important factors to learn economics effectively.

The study once again emphasises the teacher is irreplaceable in the process of learning when it comes to master an abstract subject like Economics. Resources, apt study material plays an important role to make the subject interesting & likable. Content & Industry knowledge gives a dynamic approach to conventional learning.

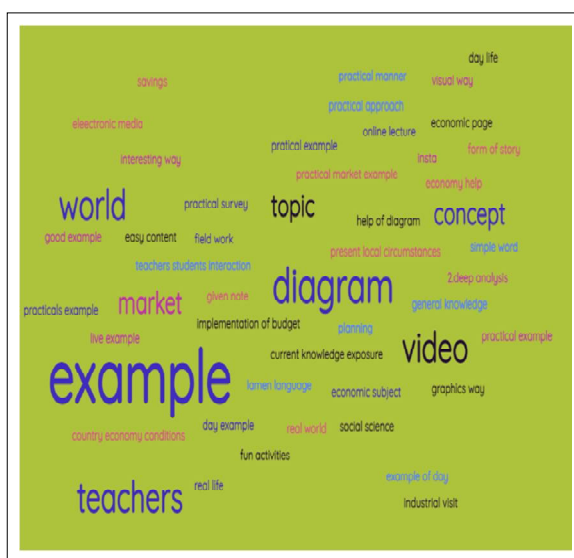
Do you think study of economics help your future career?

92% of the respondents agrees that studying Economics will be helpful for their future career. Name any concept of economics, which you have learnt, is relatable in today's world.

As a student, mention ideas that can help learning economics in a more effective way.

Conclusion :

Though economics is a core subject, it has lost its value and importance in today's academics. Students find this subject theoretical and abstract due to lack of understanding & comprehension. The study shows that students find it difficult to relate & implement economics concepts in day to day life. They expect teachers to put additional efforts to make the subject live & happening.

Curriculum should be updated time to time as per the contemporary issues taking place.

New development in the subject should be introduced to the students.

Recommendations :

To maintain the position of the Queen in social sciences, teaching learning methods of Economics subject should be re-evaluated. Here are some recommendations that can be helpful to maintain the dominance & quality of the subject. These techniques may also be useful to create interest among students and help them understand the scope of the subject.

- 1) Teachers should try to make content interesting using innovative & creative techniques like live graphs, audio visuals from experts, debates & group discussions, etc.
- 2) Colleges should collaborate at local & regional levels as well to discuss the contemporary issues and gain enlightenment on the topic.
- 3) Quality circle, an innovative & dynamic management technique, should be formed by the educators/ teachers for better perspective.
- 4) Economics is social science & hence it can be taught effectively by connecting students with the society.
- 5) Games, activities should be conducted to teach various concepts.
- 6) Model
A comic strip is developed on an Economic concept “Circular Flow of Income.” The researcher has tried a different teaching learning method in an abstract subject like Economics.

A controlled group experiment was conducted to study the approach of

students towards a different learning method. A questionnaire was given before & after introducing the comic strip.

Respondents found it an innovative and creative attempt to understand the concept. They found it more interesting than the regular classroom lesson.

83% of the respondents could answer maximum questions correctly after reading the comic.

Link for the comic :

https://www.canva.com/design/DAEiMpkUPbc/M_iIEmcdpqtXp8wUEKv7qg/view?utm_content=DAEiMpkUPbc&utm_campaign=designshare&utm_medium=link&utm_source=sharebutton

References

1. <http://www.studyingeconomics.ac.uk/economics-students-views/competitions/previous-winners/how-would-you-make-difficult-economics-easier-to-learn/>
2. <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/1250>
3. <https://www.economicshelp.org/blog/5628/economics/applying-economics-in-everyday-life/>
4. https://www.researchgate.net/publication/232939732_Students'_perceptions_of_economics_Identifying_demand_for_further_study
5. <https://doi.org/10.7456/1080sse/120>

-00-

Ms. Delcy Lopes
Viva College, Mumbai.
delcy.lopes@vivacollege.org
Contact : 9762129507

Ms. Jagruti Naukudkar
Viva College, Mumbai.
jagruti.naukudkar@vivacollege.org
Contact : 9987266598

An Empirical Study on Fostering Research Activities for Enthusiastic Teaching

Abstract :

Research is a tool for building knowledge & facilitating learning. Research can shed light on issues, problems, questions that hadn't even noticed earlier. Research is not limited to any one area but can be conducted in almost every sector. To mention a few , technology, healthcare, defence, crisis management and many more. Accordingly research plays important role in education. Research aims to deepen teachers' understanding & thus an impact on students' learning.

The present study is based on primary data collected through a survey where faculties willingness to participate in research activities is studied. Secondary data was reviewed through various websites. NRF has put a light on enhancing research activities for faculties.

The study focuses on effective use of research for improvement in teaching practices. The researcher has given timeline framework for conducting in-house research programme with the support of management & trained faculties (Ph.D).

Keywords : Research , Teaching, Educational institutions, Educators

Introduction :

A teacher plays an important role in the society, as they help to shape the mindset of the nation. It is said that, modern teacher is a mentor. Teaching is not just to deliver the lectures but also to show how to use this information and make them understand why they need it. A teacher should be goal oriented, focused, adapted to change & self-development. In 21st century, world is changing rapidly so it is necessary for teacher to upgrade their knowledge & skills. Hence teacher should involve

in research which will help them to undertake research based teaching.

Research is a systematic process of investigation that applies empirical methods to solving problems in education & in day-to-day life as well. It undertakes rigorous and well-defined scientific processes in order to collect, analyze & interpret data for problem-solving and knowledge advancement.

The main objective of the research is to get deep into the topic so that something helpful can churn out, which can be helpful for everybody & can be used in certain policies and any future project implications. Its goal is to provide the best solution to some of the world problems and also to enhance knowledge.

Relation between teaching & research :

According to analyst, teaching and research enrich each other. It is said that active researchers are well-informed and engaging teachers and that teaching arouses faculty creativity and enthusiasm for research.

Economic theory proposes that teaching and research are complementary to each other. Because both uses many of the same resources, facilities, and personnel etc. Hence it is better to undertake teaching and research together which can be more effective than doing it separately. Similarly, it also helps individual faculty to improve their efficiency and productivity.

For integrating of teaching and research with a view that colleges and universities should provide environmental and technical complexity by considering faculty as professionals—highly qualified, flexible, and

complex workers who are able to relate associated tasks in creative ways and to handle problems independently.

Teaching is defined as activities involved in delivering formal classroom instruction to students. Also includes advising, informal instruction and training students to conduct research. Similarly, research is defined as publications. “In 1990, Ernest Boyer of the Carnegie Foundation stated that research should be more broadly defined as the scholarships of discovery, integration, application, and teaching. Those who define teaching and research in terms of classroom instruction and publications are less likely to perceive a positive relationship between the two faculty roles than those who define the roles more broadly.”

Several studies have explored the relationship between teaching performance and a teacher’s research activity. A study conducted at the International University of Catalonia Spain explored this relationship using a large dataset of student enrolled in 229 courses (spread across the disciplines of architecture, health and social sciences). The authors explored the relationship to be- positive (mutually reinforcing), negative (conflicting) or neutral (no effect). One of the major conclusions of the study was that for a teacher conducting active research, teaching commitments could be challenging. We here explore this relationship in the Indian context through discussions with senior educators.

One hypothesis suggests good quality teaching to be an outcome of cutting-edge knowledge gained during research-

are reinforcing, positive relationship. Research training of educators, “Increases the chance of their students’ exposure to emerging ideas, facilities and methodologies” says Subhas C. Lakhota, Distinguished Professor, Banaras Hindu University. He marks “An active researcher is open to questions and encourages students to develop an enquiring mind.”

Bimalendu B. Nath, Professor, S.P. Pune University adds “A teacher with a training in research helps develop a methodology of curiosity-based learning process in the classroom.”

If teachers practiced quality research that can help them to polish their knowledge & teaching practices. But lack of adequate infrastructure facility has become barrier for conducting research at college & university level.

According to the opinion of experts, nothing can refrain researchers & have recommended simplest way for an educator that could discover knowledge through reading, discussions and discourses. An educator should be involved in active research to deliver up-to-date knowledge.

Relevance of research in Education :

Global environment has enforced universities and colleges to practice creative & innovative methods to match up the level in this dynamic world. Active research helps to create knowledge which further supports effective teaching practices.

Conservative education system has failed to offer enquiry-based learning, limiting the ability of graduates to serve the needs of technology, industry and academia.

Advantages of Research to the Teacher :

Research can also help teachers to develop professionally in different ways, such as enhancing knowledge of their teaching practices, deepening their understanding of their students’ needs, and improving their autonomy and motivation. (Burns & Westmacott, 2018)

1. Access to real-life data
2. Multi-functional perception
3. Professional Development
4. Advantage of research on the teaching practice, institutions and the society

New Education Policy & Research :

The former and current HRD Ministers of India jointly disclosed a New Education Policy on 29th July 2020. New Education Policy is a comprehensive policy that tries to direct the education system in India in the 21st century. It goals to improve the researching facilities in the country, facilitating indigenous research in reaching its potential. According to this policy, a new governing body of research has established, i.e., the National Research Foundation (NRF). For this rotating board of directors, who would all be top researchers from their respective fields will be appointed by government.

National Research Foundation (NRF) :

Its main aim is to improve the quality and standard of higher education. It also tries to maintain an appropriate balance among the tasks of teaching, scholarship, and services. For this, Indian Higher Education & Research Foundation goals to set up a Research Centre with its own Library, to publish National/ International Research Journals, to organize

Seminars and Workshops and to provide proper guidelines to research scholars with a wealth of higher education research information.

Objectives :

- To know the perception of teachers towards research activities.
- To understand the problems faced by teachers while conducting research.
- To study the role of research in New Education Policy 2020.
- To create a framework to boost inhouse research activities.

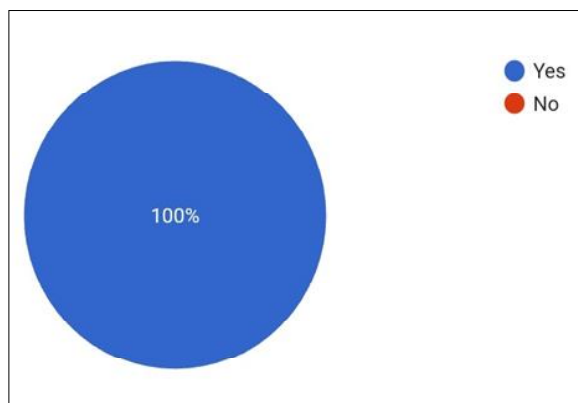
Research Methodology :

The study is based on both primary and secondary data. Importance of Research in education is explored through a thorough review of literature.

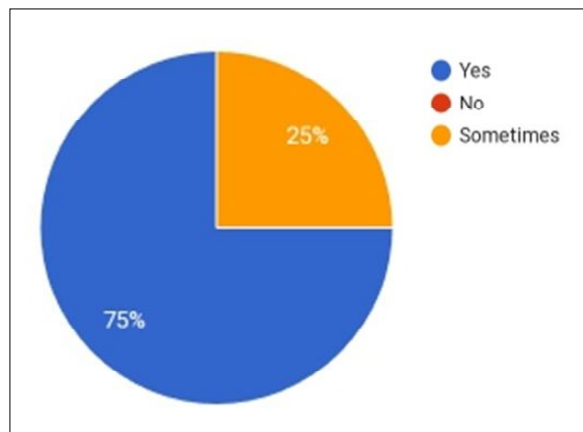
Primary data is collected from the degree college teachers to know their perception towards usefulness of research in teaching. The study emphasis on challenges faced by teachers while conducting research as well.

Analysis :

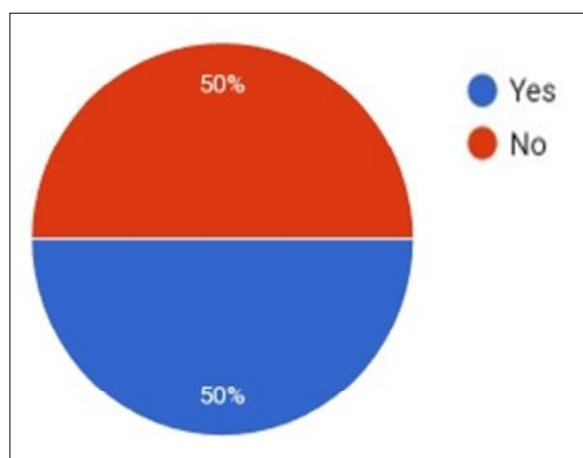
Have you attended any webinar/FDP/workshop related to research?

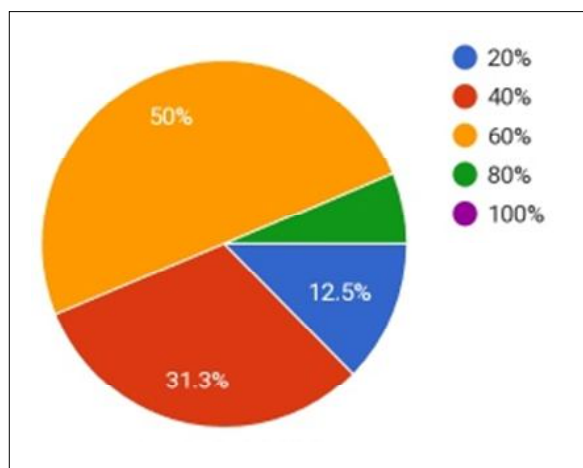
If yes, is it helpful to you to write research paper?

Have you written any research paper currently?

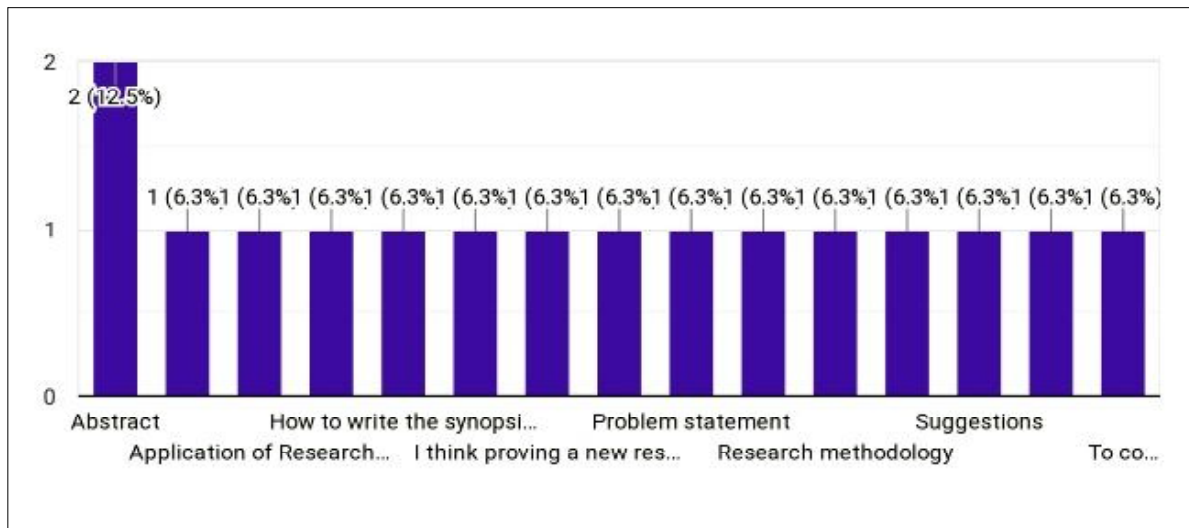

What % of theoretical knowledge of research sessions you are able to use, while actually writing a research paper?

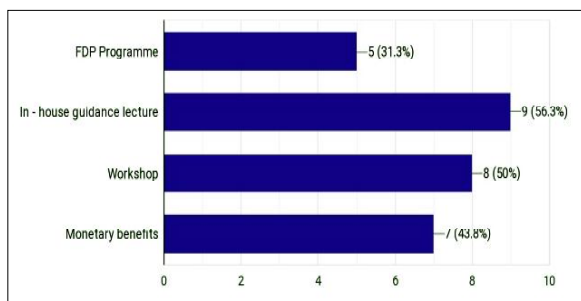

In which step do you find difficulty while writing a research paper?

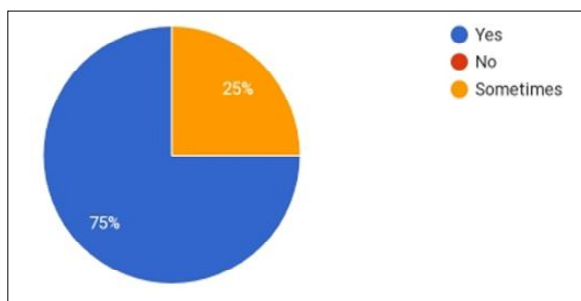

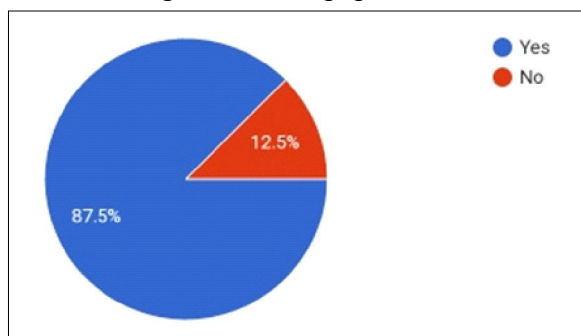
What activities should be conducted to motivate teachers to be researcher?

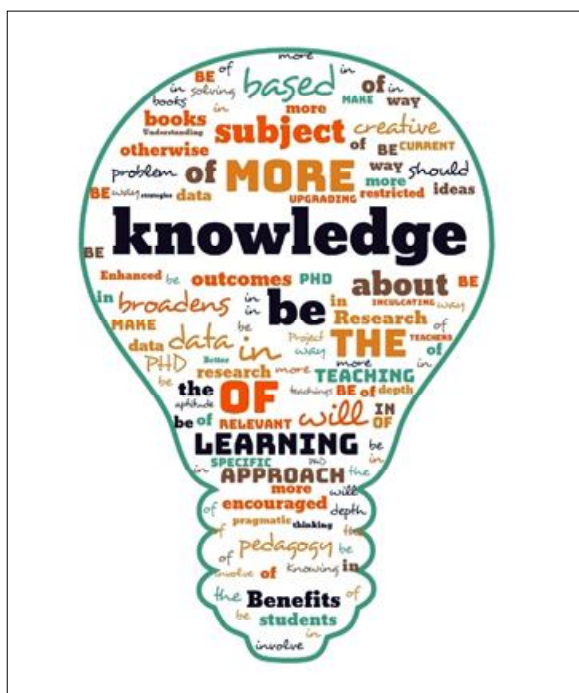
What activities should be conducted to motivate teachers to be researcher?

Other than above mentioned activities, do you think personal guidance can be helpful while writing a research paper?

What can be the expected positive results?

Conclusion

India is home to one of the world's largest education systems – considering the number of institutes for higher education and the number of students. With the long overdue education policy being drafted, steps towards improving the higher education should include teacher skill development. A well versed & up to date teacher can create a well empowered student who can face the real world with confidence.

Recommendations :

Research has always proven a boon for the society and there is no reason to withhold the same. Educational institutions should consider implementing long-term and long-lasting policies and duties to train teachers for reserach activities. Such practices can bring improvement in near future so that teachers & students are able to try research effectively.

The Researcher has given a framework for conducting research activities in house. Here the faculties with expertise of research or have done PhD can guide faculties to complete a resarch paper in given timeline.

Link for Guide to Research Programme

https://www.canva.com/design/DAEi7AHg8HU/GNHvalCnDOhda3gIx6mdjQ/view?utm_content=DAEi7AHg8HU&utm_campaign=designshare&utm_medium=link&utm_source=sharebutton

References :

https://www.nichd.nih.gov/publications/pubs/using_research_stanovich
Teaching and the Relationship Between Research - Alternative Perspectives, Research Findings, Conclusion - Faculty, Time, Roles, and Positive - StateUniversity.com <https://education.stateuniversity.com/pages/2492/Teaching-Research-Relationship->

[Between.html#ixzz6z4CYoB4I](#)

<https://content.wisestep.com/research-important-students-humans-education/>

<https://www.bidforessay.com/role-teacher-society/>

<https://www.thersa.org/reports/the-role-of-research-in-teacher-education-reviewing-the-evidence>

<https://indiabioscience.org/columns/education/in-higher-education-what-relationship-do-teaching-and-research-share>

<https://leverageedu.com/blog/new-education-policy/#:~:text=Improvement%20in%20Indian%20Research%20Facilities.%20New%20Education%20Policy,be%20established%2C%20named%20the%20National%20Research%20Foundation%20%28NRF%29>

<https://researchfoundationofindia.com/>

<https://www.psa.gov.in/nrf>

Burns, A., & Westmacott, A. (2018). Teacher to researcher: Reflections on a new action research prografor University EFL teachers. Profile: Issues in Teachers' Professional Development, 20 (1), 15–23.

<https://doi.org/10.15446/profile.v20n1.66236>

-00-

Dr. Veena M. Kamble
Librarian,
Vasant Rao Naik
Mahavidyalaya, Aurangabad,
Maharashtra
veenasalampure11@gmail.com

Effectiveness and Benefits of Inflibnet N-List Program in Maharashtra

Abstract :

This paper is related to an Exploratory study of Effectiveness and Benefits of INFLIBNET N-LIST Programme in Maharashtra. The study reveals the Effectiveness and benefits of N-LIST program in Maharashtra colleges.

Keywords : N-List, INFLIBNET, E-Resources, Research, Education, Institute/College, Libraries, Maharashtra etc.

Introduction :

Information and library network (INFLIBNET) centre is an autonomous inter-university centre of the university grant commission (UGC) of India. It is a significant national programme initiated by the UGC in 1991 with its Headquarters at Gujarat university campus Gandhinagar. INFLIBNET initially started as a project under the IUCAA, it became an independent inter-university centre in 1996.

NLIST – National Library and information Services Infrastructure for Scholarly Content is an initiative of the Ministry of Human Resource Development funded by University Grant Commission. NLIST is being jointly executed by the E-ShodhSindhu consortium, INFLIBNET centre and the INDEST -AICTE Consortium, IIT Delhi provide for Cross subscription to e- resources subscribed by the two consortia. Subscription to INDEST-AICTE resources for Universities and E- ShodhSindhu resources for technical institutions and. Access to selected e-resources to college. NLIST project access to e-resources to students, researchers and faculty from colleges and other beneficiary institutions through servers installed at the INFLIBNET centre. The authorised users from college can now access e-resources and download articles required by them directly from the publisher's website once they are duly

authenticated as authorized users through servers deployed at the INLIBNET Centre.

Services of INFLIBNET

- Envisages supplying the required document to the user in a short period of time.
- Linking the National and International database through network.
- It also helps in the information exchange and communication among the users.

E- resources of NLIST :

National Library and Information Services Infrastructure for Scholarly Content (N-LIST) is the college component of e- Shodh Sindhu. It provides access to e-resources to students, researchers and faculty from colleges and other beneficiary institutions through server(s) installed at the INFLIBNET Centre.

Full-text Electronic Resources

Sr. No	E-resources	Publishing Country	No.of Journals	Back files form
1.	American Institute of Physics	USA	18	Ten yrs
2.	Annual Reviews	USA	33	Ten yrs
3.	Economic and Political Weekly (EPW)	India	1	1966+
4.	Indian Journals	India	186	2007+
5.	Institute of Physics	UK	46	Vol.1+
6.	JSTOR	USA	2500	Vol.1+
7.	Oxford University Press	UK	262	1986+

8.	Royal Society of Chemistry	UK	29	Ten yrs
9.	H.W.Wilson	USA	3075	1982+
Total			6150	

Electronic Books

Sr. No	E-Book Name	Publishing Country	Books
1.	E-library	USA	1,50,000+
2.	Cambridge Books Online	UK	1,8,00
3.	EBSCO Host-Net Library	USA	936
4.	Hindustan Book Agency	India	65
5.	Institute of South East Asian Studies (ISAS) Books	India	382
6.	Oxford Scholarship Online	UK	1,402
7.	Springere Books	Germany	2,300
8.	Taylor & Francise Books	Uk	1,800
9.	My Library-McGrawHill	USA	1,124
10.	Sage Publications Books	UK	1,000
11.	Open Access (Net Library)		3,500
Total			1,64,309+

The consortium allows the academic libraries to access a large number of scholarly journals from reputed publishers. The authorized users from colleges can access e-resource and download articles required by them directly from the publishers' website once they are duly authenticated as authorized users through servers installed at the INFLIBNET

Centre. The Project N-LIST offers access to more than 6,000+ e-journals and 3125000 + e-books to students, researchers and faculties from colleges (covered under section 12B of UGC Act) and other beneficiary institutions. Besides 12B/2 Colleges, N-LIST Programme is now opened to Non -Aided Colleges (except Agriculture, Engineering, Medical, Pharmacy, Dentistry and Nursing) (INFLIBNET,2020).

OBJECTIVES OF STUDY :

The main objectives of the present study are as follows :

1. To know N-LIST Resources.
2. To study effectiveness of INFLIBNET N-list.
3. To evaluate beneficiary Colleges in Maharashtra State.

SCOPE AND LIMITATION

OF STUDY :

The scope of present study is restricted to the effectiveness and benefits of INFLIBNET-N-LIST programme colleges in Maharashtra.

METHODOLOGY :

The researcher has adopted exploratory method to pursue the present study, along with historical method.

Effectiveness of INFLIBNET N-LIST Programme		
Sr. No.	Indian State wise Effectiveness	No of Colleges
1	Andhra Pradesh	155
2	Arunachal Pradesh	05
3	Assam	144
4	Bihar	36
5	Chhattisgarh	96
6	Goa	28
7	Gujarat	145

8	Haryana	99
9	Himachal Pradesh	25
10	Jharkhand	31
11	Karnataka	437
12	Kerala	220
13	Madhya Pradesh	114
14	Maharashtra	776
15	Manipur	46
16	Meghalaya	22
17	Mizoram	13
18	Nagaland	18
19	Odisha	24
20	Punjab	95
21	Rajasthan	26
22	Tamil Nadu	286
23	Telangana	92
24	Tripura	06
25	Uttar Pradesh	85
26	Uttarakhand	16
27	West Bengal	273
Total		3313

Union Territories

Sr. No.	Effectiveness	No of Colleges
1	Andaman and Nicobar Islands	01
2	Chandigarh	13
3	Dadra and Nagar Haveli	02
4	Delhi	59
5	Jammu and Kashmir	84
6	Ladakh	01
7	Puducherry	11
Total		171

*Sources: <https://nlist.inflibnet.ac.in/vstatus.php>

The effectiveness of the INFLIBNET N-List programme is being felt all over India. At

present, India has a total of 28 States and 8 Union Territories. The Sikkim is the only state that does not join the N-list programme. There are a total of 4 colleges in Lakshadweep which are affiliated to the Calicut University. From this, the study shows that the effectiveness of the INFLINET N-List programme is **94.44%**.

**Benefits of INFLIBNET N-LIST
Programme in Maharashtra
Colleges/Institute.**

Benefited Colleges	No of Colleges	Percentage
In Maharashtra	776	22.28 %
Excluding Maharashtra	2708	77.72 %
In India	3484	100.00 %

Sources: <https://nlist.inflibnet.ac.in/vstatewise.php>

The state of Maharashtra is the first in the country to take advantage of IFLIBNEY N-list Programme. Out of the total **3484** colleges of INLIBNET N-list, **776** colleges are joined to N-list Programme from the state of Maharashtra. Through this it is noticed that **22.28%** of the colleges are from the Maharashtra alone.

**Benefited Colleges Affiliated
to State Universities**

Sr. No.	University of Maharashtra	No of College Benefited	%
1	University of Mumbai	193	24.87
2	Shivaji University, Kolhapur	121	15.59
3	Savitribai Phule Pune University, pune	96	12.37

4	Rashtrant Tukdoji Maharaj Nagpur University, Nagpur	78	10.05
5	Sant Gadage Baba Amaravati University, Amaravati	76	9.8
6	Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangbad	67	8.64
7	Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded	48	6.19
8	Kavyatri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon	46	5.93
9	Punyslok Ahilybai Holkar Solapur University, Solapur	29	3.74
10	SNDT University	12	1.54
11	Gondwana University	10	1.28
Total		776	100.00

Sources : N-LIST : National Library and Information Services Infrastructure for scholarly content (inflibnet.ac.in)

Looking at the results of INFLIBNET at Maharashtra level, 193 (24.87%) colleges affiliated to the Mumbai university are joined with the N-list programme. As per INFLIBNET N- list usage statistic report of June 2021, **K.J.Somaiya College of Arts,**

Commerce and Science, Kopergaon, Ahmednagar and SIES College of Arts, Science & Commerce (Nerul), Navi Mumbai are the listed for top ten for highest usage of e- database Maharashtra. After that 121(15.59%) colleges joined from Shivaji University, Kolhapur and remains college comes after descending order as per shown in the Table.

Effectiveness and Benefits of INFLIBNET N-LIST Program in Maharashtra :

Maharashtra state has shown a significant effectiveness in beneficiary of INFLIBNET N-list programme, compared to other states in India.”Costs of journals in the last twenty years has increased 226% in terms of dollars which may be further compounded by currency conversion.” (According to Association for Research Libraries) and the N-list programme is the oasis for all Academic Libraries in Urban and Rural area. Because single library cannot affordable this type of huge e-databases in one platform. Single library cannot affordable this type of huge e-databases in one platform, so the state Maharashtra has taken opportunity to associate with N-list programme and join more and more colleges with the consortium.

There is Lack of Regional Languages e-Databases in the consortium. So, there is not enough enrolment for N-list programme from other states as well as affiliated college from Maharashtra State University.

Conclusion :

Overall Impact of INFLIBNET N-list programme has a significant positive Effectiveness have in National Level. N-LIST e-resources are performing gradually significant

role in education and research of the academic colleges in Rural and Urban areas. But if they introduce regional languages database with the programme that will be more benefited to maximum affiliated colleges in Maharashtra as well as in India. As a result, N-list Programme will be successfully travel towards connecting the digital divide. and helps the faculty members of the academic colleges to move towards information rich society more effectively.

Reference :

1. Association for Research Libraries (2019), Available at <https://www.arl.org> Retrieved on dated 26/01/2019.
2. Dhule, Subhash (2019), Use of N-LIST in Government Law College, Mumbai : A case study, **International Journal for Innovative Research in Multidisciplinary Field**, ISSN: 2455-0620 Volume - 5, Issue- 1, Jan – 2019. Available at <http://WWW.IJIRMF.COM>, Retrieved on dated 20/06/2021.
3. INFLIBNET(2020). N-LIST. Available at <http://nlist.inflibnet.ac.in> Retrieved on dated 15/06/2021, 16/06/2021.
4. N-list, User Guide Manual (2021), Available at <https://nlist.inflibnet.ac.in> Retrieved on dated 15/06/2021, 16/06/2021.
5. Shinde, R.R. (2013). N-LIST: Beneficial for college libraries. In Mukhyadal B. G. and Khandare Rahul B (Eds.), *Emerging technology in library and information science* (208-216). Dhule, Atharva Publications.

Dr. Mrs. S. P. Bidarkar

Librarian,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad.
shubhangi.bidarkar@gmail.com

Role Of Open Access Tools In Learning Resource Development In Academic Libraries

Abstract :

Academic libraries are hub of knowledge and hence are considered as integral parts of academic life. Today, libraries especially academic libraries can build their collection without huge investment by using open access resources. This paper attempts to profile some of the important internet gateways which provide collection of open access resources useful for academic libraries to build learning resources to ensure effective and efficient library and information services to the students, research scholars, faculty, scientists and other stakeholders of Higher education system in the networked digital environment.

Keywords

Academic libraries, Open Access Resources, E-Books, E-journals, ETDS, Learning Resources Development

Introduction :

Academic libraries are hub of knowledge and hence are considered as integral parts of academic life. Academic libraries have been in existence for over 500 years and are still very useful today to all educational institutions. The advent of Information and Communication Technology has led to the use of electronic resources in libraries. Libraries especially, academic libraries have the responsibility of building a good collection of knowledge resources to cater to the ever increasing information requirements of its stakeholders consisting of students, research scholars, faculty and scientists. But, in reality, most of the academic institutions in India funded by state/central government are finding it very difficult to fund for their infrastructure development. In most of the cases, library is the

first unit affected by the budget cut. Librarians are well aware of the budget cuts as well as the high subscription rates serials and other scholarly publications. In this context, the advent of Internet changed the scenario. Today, libraries especially academic libraries can build their collections without huge investment by using open access resources.

UNESCO has defined Open Educational Resources as “any type of educational materials that are in the public domain or introduced with an open license. The nature of these open materials means that anyone can legally and freely copy, use, adapt and re-share them. OER range from textbooks to curricula, syllabi, lecture notes, assignments, tests, projects, audio-video and animation”.(UNESCO 2016).

Electronic Resources :

e-Books :

Historically, the libraries have only printed books. Today, academic libraries are having e-books in their collections in addition to their printed books. E-books can be anything from the digital version of a paper book, to more interactive content that includes hyperlinks and multimedia. Libraries can download thousands of e-books which are freely available on the Internet or they can provide web links to the web directories of gateway sites which provide access to free e-books. Some of the important e-book directories which provide access to a huge collection of e-books are listed with a brief description and uniform resource locator (URL) for use by the libraries.

Free eBooks Gateway Sites

Project Gutenberg is the first producer of free electronic books and a place where you can download over 33,000 free e-Books to read

and download. Project Gutenberg is the first and largest single collection of free electronic books, or eBooks. Michael Hart, founder of Project Gutenberg, invented eBooks in 1971 and continues to inspire the creation of eBooks and related technologies today. To download ebooks from this site, no fee or registration is required, but if you want to donate money for the project. At present, over 100,000 free books are available through their partners, affiliates and resources. The valuable resources are available at <http://www.gutenberg.org>

Google e-bookstore It gives access to rich variety of free e-books. This platform allows users to access, download and even upload content. The resources are available at play.google.com/store/books/collection/topselling_free

Open library This free e book downloading site has more than a million free e books ready for download. It is an open editable library catalogue that seeks to build a platform where all published works are free for all. It is available at openlibrary.org

Free-eBooks.net is the Internet's #1 online source for free ebook downloads, ebook resources and ebook authors. The site provides access to thousands of free ebooks dealing with various subjects viz., Advertising, Beauty, Fashion, Biography, Body & Spirit, Business, Career, Computer & Internet, Travel, Web design, etc. You may download books at <http://www.free-ebooks.net>

Getfreebooks.com is another free ebooks gateway site where we can download free books totally free. The ebooks within this site are collected from all over the net or either personally compiled by the site administrator.

All the e books within this site are legal downloadable free ebooks. If you want to make use of the resources, please log on to **http://www.getfreebooks.com**

eBook Directory is another right place if you are looking for top quality free ebooks. It is another biggest directory of free downloadable ebooks online. To access thousands of ebooks, simply browse the various categories on the left or simply use the search box above. It is available at **http://www.ebookdirectory.com**

National Academy Press provides access to over 3,000 National Academy science, engineering, and health texts free online. The U.S. National Academy of Sciences provides this site and you can access them at www.nap.edu

Amazon Free Kindle Books

The Amazon kindle opens doors to hundreds of thousands of eBooks, both free and affordable. Whether you are looking for a great romance, an epic tale of adventure, or even the latest financial advice, find it all with free eBook downloads from Amazon Kindle. It is available at **amazon.com/b?ie=UTF8&node=2245146011**

Internet Archive Like it's very name, the Internet Archive is a library of some of the most rare books varieties. It has books that aren't available in most other free eBook download platforms.

It is a nonprofit scheme that seeks to provide users with access to a rich collection of online books. The internet Archive mainly stocks obsolete historical and academic books. Its user friendly interface guarantees access to over 15 million freely downloadable books and

texts. For ease of navigation and access for particular text and books, the website has a search tab. It also give you the option to filter your searches to particular categories. It is available at **archive.org/details/texts**

The Oxford Text Archive develops, collects, catalogues and preserves electronic literary and linguistic resources for use in Higher Education, in research, teaching and learning. More than 2,000 free ebooks are available with catalogue at **http://ota.ahds.ac.uk**

Soil and Health provides free e-books, mainly about holistic agriculture, holistic health and self-sufficient homestead living. There are secondary collections about social criticism and transformational psychology. No fees are collected for this service. It is available at **http://www.soilandhealth.org**

Some more gateway sites and directory sites which offer free access to ebooks are furnished in Table NO 1.1 with URLs. Academic librarians can browse these gateway sites and directories and select the books of their choices and provide web links to the selected ebooks from their library portal.

Table 1.1

Gateway Sites providing access to free ebooks	
S.N. Name	URL
1. Open Library	Openlibrary.org
2. Many Books	Manybooks.net
3. Free e-Books	Free-ebooks.net
4. Bookboon	Bookboon.com
5. eBooks	Ebooks.com
6. Get Free Books	Getfreebooks.com
7. International Digital Childrens Library	En.childrenslibrary.org

8.	Planet PDF Free ebooks	http://www.p1anetpdf.com/free
9.	Textbook Revolution	http://textbookrevolution.org
10.	The Internet Public Library	www.ipl.org/reading/books

e-Journals

Open access journals are scholarly publications which are available online to readers, institutions, organizations and libraries without any payment, licensing, subscription and copyright barriers. These journals are key resources used by academicians and scientists to broaden their understanding of the current happenings in their respective disciplines.

Some of the important gateway sites where journals with full-text access are available are profile for the use of academic librarians.

Directory of Open Access Journals (DOAJ) DOAJ is a community curated online directory that indexes and provides access to high quality, open access, peer reviewed, full text, quality controlled scientific and scholarly journals. It covers all subjects and languages. There are now 16545+ journals in the directory. DOAJ can be treated as the best web site for open access journals available on the Internet. It is available at www.doaj.org

Open J-Gate

J-Gate is an electronic gateway to global journal literature, launched in 2001 by Informatics India Limited, J-Gate provides seamless access to millions of journal articles. The J-Gate platform is fronted by a simple, intuitive, and easy-to-use interface, and also gives users complete control over search filters. By allowing users to access content from a wide variety of publishers on a single

platform, J-Gate exponentially increases journal usage. Open J-Gate is also a database of journal literature, indexed from 58817+ open access journals, with links to full text at Publisher sites available at www.openj-gate.com

Bentham Open Access

BENTHAM Open publishes a number of peer-reviewed, open access journals. These free-to-view online journals cover all major disciplines of science, medicine, technology and social sciences. BENTHAM Open provides researchers a platform to rapidly publish their research in a good-quality peer-reviewed journal. BENTHAM Open ensures integrity, autonomy and originality of each published article with respect to the Publication Ethics and Rectitude. To make use of the resources, please log onto <http://www.bentham.org/open/>

BioMed

BioMed is an international, **peer-reviewed**, open access journal, aims to provide a publishing platform that covers the broad field of subjects in biology and medicine. BioMed is published quarterly online by MDPI.

It is free to download, share, and reuse content. Authors receive recognition for their contribution when the paper is reused. The journals can be accessed from <http://www.mdpi.com>

Springer Open

Springer Open publishes a wide range of open access journals in Humanities and Social Sciences. It launched in 2010 includes Springer portfolio of 200+ peer reviewed fully open access journals. The journals can be accessed from <http://www.springeropen.com>

High Wire Press is a leading ePublishing platform. HighWire Press partners with independent scholarly publishers, societies, associations, and university presses to facilitate the digital dissemination of 1335 journals, reference works, books, and proceedings, HighWire also offers a complete manuscript submission, tracking, peer review, and publishing system for journal editors, Bench Press. HighWire provides outstanding technology and support services, and fosters a dynamic and innovative community, enhancing the strengths of each of its members. It is available at <http://highwire.stanford.edu>

Some more gateway sites and directory sites which offer free access to open access electronic journals are furnished in Table 1.2 with. URLs. Academic librarians can browse these gateway sites and directories and select the open access journals of their choice and provide web links to the selected electronic journals from their library portal. If the institute has Intranet facility, then the library portal or Online Public Access Catalogue (OPAC) can be hosted on the Intranet IP so that all the departments and units connected with the Intranet can make use of the e-journals.

Table 1.2

Gateway Sites / Directories providing access to free e-journals

S.N.	Name	URL
1.	Open Science Library	www.openscience.directory.net
2.	OpenMED@NIC	http://openmed.nic.in
3.	Geoscience e-Journals	http://www.tinp.brest.fr/geosciences/e-journals
4.	Oxford Open	http://www.oxfordjournals.org/oxfordopen/

5.	Public Library of Science	http://www.plos.org
6.	Bioline International	http://www.bioline.org.br
7.	Scientific Journals	http://www.scificiournals.org

e-Theses and Dissertations

Theses and dissertations are known to be the rich and unique source of information, often the only source of research work that does not find its way into various publication channels. Theses and dissertations remain an un-tapped and under-utilized asset, leading to unnecessary duplication and repetition that, in effect, is the anti-theses of research and wastage of huge resources, both human and financial.

Electronic Theses and Dissertations (ETDs) are the most frequent document type found and consulted for use in the Digital Era. During the last decade, their growth globally has been increased tremendously among universities and other organizations. Moreover, there is an increase in ETDs Initiatives and ETDs Collections. Open access and open source technologies seem to help ETDs and other research material repositories to be developed. ETDs can play an important role in research by adopting knowledge organization system (KOS) architecture to enhance information retrieval (IR) systems and their performance.

In an Indian scenario, the study by Das and others (2007) indicates that the national ETD initiatives are still in developmental phase where more action plans are needed. The stakeholders are mostly aware of the implications of open access, but are awaiting for some concrete policy frameworks by the

national accredited and granting agencies. Open access to scholarly literature in India helps rather to produce social goods and social applications, than merely to provide research degrees to the beneficiaries

Here, we will see some of the important gateway sites where we can access and download full-text ETDs.

Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD)

The Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD) has contributed to research over time and collaboration by identifying and aggregating digital repositories of theses and dissertations. Probably, the NDLTD is the first and foremost digital repository of ETDs.

The NDLTD is a collaborative effort of the NDLTD, OCLC, VTLS and Scirus. The NDLTD Union Catalog contains more than one million records of electronic theses and dissertations. For students and researchers, the Union Catalog makes individual collections of NDLTD member institutions and consortia appear as one seamless digital library of ETDs. The NDLTD provides free resources to contribute any institution's metadata. The resources are available at <http://www.ndltd.org>

Shodhganga : is the name coined to denote digital repository of Indian Electronic Theses and Dissertations set-up by the INFLIBNET Centre. The word "Shodh" originates from Sanskrit and stands for research and discovery. The "Ganga" is the holiest, largest and longest of all rivers in Indian subcontinent. The Ganga is the symbol of India's age-long culture and civilisation, everchanging, ever-flowing, ever-

loved and revered by its people, and has held India's heart captive and drawn uncounted millions to her banks since the dawn of history.

Shodhganga stands for the reservoir of Indian intellectual output stored in a repository hosted and maintained by the INFLIBNET Centre. Shodhganga provides a platform for research scholars to deposit their Ph.D. theses and make it available to the entire scholarly community in open access. The repository has the ability to capture, index, store, disseminate and preserve ETDs (Electronic Theses and Dissertations) submitted by the researchers.

Vidyanidhi (Meaning 'Treasure of Knowledge' in Sanskrit) is India's premier Digital library initiative to facilitate the creation, archiving and accessing of doctoral theses.

Vidyanidhi is an information infrastructure, a digital library, a portal of resources, tools and facilities for doctoral research in India. Vidyanidhi is envisioned to evolve as a national repository and a consortium for e-theses through participation and partnership with universities, academic institutions and other stake holders. Vidyanidhi enhances access to Indian theses and enlarges the reach and audience for Indian doctoral research works.

It is available at <http://www.vidyanidhi.org.in> etd@iisc is the digital repository of Theses and Dissertations of Indian Institute of Science, Bangalore, India. We can search, browse and access theses and dissertations from this collection. This repository has been developed to capture, disseminate and preserve research theses of Indian Institute of Science. It is available at etd.iisc.ac.in

The following table 1.3 provides some of the important web sites where we can access and download ETDs of various universities and research institutes.

Table1.3
Gateway Sites / Directories provid
access to free fulltext ETDs

S.N. Name	URL
1. IIT, Hyderabad	http://raiith.ac.in/view/type/thesis.html
2. IIT, Delhi	http://eprint.iitd.ac.in/dspace/handle/2074/378
3. NIT, Rourkela	http://ethesis.nitrkl.ac.in/
4. CSIR	http://eprints.csirexplorations.com/
5. Sourashtra University	http://etheses.sourashtra-university.edu/
6. Aligarh Muslim University	http://ir.amu.ac.in/view/type/
7. Indian Institute of Science (IISc)	http://etd.ncsi.iisc.ernet.in/
8. Mahatma Gandhi University	http://mgutheses.org/
9. Krishikosh	http://krishikosh.egranth.ac.in
10. Goa University	http://irgu.unigoa.ac.in
11. Cochin	http://dyuthi.cusat.ac.in/xmlui/communit
12. Florida University	http://etd.lib.fsu.edu
13. University of Pittsburg	http://www.pitt.edu/graduate/etd/
14. Canada Portal	http://www.collections-canada.gc.ca/thesescanada/-index-e.html
15. Cyber Theses (France)	http://www.cybertheses.org

Conference Proceedings

Seminar / Conference papers are the papers presented at a conference by individual ‘speakers. Researchers often use conferences to present their research findings to their peers. When all the papers are made available from a particular conference, this collection of papers is referred to as the Proceedings from that particular conference. conference proceedings are playing a vital role in academic and research.

Now a days, due to the skyrocketing printing charges, they serve a copy only to the participants and deposit one or two copies to their library only. So, access to conference proceedings is very much limited. But, the conference proceedings are prepared using computers and an electronic version of the same is available with the organizers. So, they can deposit the electronic version to concerned repositories so that the rich information will be made available in the public domain. Conference proceedings and papers may be published in various ways: as separate, one-time publications; as serials; or as special issues in journals.

Sometimes only the abstract is published; sometimes the paper may be obtained only by contacting the author or society; sometimes the full text is on the web. Occasionally the papers are never published but may be cited by authors who attended the meetings.

As a result of these variations, locating conference proceedings can be complicated. In this context, some of the important gateway sites where conference proceedings can be accessed are furnished in Table1.4.

Table 1.4

Gateway Sites / Directories providing access to Conference Proceedings

S.N.	Name	URL
1.	Science Conference Proceedings	http://www.osti.gov/scienceconferences/
2.	OCLC Proceedings First	http://www.oclc.org/support/documentation.firstsearch/databases/dbdetails/details/proceedings.htm
3.	Current Melvyl	http://melvyl.cdlib.org
4.	IATUL	http://www.iatul.org/conferences/pastconferences/
5.	USENIX	http://www.usenix.org/publications/library/proceedings/
6.	AIP Conference Proceedings	http://www.apiscitation.org
7.	SCOPUS Indexed Conference Proceedings	http://www.scholar.google.co.in
8.	ACM Conference Proceedings	http://www.acm.org
9.	Procedia Conference Proceedings	http://elsevier.com/procedia
10.	IEEE Conference Proceedings	http://www.ieee.org

Conclusion :

Academic libraries can better utilize the internet to build the digital collection using open access resources. Libraries can design portal and provide web links to gateway sites and directories which

are offering access to free full text, ebooks, ejournals, ethesis and dissertations, e-conference proceedings etc., So, it is the proper time for academic librarians to come forward and to make the use of these invaluable resources available under Open Access.

References :

- Das, A, Sen, B, and Dutta C.(2007).ED Policies, Strategies and Initiatives in India : A Critical Appraisal. In 10th International Symposium on Electronic Thesis and Dissertations,Uppasala 13-18 June. Retrived at researchgate.net/publication/283582805, on 21 June 2021
- G. Rathinasabapathy (June , 2012). Role of Open Access Tools in Learning Resource Development in Academic Libraries. Asian Journal of Library and Information Science (ISSN.' 0975-315X).Vol.4(1-2). Retrieved on 21 June 2021.
- Gunjal,Bhojaraju and Gaitnou, Panorea : ETDS and Open Access for Research and Development:Issue and Challenges. Retrieved at Researchgate.net on 26 June 2021.
- Stuart, D. Lee (2002). Electronic Collection Developmet : A Practical Guide.Newyork : Neal Schuman.
- Suresh Babu and K. Sridevi . Importance of Elearning in Higher Education : A Study. Retrieved at <http://www.academia.edu/36868903> on 26/06/2021
- Tom Corson-Knowles.29 Best Websites to download free ebooks.-tck publishing Retrieved on 21 June 2021.
- UNESCO, 2016. What are open educational resources? Retrived at <http://www.unesci.org> on 21 June 2021.

Dr. Seema S. Bodkhe

email : seemabodkhe73@gmail.com

Mobile : 9422815402

Dr. Vikas S. Gambhire

&

Dr. Sulochana R. Rathod

Department of Botany,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad

Learning Botany through a Participative Teaching Approach

Abstract :

Teaching and learning plant taxonomy, classification, species identification, and utilization of plants are mainly a part of ecological and environmental goals in the botany curriculum.

Teaching and learning about biodiversity and sustainability are important parts of the botany curriculum. The aim of this study is to analyze the participatory method to teach and learn plant species identification, plant taxonomy, utilization of plants and to find some trends about how well students' views are reflected.

In this article to examine the effect of the participative teaching approach in attitudes towards learning botany, we used a sample of 60 students of B. Sc. We also analyzed the influence of student learning styles on their academic performance. The investigation has demonstrated that the participatory teaching strategy employed increases knowledge and skills in the observation and identification of species, moderates the interest of students in learning the subject, along with academic achievement.

Keywords : Botany, teaching, participatory methods, outdoor education.

Introduction :

Student engagement and understanding of substances are given greater emphasis in today's teaching over spoon-feeding the facts. Therefore, usage of blackboards or everyday lecture techniques is not enough to teach science and different associated subjects. For the implementation of the

educational process, teaching methods are an important tool.

Several factors influence the deployment of appropriate approaches. It can be the number of students in a group, their current and intended level of knowledge, abilities, motivation to learn, and functional position, for example, teachers' level of competence and experience, as well as their spatial ability, are all crucial factors.

Fieldwork and field trips are biological field-based activities that provide students with authentic and interactive knowledge and experiential learning opportunities, which increase students' interest and improve their learning (Simmons, et al. 2008). Students' involvement in field-based activities plays an essential role in learning biological issues. Fieldwork provides students with a chance to observe nature and the surroundings and to use scientific inquiry to test concepts and thoughts they have taught in the classroom.

According to Hart and Nolan 1999, fieldwork had a positive effect on students' knowledge, attitude, and behavior, crucial factors also in promoting sustainability.

According to Palmberg, et al., 2015, the ability to identify species is important for a better understanding of biodiversity and issues concerning the environment and sustainability, for comprehension of certain branches of biology (e.g., ecology, evolution, genetics). Different learning environments and current and contextual tasks used in problem-based learning and Outdoor Education support self-efficacy, autonomy, engagement, and meaningful learning as well as foster creativity

and flexibility (Turner and Fulmer, 2013).

Knowledge of species and species identification are prerequisites of people's understanding of biodiversity, ecosystems, and ecological sustainability (Bickford, et.al. 2012 and Randler, 2008)

Participatory Learning Strategy :

Elsgeest (1987) as mentioned by Ajiboye and Ajitoni, 2008 observed that students learn best by being involved completely in their own work; by observing themselves; doing themselves, by puzzling themselves; by verifying their own suppositions; by experimenting, drawing conclusions on the strength of evidence which they have collected themselves.

They should continually make errors which they then have rectified themselves in the light of new evidence and information which they have discovered themselves.

This new pedagogic idea should be participatory, that is, should work towards liberation from all types of repression, outside and inside of a classroom, through social interaction, togetherness, and action-oriented communication.

Participatory learning strategy belongs to the Group Investigation Models of Learning. It consists of the use of small groups of three to eight members where learners work collectively to achieve a common goal and to improve their own and each other's learning (Johnson and Johnson, 1994, 1999; Ajitoni, 2005).

Balkcom (1992) also coincides in defining Participatory learning as "A successful teaching strategy in which small teams, each

with learners of different levels of ability, use a variety of learning activities to improve their understanding of a subject. Each member of a team is responsible not only for learning what is taught but also for helping teammates learn, thus creating an atmosphere of achievement". Participatory teaching is a set of didactic strategies and techniques that aim to encourage students to take a more active role in the learning process.

This entails not only engaging students' interest in theoretical lessons, encouraging group discussions, and critical reflections but also involving them in more practical activities, connecting academic achievement with real-life issues, and understanding the impact of the individual actions on the community (Concina, 2019).

The concept of participation refers to the action of involvement in activities and projects, and the act of sharing in the activities of a group. The process of participation promotes mutual learning. Collaboration is an important tool used within participatory culture as a desired educational outcome. The aim of the article is to show how it is possible to increase the efficiency and attractiveness of the botany subject at the university level using participatory methods.

Method and Material :

For the Participatory method of teaching, students of the B.Sc. from Government College of Arts and Science, Aurangabad were involved. The sample thus represented the typical group of students by gender, age, and completed higher secondary studies in biology or science. Plant classification, Angiosperm

Taxonomy, and Utilization of plants are some of the topics that are part of the University curriculum and are taught theoretically.

As part of the Participatory method of teaching, students were allotted a piece of land approximately measuring 100 sq. ft. in the botanical garden of the college. Ten Groups of six students each were made to participate in the activity. Students were informed about the process of the activity. The theme for this activity was explained with the help of some examples.

As per the theme selected by them, they had to grow plants in their plot and study the process of growth, the morphology of plants, reproduction, and its utilization. Students selected their theme and discussed the feasibility and availability of the plants with teachers.

They used seeds and plant cutting according to their theme. They worked hard to grow plants in their own plot. With the help of the gardener of the college, they maintained their plot and observed the plant grow. Every week teachers also visited the botanical garden to observe and evaluate progress. After six months, students presented their work with the help of powerpoint presentation.

In the presentation, information of plants they had planted in plots such as botanical name, vernacular name, systematic position, Morphology of plants, Utilization of the plant parts, harvesting method, and uses was explained along with photographs.

Result and Discussion :

The theme selected were as follows :

1. Members of Cucurbitaceae family
2. Members of Malvaceae family
3. Members of Poaceae family
4. Members of Fabaceae family
5. Medicinal Plants
6. Aromatic plant
7. Ornamental plants
8. Commercial flower plants
9. Leafy vegetables
10. Commonly used vegetables

Evaluation is a very important phase of the educational process. It helps in looking back on educational activities, success, and interest of students and provides information about what to do in a different manner in future activities, what improve, what topics omit, etc. During the presentations, it was observed that students were well versed with the botanical names and morphology of the plant.

Characteristic features of the family such as Monoadelphous stamen in Malvaceae, Synandrous stamens, inferior ovary, and parietal placentation in in Cucurbitaceae, stem morphology, type of flower, marginal placentation and legume in Fabaceae family etc. were very well observed and learned (Table. 1). In leafy vegetable category they had sown seeds of various locally available vegetables for eg. Methi, Coriander, Spinach, Amaranthus, Hibiscus sabdariffa (ambadi) and Dill (shepu).

The inflorescence of various plants, types of flowers, types of leaves, types of fruit, etc. was the point of attraction and students learn about them. In the Participatory method of learning, they learn knowledge of family, growth of the plant, the lifecycle of a plant,

morphology of plants, and parts of the plant used.

During this process, students encountered various problems, such as heavy rains, periodical watering, and tried to overcome it. Only theoretical information of any family imparted by the Lecture method is not enough. Practically handling the plant and observing its growth helps in imparting knowledge of botany.

The use of non-formal spaces in teaching or the development of the field class is another alternative for the teaching of Botany. Silva, et al. (2009) state the importance of contextualizing teaching in natural environments, making a closer relationship possible between scientific knowledge and reality.

Participatory learning is a process of learning, which includes engaging with learners. It gives the opportunity to go beyond mere consultation and improve the active participation of learners on the issues and interventions that shape their lives (Philominraj, 2020).

Results from the study indicate that students taught using the participatory modes performed better than their counter parts in the conventional lecture group (Ajiboye and Ajitoni, 2008). Jeronen, et. al. 2017 pointed that the most emphasized teaching methods were those in which students worked in groups and participated actively in learning processes. Research points to the value of teaching methods that provide a good introduction, supportive guidance, and involve active participation and interactivity.

Table 1 : List of plants with their scientific names and families grown by students

G.No.	Theme Selected	Name of the Plants	Vernacular Name	Botanical name	Family
1.	Members of Cucurbitaceae family	Cucumber Pumpkin Bitter gourd Water melon Ivy gourd Bottle gourd	Kakadi Lal Bhopala Karale Tarbuz Tondali Dudhi Bhopala	<i>Cucumis sativus</i> <i>Cucurbita maxima</i> <i>Momordica charantia</i> <i>Citrullus lanatus</i> <i>Coccinia grandis</i> <i>Lagenaria siceraria</i>	Curcubitaceae
2.	Members of Malvaceae family	China Rose Cotton Lady's finger Roselle	Jasvand Kapus Bhendi Ambadi	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> <i>Gossypium herbaceum</i> <i>Abelmoschus esculentus</i> <i>Hibiscus sabdariffa</i>	Malvaceae
3.	Members of Poaceae family	Wheat Rice Jowar Maize	Gehu Tandul Jawari Macca	<i>Triticum aestivum</i> <i>Oryza sativa</i> <i>Sorghum vulgare</i> <i>Zea mays</i>	Poaceae
4.	Members of Fabaceae family	Pea Groundnut Pigeon pea Chickpea Green gram Gaur pea	Vatana Shengdana Tur Chana Moong Gawar	<i>Pisum sativum</i> <i>Arachis hypogaea</i> <i>Cajanus cajan</i> <i>Cicer arietinum</i> <i>Vigna radiata</i> <i>Cyamopsis tetragonoloba</i>	Fabaceae
5.	Medicinal Plants	Holy Basil Aloe Adhatoda Neem Mentha Turmeric	Tulsi Korphad Adulsa Neem Padina Halad	<i>Ocimum sanctum</i> <i>Aloe vera</i> <i>Adhatodavasicca</i> <i>Azadirachta indica</i> <i>Mentha spicata</i> <i>Curcuma longa</i>	Lamiaceae Liliaceae Acanthaceae Meliaceae. Lamiaceae Zingiberaceae
6.	Aromatic Plants	Holy Basil Mints Fennel Carum Lemongrass	Tulsi Pudina Saunf Ajwain Gavaticaha	<i>Ocimum sanctum</i> <i>Mentha spicata</i> <i>Foeniculum vulgare</i> <i>Carum copticum</i> <i>Cymbopogon citratus</i>	Lamiaceae Lamiaceae Apiaceae Apiaceae Poaceae
7.	Ornamental plants	Petunia Dianthus Palm Ixora Fern	Seasonal Areca palm Fern	<i>Petunia hybrida</i> <i>Dianthus chinensis</i> <i>Dypsislutescens</i> <i>Ixora coccinea</i> <i>Nephrolepis cordifolia</i>	Solanaceae Caryophyllaceae Arecaceae Rubiaceae Nephrolepidaceae (Pteridophyte)
8.	Commercial flower Plants	Rose Chrysanthemum Tuberose Marigold Jasmine	Gulab Shevanti Rajnigandha Zendu Mogra	<i>Rosa indica</i> <i>Chrysanthemum morifolium</i> <i>Polianthes tuberosa</i> <i>Tagetes erecta</i> <i>Jasminum sambac</i>	Rosaceae Asteraceae Asparagaceae Asteraceae Oleaceae
9.	Leafy vegetables	Spinach Fenugreek Dill Roselle Coriander Green amaranth	Palak Methi Shepu Ambadi Kothimbir Tandulja	<i>Spinacia oleracea</i> <i>Trigonella foenum-graecum</i> <i>Anethum graveolens</i> <i>Hibiscus sabdariffa</i> <i>Coriandrum sativum</i> <i>Amaranthus viridis</i>	Amaranthaceae Fabaceae Apiaceae Malvaceae Apiaceae Amaranthaceae
10.	Commonly used vegetables	Brinjal Chilly Onion Ginger Cucumber Tomato	Vangi Mirchi Kanda Adrak Kakdi Tamatar	<i>Solanum melongena</i> <i>Capsicum annum</i> <i>Allium cepa</i> <i>Zingiber officinale</i> <i>Cucumis sativus</i> <i>Lycopersicon esculentum</i>	Solanaceae Solanaceae Amaryllidaceae Zingiberaceae Cucurbitaceae Solanaceae

The participatory teaching approach is a type of reflective teaching approach that is often termed as an interactive teaching method or student-centered teaching method. This method stresses the subjectivity of students and the self-construction of knowledge. This method expects a personal involvement of participants and a high degree of activity in the learning process. It is designed only for smaller groups of individuals, but their advantage is that they encourage better retention of learned.

Previous studies have shown that in active teaching-learning processes, retention of knowledge is significantly increased (Grant, 1997 and Cooper, et al.2000), there is enhanced motivation and higher-order learning (Kern and Carpenter, 1986), and development of practical skills (Kent, 1997).

Another noteworthy implication of the findings of this study is on the influence of

group and academic ability on subjects' performance in all the groups. Although the participatory group learning strategies were found to be very useful in the teaching and learning of Botany, they appear to be more suited to high student effectiveness in small participatory groups. Outdoor Education is an effective method where learners are getting hands-on experiences because it includes concrete experiences, interests, emotions, and values (Bogner, 1998). Fieldwork and field trips in biology involve many different goals, contents, and learning environments and therefore also vary in effectiveness and learning outcomes (Brody, 2005, Puk and Stibbards, 2012, Lavie and Tal, 2015). Outdoor education and fieldwork, experimental, interactive and experiential learning is the most frequently mentioned teaching method. It indicates that well-planned, taught, and guided outdoor teaching

Fig. 1 Students participated in the field activity

Fig.2. Students working in their plot provided

and fieldwork can have a positive impact on long-term memory due to memorable experiences (Jeronen, et al 2017). Palmberg, et al., 2019 reported that outdoor teaching and learning methods are more effective than indoor methods. They considered outdoor experiential learning with living organisms as the most efficient teaching and learning method. A common feature, however, is that all activities are organized in authentic, often natural environments, where learners can connect their theoretical thinking with experiences of various kinds of real nature.

Conclusion :

We have introduced an example of how it is possible to innovate and make more attractive Taxonomy for students of Botany using participatory methods. It relies only on the teacher, his professional and pedagogical knowledge, skills, experience, and creativity to locate areas for the implementation of

participatory methods in the context of teaching his own subjects. The reward for efforts will be very satisfied teacher and students, resulting in higher interest in the subject, higher education efficiency, and better performance. Knowledge, skills, and experience that students thus obtain, are more memorable and easier to apply in the future of their profession and personal life.

Alternative teaching approaches are inductive where instruction starts e.g., with observations, experimental information to interpret, or a real-world problem to be solved. This is a student-centered approach to learning, where teachers and students both play an equally active role in the learning process. The teacher's primary role is to teach and facilitate student learning and overall comprehension of the material. Both formal and informal forms of assessment, including group projects, student portfolios, and class participation are

used to continuously measure the learning process.

Implications :

The result of this study implies that the teachers need to review the way how teaching is proposed in the classroom. Botanical gardens seem to be good learning environments because students' learning results are considerably higher when they get first-hand experiences and studies in authentic learning environments. This is the most effective teaching method that involves the active participation of learners to experience scientific ideas than to only have an audience view. In summary, the participatory approach explored here seems more viable than the conventional face-to-face classroom practice in teaching Botany.

Reference :

- Ajitoni, S. O. 2005. Effects of full and quasi-participatory learning strategies on senior secondary students' environmental knowledge and attitudes in Kwara State, Nigeria, unpublished Ph. D. thesis, department of teacher education, University of Ibadan, Ibadan (Cross reference)
- Balkcom, S. 1992. Cooperative learning. Retrieved from <http://www.ed.gov/pubs/OR/ConsumerGuides/cooplear.html>.
- Bickford, D.; Posa, M.R.C.; Qie, L.; Compos-Arceiz, A.; Kudovidanage, E.P. 2012. Science communication for biodiversity. *Biol. Conserv.*, 151, 74–76.
- Bogner, F.X. 1998. The influence of short-term outdoor ecology education on long-term variables of environmental perspective. *JEE*, 29, 17–29.
- Brody, M. 2005. Learning in nature. *Environ. Educ. Res.*, 11, 603–621.
- Cooper, J.L.; MacGregor, J.; Smith, K.A.; Robinson, P. 2000. Implementing small-group Instruction: Insights from successful practitioners. *NDTL*, 81, 63–76.
- Concina E. 2019. Participative Teaching Methods for Sustainable Development. In: Leal Filho W. (eds) *Encyclopedia of Sustainability in Higher Education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11352-0_411
- Domínguez R.G. 2012. Participatory Learning. In: Seel N.M. (eds) *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1428-6_1903
- EilaJeronen, IrmeliPalmberg and Eija Yli-Panula. 2017. Teaching Methods in Biology Education and Sustainability Education Including Outdoor Education for Promoting Sustainability—A Literature Review. *Educ. Sci.* 2017, 7, 1; doi:10.3390/educsci7010001
- Grant, R. 1997. A claim for the case method in the teaching of geography. *JGHE*, 21, 171–185.
- Hart, P.; Nolan, K. 1999. A critical analysis of research in environmental education. *Stud. Sci. Educ.* 1999, 34, 1-69.
- Johnson, D., Johnson, R., & Holubec, E. 1994. *Cooperative learning in the classroom*. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum

Development.

Josiah. O. Ajiboye and S. O. Ajitoni. 2008. Effects of Full and Quasi – Participatory Learning Strategies on Nigerian Senior Secondary Students’ Environmental Knowledge: Implications for Classroom Practice. *International Journal of Environmental & Science Education*, 2008, 3(2), 58- 66

Kent, M.; Gilbertsson, D.D.; Hunt, C.O. 1997. Fieldwork in geography teaching: A critical review of the literature and approaches. *JGHE*, 21, 313–332.

Kern, E.; Carpenter, J. 1986. Effect of field activities on student learning. *JGE*, 34, 180–183.

Lavie Alon, N.L.; Tal, T. 2015. Student self-reported learning outcomes of field trips: The pedagogical impact. *IJESE*, 37, 1279–1298.

Palmberg, I.; Berg, I.; Jeronen, E.; Kärkkäinen, S.; Norrgård-Sillanpää, P.; Persson, C.; Vilkonis, R.; Yli-Panula, E. 2015. Nordic–Baltic student teachers’ identification of and interest in plant and animal species: The importance of species identification and biodiversity for sustainable development. *JSTE*, 26, 549–571.

Palmberg, I.; Kärkkäinen, S.; Jeronen, E.; Yli-Panula, E.; Persson, C. 2019. Nordic Student Teachers’ Views on the Most Efficient Teaching and Learning Methods for Species and Species Identification. *Sustainability*, 11, 5231. <https://doi.org/10.3390/su11195231>

Philominraj, Andrew ;Bertilla, Maria & Ranjan, Ranjeeva .2020. Participatory learning: An appealing classroom method to Foster English Language Teaching. *Revista ESPACIOS* Vol. 41 (Number 06) Year Pp 10

Puk, T.G.; Stibbards, A. 2012. Systemic ecological illiteracy? Shedding light on meaning as an act of thought in higher learning. *Environ. Educ. Res.* 18, 353-373.

Randler, C. 2008. Teaching species identification: A prerequisite for learning biodiversity and understanding ecology. *Eurasia J. Math. Sci. Technol. Educ.*, 4, 223–231.

Silva, P.; Cavassan, O., and Seniciato, T. 2009. Os ambientes naturais e a didática das Ciências Biológicas. In A. Caldeira and E. Nabuco (Orgs.), *Introdução a didática* (pp. 289-303). São Paulo: Escrituras

Simmons, M.; Wu, X.; Knight, S.; Lopez, R. 2008. Assessing the influence of field- and GIS-based inquiry on student attitude and conceptual knowledge in an undergraduate ecology lab. *CBE Life Sci. Educ.* 2008, 7, 338–345.

Turner, J.C.; Fulmer, S.M. 2013. Observing interpersonal regulation of engagement during instruction in middle school classrooms. In *Interpersonal Regulation of Learning and Motivation : Methodological Advances*; Volet, S., Vauras, M., Eds.; Routledge: New York, NY, USA,; pp. 147–169.

-00-

Dr. Prasad A. Purekar

Associate Professor
in Economics,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad

Challenges and Opportunities of Digitalization of Higher Education in India

Abstract :

This paper aims to highlight the issues surrounding the digitalization of Higher Education in India. The paper deals with the issues of necessity, advantages of digitalization, challenges of digitalization in the form of paucity of internet infrastructure, lack of trained manpower, inadequacy of funding for digitalization etc. Lastly, it deals with the opportunities offered by digitalization of higher education.

Introduction :

Education plays an important role in the development of prosperous and forward-looking society. It also helps shape the personality of the individual by making them knowledgeable and skillful. With the advent of globalization, the cross-border and cross-region flows of knowledge, people and technology has increased. Modern technology has made the knowledge transfer model in education defunct and made it move towards being more collaborative and engaging. The digitalization of education has particularly made a far-reaching and deep impact on the way the exchange of knowledge takes place in the education sector.

Necessity of Digitalization :

Since the beginning of the new millennium, the modes of teaching in higher education have changed in a fundamental way. Today, almost everyone engaged in teaching activity in higher education uses some kind of modern technology to deliver content to the students. In the current environment, the faculty and students can tap into a plethora of sources like

Google, Wikipedia, Youtube for information. The teaching-learning techniques are being transformed with the use of new technology in the form of internet, video conferencing and satellite transmissions. Many higher educational institutions have tied-up with foreign universities to offer high-quality online education.

Advantages of Online Education :

- Online Education leads to saving of time and money.
- Facilitates easy transfer of knowledge from teacher to student.
- Online exams can be conducted easily and their results can be obtained quickly.
- It creates interest among students and facilitates learning of new concepts.
- Students are enabled to prepare project work and make presentation online.
- It eases the hassles of communication between the educational institutions and parents.
- Students get notifications regarding their assignments, projects and other events at home and can prepare and submit assignments and projects from home.

Challenges in Digitalization of Higher Education :

1. Internet infrastructure and connectivity related challenges :

Internet infrastructure and connectivity is poor in many parts of India. Most of the population is also technologically illiterate and do not have access to internet. This makes it very hard for the students particularly those in the rural areas to participate in online teaching-

learning activities. It also leads to depression and anxiety among sincere and hardworking students.

2. Paucity of trained Man-power :

Many of the teachers in rural areas and also some in urban areas are not well-versed in the use of digital technologies. There is also considerable apathy among large sections of teachers towards digital technology. It results in dearth of manpower trained in digital tools in the higher education sector.

3. Challenges related to pushing content in different languages :

In a multilingual country like India, language poses a hindrance to the digitalization of education.

The translation of the digital content into all the regional language is a challenging task.

4. Inadequacy of Funds :

Digital Education requires constant adoption of latest hardware and software coming into market. However, it becomes very difficult to incorporate new technology for digital education due to requirement of huge funds. These funds are not available to the middle and low-rung institutions.

Many of these institutions also have low-paid teachers, hiring freezes and are closing down many of the courses and programmes. It might seem a contradiction that many of these institutions of higher education are looking at online education to save funds.

5. **Neglect of upkeep and upgradation of equipment for digital education :**
The maintenance and upgradation of digital equipment becomes quite difficult due to paucity of funds. After the initial grants for the new digital education projects are exhausted new funds are not forthcoming which results in the tools and equipment for digital education falling into disrepair.
 5. In order to take advantage of these opportunities the higher education institutions can have the improvement in e-learning through connected campuses. These institutions also need to erect digital infrastructure to address the large-scale reach. The higher education institutions can enable their campuses with WIFI, IT security, Cloud Surveillance and Software Applications.
- Opportunities for Digital Education in India :**
1. The Government of India has launched a Rs. 1.13 trillion Digital India Initiative. Under this campaign, the government aims at providing government services digitally to citizens through improved infrastructure and by increasing internet connectivity. This will be highly beneficial for the growth and expansion of digital education in the country
 2. There is a huge requirement of skilled manpower in various sectors of the economy. E-learning and digital education too have a role to play in training and equipping the future job market entrants.
 3. Internet penetration in India is 16%. This number too is likely to increase greatly in the future. This will definitely increase the opportunities available for digital education.
 4. The expected growth in e-learning sector in India was 17.4% between 2013 and 2018. With the onset of corona pandemic the e-learning sector is expected to grow even further.
 6. The Internet of Everything enabled by WiFi, cloud surveillance and software applications learning can help the educational institutes to save costs and collaborate on research projects. IOE will also facilitate the learning by students by connecting to resources around the world. IOE will also deliver value through collection of data for making better decisions and reducing expenditure on instructional resources.
 7. The National Mission on Education through Information and Communication Technology Scheme envisages to leverage the potential of ICT for teaching learning process. Content generation and provision of connectivity are to institution and learners are two key components of this scheme. 419 university level institutions and 25000 colleges are to be provided connectivity under NMEICT.
 8. According to online reports, there is a tremendous increase in the number of people taking online courses. Digital education has the advantage that the created resources can be used multiple

times in the future. This saves a lot of resources and efforts. Digital Education also allows teachers to customize educational products according to the requirement of students.

9. The smart technologies are changing the higher education scenario in the country. The digital education is now spreading in the hinterland / rural market. Affordable internet connectivity is allowing the students in rural areas to take up online courses and improve their skills and knowledge.
10. Massive open online courses are facilitating self-learning in a major way. They are aiding the youth in the country to enhance their skills and knowledge. It is providing them with affordable education and improve their employability. Students in professional courses and working executives can upgrade their skills to leverage career opportunities in specific areas. Moocs provide equitable access to high-quality online learning material and content to all the stakeholders.
11. Social media as a learning tool has progressed in a big way in India. Today, social media has become an integral part of the digital education. It can play an important role in the exchange of information. Social media also generates networking and employment opportunities in a cost-effective way.
12. Today teaching & learning is no longer confined to the traditional class-room

set-up due to the introduction of interactive devices such as flipped classrooms and mobile apps. Educational institutions need to adopt these technologies in a big way to improve the quality of the learning experience.

13. Videos-based instructional learning is gradually gaining traction in the education sector. This medium is highly interactive in nature. Learning based on this medium is not just confined to audio-video but also includes e-books, educational apps and podcasts etc. students are always excited to learn new concepts using digital media.

Conclusion :

There is no doubt that digitization of education is the need of the hour in order to keep up with the global trends in higher education. However, the digital education and tools associated with it must be adapted to the to India's unique social and cultural landscape. The need for protection of youth from behavioural and psychological imbalances due to the dependence and addiction to electronic medium of information sharing must be kept in mind. At the same time, we must go for the blend of traditional and modern teaching-learning methods to preserve the relationship between the teachers and the learners. It can be said that the onset of digital education has thrown up huge opportunities to leverage India's demographic dividend and propel India towards becoming an advanced and knowledge based economy and society.

References

1. Goswami H., "Opportunities and

- Challenges of Digital India Programme”. *International Education and Research Journal (IERJ)*, 2016, 2(11)
2. Tyagarajan, S. (2016). “E-learning Market in India - Challenges and Opportunities.” <http://www.iamwire.com/2016/10/elearning-market-in-india-challenges-opportunities/120567>
 3. Sife A. S., Lwoga E. T. and Sanga C. (2007), “New Technologies for Teaching and Learning : Challenges for Higher Learning Institutions in Developing Countries.” *International Journal of Education and Development using ICT*, Vol.3(2)
 4. Kumar Anuj & Ambrish, “Higher Education : Growth challenges and opportunities”, *International Journal of Arts Humanities and Management Studies*, Volume 01, No.2 Feb 2015.
 5. Patel Jayesh M. (2017),”Web-Based Tools of Technology in Future Teaching Learning Strategies”, *International Education and Research Journal [IERJ]*, volum2 Issue : 11 Nov 2016.
 6. Ghemawat, P., “Strategies for Higher Education in Digital Age”, *California Management Review*, 2017, 59, 56-78.
 7. Saykili A.,”Higher Education in the Digital Age : The Impact of Digital Connective Technologies”, *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 2019, 1-15.
 8. Knox, J., *Digital Culture Clash : “Massive Education in the E-learning and Digital Culture Mooc”*. *Distance Educ* 2104, 35, 164-177.

-00-

Dr. Archana D. Chapolikar

Assistant professor
in Chemistry,
Government college of Arts
and Science, Aurangabad.
achapolikar49@gmail.com

Dr. Digambar D. Gaikwad

Associate Professor
in Chemistry,
Government Institute of
Forensic Science,
Aurangabad.

Covid 19 and Role of ICT Tools in Chemistry Education

Abstract :

Covid 19 is a contagious disease caused by a new Coronavirus strain. It was labelled a global epidemic, affecting nearly every element of human life. Due to the temporary closure of all educational institutions, the teaching-learning process was disrupted. This discontinuation of teaching learning process in the school and university may have deep impact on the education sector in India but also on the economic and societal system. In light of the Covid 19 issue, teachers' roles have shifted dramatically. In the dark days of Covid 19, ICT tools in schools and universities were a glimmer of hope. To assure the continuity of instruction, the teachers swiftly turned to distant learning. When face-to-face teaching became impossible due to the Covid 19 outbreak, ICT proved to be a boon to reduce the barriers between teachers & students. This paper focuses on use of ICT tools in chemistry education for effective teaching learning in Covid 19 pandemic situation.

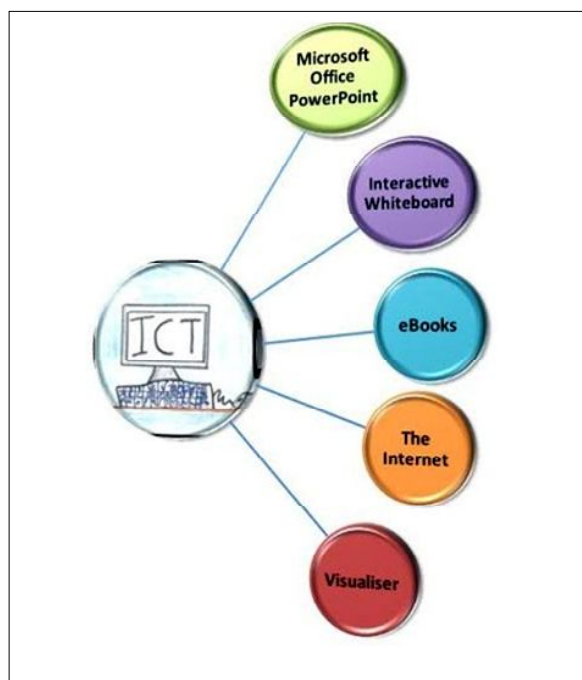
Keywords : Covid-19, ICT Tools, Online Teaching Learning

Introduction :

ICT (information and communication technology) is a powerful tool that affects every part of human life. It has brought the world together and altered the global economic, social, political, and educational landscape. Global growth and progress are heavily reliant on a trained workforce, which can only be obtained through high-quality education. It has significantly altered the practise and methods in all aspects of business, society, governance, and education. It influenced teaching methods, learning methodologies, and scientific research, progressively transforming education from traditional to highbred. In the coronavirus pandemic ICT has proved to be beneficial in the education sector. Teachers and students, who are both pillars of education, are currently looking for digital

platforms to supplement classroom instruction that are relevant to their needs and already exist. Various ICTs are the most important factors of the efficacy of such instruments in education; the options are numerous, and each has its own set of benefits and drawbacks. ICT tools include computers, laptops, desktop computers, data projectors, software packages, printers, scanners, and Interactive teaching boxes etc these tools can be used for teaching and learning purpose .There are many topics in chemistry which can be taught and learnt with the help of ICT Tools.

ICT in Education :

According to Anthony (2012) the impact of ICT in education cannot be overemphasized, it is stimulating to note that -

1. ICT removes problems concerning space and time
 - The students can contact the teacher anywhere, anytime.
 - The student can collect and exchange information anywhere, anytime.

2. ICT gives access to knowledge
 - In principles, the students can draw on a global pool of knowledge
3. ICT makes serving and sharing knowledge easier.
 - The students can record the lecture, notes and presentation so that they can use it for preparing themselves for the examination.

According to bell and Margaret (2006), the following benefit emanate from the use of ICT education.

- Global access to knowledge
- Instant sharing of experience and best practice
- Self paced and self based learning.
- Learning becomes interactive and joyful through multimedia tools.
- Stimulations of experiential learning.
- Opening windows for new thinking, an atmosphere of innovation/ The use of ICT tools improves a student’s topic learning. It fosters high-order cognitive skills while also developing digital literacy. ICT is one of the key factors that has helped in reducing the problems by using a variety of digital online activities and technologies. Online classrooms, such as Skype, Zoom, Google Hangouts, Google Classroom, and Google Meet, allow students to stay in touch with their teachers at all times. The teacher can deliver the lecture using a variety of E-learning tools, as well as conduct online assessments and attendance. Students can obtain thorough notes, information, and free books via numerous online

platforms such as ugcmoocs inflibnet.ac.in, epgp.inflibnet.ac.in, swayamprabha.gov.in, youtube.com, etc. There are numerous compelling reasons for every academician and researcher to build their own OERs (Open Educational Resources), which not only fulfil the educational needs of students but also serve as a vehicle for improving professional self-image. Dr. Ashwini Kumar Sharma (2020) mentioned "e-PG Pathshala or e-content containing modules on social science, arts, fine arts, natural and mathematical science, CEC-UGC YouTube channel, Vidwan-a database of experts who provide information to peers and prospective collaborators, National Digital Library (NDL), a repository of learning resources with single window facility.

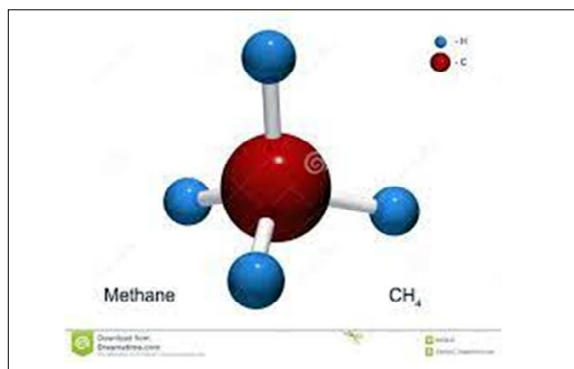
ICT Tools in Chemistry

Various topics in chemistry can be learned utilising computational techniques and ICT tools. Using ICT tools, teachers and students can improve their knowledge. During the epidemic, ICT has taken the place of the chalk and talk approach. With the help of numerous softwares, we can teach and learn chemistry on a variety of themes. This paper covers subjects such as drug design, stereochemistry, the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC) nomenclature system, name reactions, three-dimensional chemical structure, and spectroscopy. Using ICT to teach a chemistry topic like this can assist the teacher overcome obstacles in the classroom.

Chemistry has widened a teacher's views by focusing on information and communication technology tools and methods utilised in schools and universities. ICT is usually noted as a tool for more efficiently performing a task. There are so many topics which can be covered with the help of chemsketch. 1) Aromaticity (2). 3D structure optimization (3.) Tautomeric forms (4). Auto renumbering 5.) Calculation of Molar Refractivity, Surface tension, Parachor, Index of refraction, Density,

Polarizability and dielectric constant. (6.) IUPAC Nomenclature (7.) Import and export of molecule (8). Conversion of 2D into 3D (9) Advance form of periodic table (10). Structure of Carbohydrate (11). Structure of Fullerene and other bigger molecule (12.) Editing of molecule structure. It is important for both students and teachers to use ICT regularly in their courses (Figg, 2000 et al.). Students higher-order thinking skills are enhanced in learning environments where ICT is used (Allegra, Chifori, & Ottaviano, 2001 et al.).

Stereochemistry :

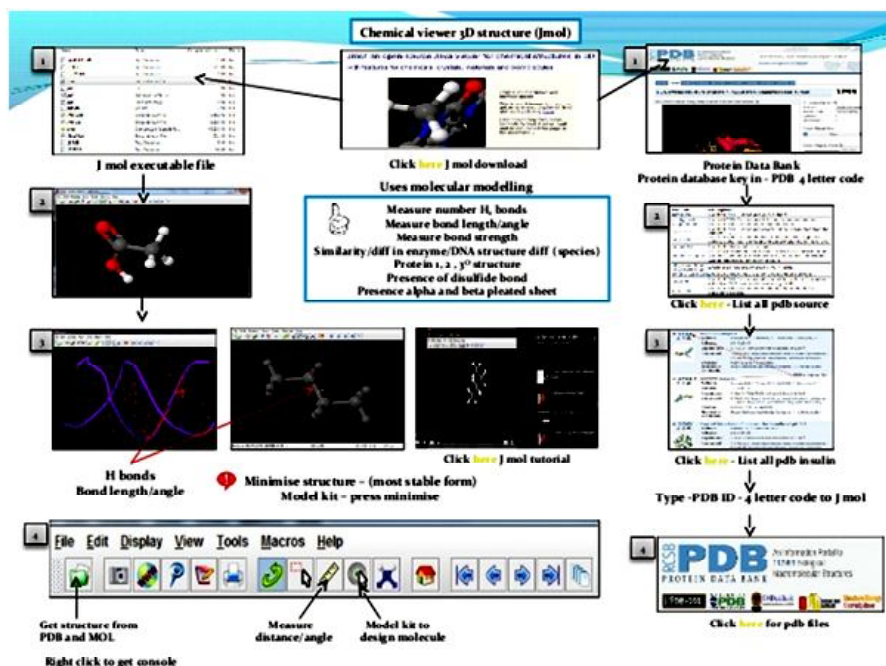
Stereochemistry is the study of chirality in compounds. It's also known as three-dimensional chemistry. It is extremely difficult for a teacher to teach 3D structures using the chalk and talk approach since creating 3D

structures on a blackboard is not possible. There are various free sketching programmes available on the internet that may be used to draw 3D objects and determine information such as bond angle, angle strain, and chiral carbon.

of the periodic table, but with the help of ICT technologies, it may be taught in a systematic way.

The periodic table is laid out on a large grid. Because of its atomic structure, each element has a distinct position. The periodic table has

Spectroscopy : ICT Tools can be used to study IR, NMR, and Raman spectroscopy.

rows and columns There are distinct qualities for each row and column. Magnesium (Mg) and calcium (Ca) are found in column two and have some similarities, but sodium (Na) and magnesium (Mg) are located in column three.

IUPAC Naming :

The IUPAC nomenclature of organic, inorganic, and polymer chemistry is a systematic technique of naming chemical compounds approved by the International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC)

3D Structure :

The molecular formula for ethanol is C₂H₅OH, which is a simple example of a 3D Structural Formula. Compare and contrast the two representations of ethanol (C₂H₅OH)

Periodic Table of Elements

1 Ir Iridium 77
Mass: 192.217
Oxidation states: +3,+4
Electron configuration: -32-15-2

Coloration Scheme
 Classic
 Aggregation State
 Metals/Non metals
 Radioactivity
 None

1s Block 2s Block 3s Block 4s Block
 d Block f Block

General NMR Mass Coloration

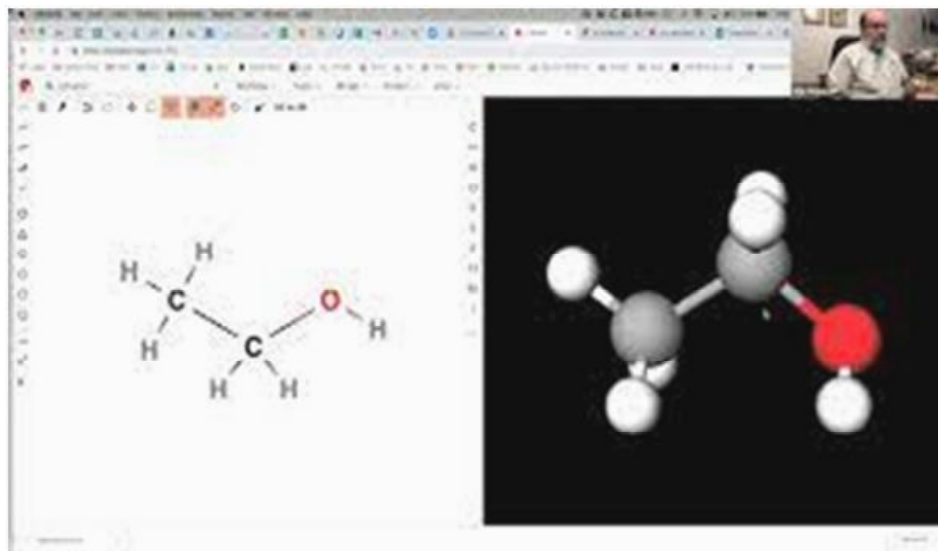
OK Cancel Help

The knowledge of periodic table is required in organic, inorganic, physical, pharmaceutical, drug, and medicinal chemistry etc. It's difficult to memorise the properties

below. When compared to the (“ball and stick”) model of the 3D structure of ethyl alcohol, the sketched 3D structural formula of ethanol (on the left) may be comprehended even better (on the right).

e-resources :

There are various e-resources that benefit both the teacher and the learner by allowing them to update their knowledge by using them for quizzes, drawing models, and other

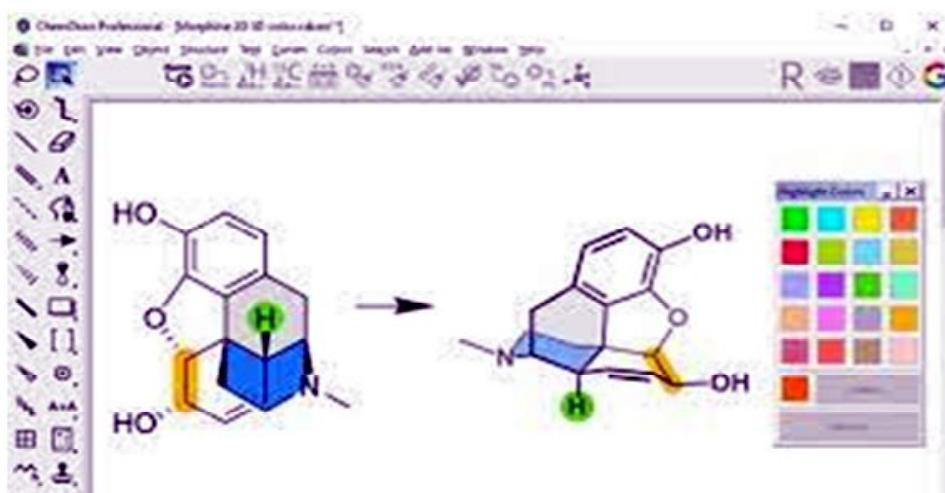

There is a of chemistry software available that may be utilised as ICT tools to help students learn chemistry more effectively. Some of them are free to use, while others have monetary worth. Chemdraw software can be used to draw molecules. Along with the object, this tool provides a wealth of supplementary information. Software can also be used to study interactive reaction mechanisms.

activities. Below are some links which are useful to students.

Chemistry Resources: Simulations

- <https://www.edinformatics.com/HTML5/html5-chemistry-simulations.html>
- https://phet.colorado.edu/sims/html/build-an-atom/latest/build-an-atom_en.html
- <https://phet.colorado.edu/en/simulations/category/chemistry>
- https://www.edinformatics.com/interactive_molecules/
- <https://www.chemtube3d.com/>
- http://www.chemistry-drills.com/image_drill.php
- <https://phet.colorado.edu/en/simulation/molecule-shapes>

Conclusion :

Use of ICT in today's scenario is very much helpful. To overcome the problem of Covid 19, these tools are very much helpful. ICT plays a pivotal role in education. There are various software's for drawing and visualising 3D chemistry structure, 3D animations, predicting NMR, IR and other spectroscopic techniques, periodic table and organic chemistry topics. The teachers and the students should use these ICT tools to enhance their knowledge.

References :

1. Hannatu Abdullahi, The role of ICT in teaching science education in schools Department of Educational Foundation, Shehu Shagari College of Education, Sokoto, Nigeri International Letters of Social and Humanistic Sciences Online: 2013-12-22 ISSN: 2300-2697, Vol. 19, pp 217-223 2.
2. Anthony, O (2012). Challenges of effective use of ICT as a tool for implementing the UBE schemes 53rd annual conference of science teachers association of Nigeria 2012. HEBN publishers
3. Bell, Margaret and Avis, Peter (2006). "Information technology in education", Microsoft ®Encarta® 2006 (DVD) Microsoft corporation, 2005.
4. Using I.C.T. in Chemistry Education By Lokendra Kumar Ojha, Lovely Professional University, Jalandhar, Punjab International Journal of Innovation, Creativity and Change. www.ijicc.net Volume 2, Issue 4, November, 2016.
5. https://www.researchgate.net/publication/340999258_THE_ROLE_OF_ELEARNING_IN_COVID-19_CRISIS [accessed Jun 17 2020]. By Dr Ashwini Kumar Sharma (2020)
6. Integration of Technology in the Chemistry Classroom and Laboratory Barry J. Ryan, 2019-07-01 Technological University Dublin, barry.ryan@tudublin.ie
7. Allegra, Chifori, & Ottaviano, et al., (2001) Information and communication technology in the class room.
8. Figg, et al., (2000), Integrating ICT in to classrooms. A note from Turkish teachers.
9. Becker, et al, (2001), Integrating ICT in to classrooms. A note from Turkish teachers.
10. Bucci, Copenhaver, Lehman, & O'Brien, et al., (2003), Integrating ICT in to classrooms. A note from Turkish teachers.
11. Koszalka & Wang, 2002; et al., (1997), Information and communication technology in the class room.
12. March, J. (1985), Advanced Organic Chemistry: Reactions, Mechanisms, and Structure (3rd ed.), New York

-00-

**Dr. Sadhana Santosh
Khandar (Bhendkar)**

Assistant Professor,
Department of Geography
Government Vidarbha Institute
of Science & Humanities,
Amravati (MS)
sadhanakhandar@gmail.com,
Mobile : 9423622604, 8668957151

**Dr. Vaishali Laxmikant
Deshmukh**

Assistant Professor,
Department of Economics
Government college of Arts and
Science, Aurangabad (MS)
dr.vaishalideshmukheco@gmail.com
Mobile : 9422190851

An Overview on Development and Importance of Educational Research

Abstract :

Like other branches of epistemology, pedagogy is an important branch. Due to changing social conditions and widening range of knowledge, rapid changes are taking place in all aspects and levels of education. The 'Educational Research' branch of pedagogy explores the basics, rules, etc. related to the new problems that arise with these changes. The purpose of the research is to enable teachers or government officials working in the field of education to improve and improve their work. The present paper has reveals an overview on the development and importance of research activity in education.

Keywords :

Educational, research, development, importance, objectives

Introduction :

Education is an important process in human life and research is of paramount importance while teaching as well as teaching. Research becomes valuable for teachers when it is applicable to their work with students in their classrooms. As part of an ongoing cycle, teachers who study, critique, and select research do so in terms of questions that emerges from their own teaching.

Objectives :

Main objective of the present paper is to discuss the development of educational research and importance of research activity in education.

Method of Discussion :

The analysis in the presented paper is based on academic

research and its importance. The information used for analysis is compiled from books, articles, current affairs papers and information published on the Internet. The collected information has been analyzed in its own words.

Definition of Educational Research :

There are several definitions of educational research, some of them have mentioned here and they can help to explain its meaning.

1. According to the 1980 International Dictionary of Education, “academic research refers to the study of educational methods and processes in the field of pedagogy, using a variety of methods used in the general humanities and social sciences.”
2. According to Molly’s 1958 interpretation, “Academic research is the process of taking action to discover the facts and contexts needed to make the educational process more effective.”
3. The definition in the Dictionary of Education (1973) is: ‘Study and research in the field of education or related to educational problems is called academic research’.

Overall, ‘educational research is an attempt to find scientific answers to the problems that have arisen or arise in the context of educational objectives, curricula, teaching methods, assessments, students, teachers, educational materials, techniques, textbooks, etc.

Development of Educational Research :

The period of research in pedagogy is very

recent. Etc. C. Although some educational studies prior to 1900 could be incorporated into academic research, the development of this branch took place in the twentieth century. Educational research began in Europe, mainly in Germany. Historically, the next five stages of this development can be proposed.

First Period (Until 1900) :

Formerly known as educational research experimental pedagogy. Muman, Beane, Simon, Thorndike, and others are considered to be the pioneers of experimental pedagogy. Much of the research done during this period dealt with psychology. The importance of companionship in the study process (Ebbinghouse), mental tests (kettle, rice), temperature, fatigue, the effect of factors on the action, etc. were studied.

Second Period (1900-1930) :

Most of the research done during this period was predominantly numerical. During this time many mental tests were performed. They were used in areas such as surveys, curriculum development and evaluation.

Third Period (1930-1950) :

This period is not considered fundamental in terms of research. The global recession during this period led to a lack of funding for research. Similarly, World War II caused unrest in Europe and later in the United States. So not much research has taken place in the field of education; But then things started to improve.

During this period, research was done on social inequality, the role of school, and adolescent development.

Fourth Period (1950-1970) :

During this period, academic research flourished. In many countries, governments have begun to provide large amounts of funding for educational research. The enlightenment process affected the education sector as well as other sectors. As a result, many new areas of educational study emerged. Qualitative research methods began to be seen as an alternative to quantitative research. Scientists like Piaget, Cronback, and Campbell opposed numerical methods.

Criteria, reference tests, analysis of teacher-student interaction, teacher effectiveness, supplementary education for socio-culturally backward groups, social aspects of learning aptitude were researched.

Fifth Period (After 1970) :

During this period, the horizons of academic research widened. New areas such as adult education, free and distance education, population and environmental education, epistemological education, special education, education of the underprivileged have been developed and researched. Advances in computer and information technology are also bringing changes in the field of education.

Objectives of Educational Research :

The main objectives of educational research as mentioned as follows,

- i) To explore new concepts and theories in the field of education and provide complete information about them.
- ii) Discover new meanings through research of existing old concepts.
- iii) Enhancing knowledge through academic research.

- iv) Discovering the truth in some of the facts in the field of education with the help of research.
- v) Enriching life by applying knowledge through academic research.
- vi) Predicting future teaching methods through academic research, etc.

Need of Educational Research :

- Research is needed for various facilities in the field of education
- Research in this field is needed to eradicate the lack of scientific approach in the society as well as illiteracy and superstition.
- Unemployment has increased due to the large number of educated youth, so research is needed to reduce it and acquire professional skills.
- Research is needed to eliminate cultural, geographical, economic, political, social inequalities.
- Research is needed to change the way women look at their abilities and intelligence.

Importance of Educational Research :

- Educational research is important for a thorough knowledge of every subject due to the changes taking place in the field of education, society and the explosion of knowledge.
- Educational research is important for solving problems in the field of education as well as for making progress by acquiring business skills.
- Educational research is important to properly assimilate new knowledge and to understand the importance of research

in human life.

- Educational research improves teaching and learning methods by empowering you with data to help you teach and lead more strategically and effectively.

Educational research helps students apply their knowledge to practical situations.

Relationship between Education and Research :

The main objective of education is to develop the students holistically and research in education develops new knowledge and drives the progress of the students.

The study of research in education helps in developing the social, cultural and economic skills of the students. Research makes the role of teachers and students more effective in education and complements their work roles. The interrelationships between teaching and research are complementary and the inclusion of research in education is essential for the holistic development of students.

Conclusions :

Education is an important link in human development and the inclusion of research in education is the key to professional art. Research must be included in every stage of education as well as in every field. Many phenomena in the field of education need to be studied in the context of social and cultural background. This requires the use of knowledge and theories of other social sciences.

There is no guarantee that every educated person will get a government or semi-government job, so every student needs to

develop professional skills. Research in education enhances students' practical knowledge as well as their ability to apply learning in their practical lives. The role of statistics, direct surveys, methodologies, laboratory experiments, etc., is more influential in educational research.

Although education involves research, the teaching methods are not always the same, so there must be some uniformity. General teachers need to do research on day-to-day problems, as well as perfect development of students by coordinating research and practice in the teaching process.

Research is an important component in every field of education as academic research develops the ability to take advantage of future opportunities.

References :

- 1) Elken M. & Wollscheid S. (2016), "The Relationship between Research and Education: Typologies and Indicators. A Literature Review", Report, Published by Nordic Institute for Studies in Innovation, Research and Education (NIFU), pp 1-69.
- 2) Gupte M. (2015), "Role Of Research And Higher Education In India", Abhinav International Monthly Refereed Journal of Research in Management & Technology, Volume 4, Issue 1 (January, 2015), pp 21-26
- 3) <http://lib.unipune.ac.in/>
- 4) <https://marathivishwakosh.org>

Dr. Ramprasad S. Kale

Assistant Professor,
Department of Psychology,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad

Well-being Index Among Undergraduate College Students Amid Covid-19 Pandemic Situation

Abstract :

Purpose of this study is to assess the level of Well-being Index of undergraduate college students amid covid 19 pandemic situation. Hypothesis of the study is “Level of Well-being Index of undergraduate college students amid covid19 pandemic situation is below average”. Sample of the study is 229 undergraduate students of Government College of Arts and Science, Aurangabad. Result of this study shows out of total 229 students sample those 166 students (72.48%) are extremely high level of well-being Index, 39 students (17.03%) are having high level of Well-being Index, 19 students (8.29%) are above average, 4 students (1.74%) are on average and one student (0.43%) is below average level of Well-being Index. Mean score of all participants is 229.49 with 25.06 SD.

Key words: Well-being Index, Undergraduate students,

Introduction :

Since last one and half year due to covid 19 pandemic situation and impact of subsequent lockdown on huge population got affected with psychological, social, financial spheres of life including death of loved ones, domestic violence. College going student’s life is also drastically influenced due to this sudden surge of virus. Due to online education, screen addiction, limitations in physical activity, loss of job opportunities educational sector and teaching learning process is largely affected during this pandemic situation. The study of mental and physical health along with other spheres of students’ life is necessary for fruitful changes

in teaching learning process.

Present study is conducted to find the well-being Index among college going students specifically on the background of covid19 and online teaching learning process.

The concept of Well-being indicates the individual's satisfaction in different domains of one's life. It includes the objective and subjective parameters of life. The objective components include education employment status, financial responses and comforts of modern life. The subjective component involves the overall satisfaction and well-being (Jain, U. 2010).

The term psychological well-being is a subjective term connoting different meaning to different people (Singh, S. 2010). Personal Well-being includes meaning of life, absence of Somatic symptoms, self-esteem, positive affect daily activities satisfaction, absence of suicidal ideas, personal control, social support, absence of tension and general efficiency (Bhole and Parkash;1995). Well-being is not just the absence of disease or illness. It is a tangible and amorphous concept and depends upon the person's perception.

According to Cloning (2008) well-being can be assessed by four methods :

- 1) Presence of positive emotions and absence of negative emotions.
- 2) Mature character traits, including self-directed, cooperativeness and self-transcendence.
- 3) Life satisfaction or quality of life.
- 4) Character strength and virtues, such as hope, compassion and courage.

Cloning (2008) has further stressed that “a

person cannot feel good (as measured by positive emotions and life satisfactions) without doing good (as measured by maturity of character and virtuous conduct).

Significance of the study :

In the present scenario of covid 19 pandemic situation fear of infection, illness, perhaps death of loved ones and online education it is important to assess the Well-being Index of college going student. It will be helpful for themselves to understand and handle this stressful situation. This study is also helpful to parents to know how their children are psychologically affected amid this pandemic situation. This study is also helpful to teachers to understand the present psychological profile of their students and to handle accordingly the teaching-learning process.

Objectives of the present study :

This study has been conducted with the following objectives:

To find out the Well-being Index among college going students amid present covid-19 situations.

Hypotheses of the study :

Level of Well-being Index of undergraduate college students amid covid19 pandemic situation is below average.

Review of literature :

Chauhan and Sharma V. (2013) conducted a study on Nuclear and Joint family adolescent and found that joint family is an effective agent of well-being for the members of the family in general and for adolescents in particular.

Chouhan and Didwania (2015) conducted a study on senior citizens and found that family

living leads to life satisfaction and happiness in old age.

Well-being includes the relationship of the mind, spirit and body. It also explores the psychological dimensions. Thus, well-being is a positive concept emphasizing social and personal resources as well as physical capabilities (Chauhan & Sharma V., 2014). Diener (1984) studied on a global satisfaction with life. It is based on the individual's subjective cognitive appraisal about the life in general.

Research Methodology :

Variables :

Independent variable - undergraduate college going students

Dependant variable - Level of Well-being Index

Sample of the study :

According to purpose of the study, 229 under graduate students (male and female)

sample have been selected for data collection of the present study. All sample students are BA and BSc student of Government College of Arts and Science, Aurangabad.

Tools of the study : Well-being Index -

This psychological test is developed by Prof. (Dr.) Vijayalaxmi Chouhan and Dr. Varsha Sharma. This test consists 50 statements related to emotional well-being, social well-being, psychological well-being, spiritual well-being, self-awareness and physical well-being of which 32 statements are positive and 18 are negative. This is five-point Scale. The items can be responded to by selecting from options; always, often, sometimes, rarely and never. Test-retest reliability of the scale is 0.71 and the validity of the scale is 0.85.

Results and analysis :

Table No. 1

Levels of well-being Index of given sample according to their raw score and Z score

Sl. No.	Raw score range	Range of Z score	No. participants came under this score range	Level of Well-being Index	Grade	Mean Score	SD
01	Above 185	+2.01 and above	166	Extremely high	A	211.9759	13.78927
02	165 to 184	+1.26 to 2.00	39	High	B	175.9487	6.621133
03	145 to 164	+0.51 to 1.25	19	Above average	C	157.1429	5.5433
04	116 to 144	-0.50 to +0.50	04	Average	D	132	6.733003
05	Less than 116	-1.25 to -0.51	01	Below average	E	102	14.04
Mean Score of total 229 participants is 199.49 and SD is 25.06							

Table No.2

Percentage of students in the levels of Well-being Index of given sample

Level of Well Index	Grade	No. participants	Percentage of participants
Extremely high	A	166	72.48
High	B	39	17.03
Above average	C	19	8.29
Average	D	04	1.74
Below average	E	01	0.43

Result of this study shows out of total 229 students sample that 166 students (72.48%) are extremely high level of well-being Index, 39 students (17.03%) are having high level of Well-being Index, 19 students (8.29%) are above average, 4 students (1.74%) are on average and one student (0.43%) is below average level of well-being Index. Mean score of all participants is 229.49 with 25.06 SD.

According to manual of Well-being Index Test it shows that maximum students (72.48%) level of Well-being Index of selected sample students is extremely high and so the hypothesis of the study that is "Level of Well-being Index of undergraduate college students amid covid19 pandemic situation is below average" has not been completely accepted.

Conclusion :

This study shows that well-being Index of undergraduate college going students are not largely affected amid covid 19 as it was anticipated by the researcher prior to this study.

References :

- Bhole S. and Prakash, J. (1981). Indicators of subjective well-being in a nonclinical sample. *Psychological Studies*, 38 (3), 135-141.
- Chauhan, V. L. and Sharma V. (2016). Manual for Well-being Index. Agra : National Psychological Corporation.
- Chauhan, V.L. and Didwania, R. (2015). Manual for General Well-being Scale. Agra : National Psychological Corporation.
- Chauhan, V. L. and Sharma V. (2014). Health Psychology. Himanshu Publications, Udaipur (Raj.) 70-71.
- Chauhan, V. L. and Sharma V. (2013). A study of family as precipitator of psychological well-being of Adolescents. Unpublished Ph. D. thesis, MLSU, Udaipur (Raj), 23-24.
- Cloninger, R. C. (2008). On well-being : Current research trends and future directions. A Monograph series devoted to the understanding of medicine, Mental Health Man and their Matrix, 6, 3-9.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Garret, H.E.(1981). *Statistics in Psychology and Education*, 10th Indian reprint. Bombay: Aklis, Pfeffer and Simons.
- Jain, U. (2010). Quality of life and worldwide views on environmental relationship. *Journal of Well-being*. Vol.4/Nov.2/July2010.
- Singh, S. et al. (2010). Marital adjustment & psychological well-being among females of early and late marriage. *Journal of Well-being*. Vol.-4/Nov.2/July 2010.

-00-

Prof. V. K. Shelke,
Assistant Professor,
Head of the Department of
Psychology,
Government College of
Arts and Science,
Aurangabad
vaishalishelke001@gmail.com
&
Ku. Gitanjali N. Andhale
Student,
gintanjaliandhale131@gmail.com

A Study of Optimistic and Pessimistic Attitude Among Youth

Abstract :

A person can see life in two main ways in an optimistic and pessimistic way depending on their attitude. Person's well-being can be easily determined through their attitude. Life of an optimistic person is always colourful & filled with hope on the other hand life of a pessimistic person is always sad & hopeless. This study is aimed to assess optimistic and pessimistic among youth residing in Aurangabad city. During Covid-19 situation, the data was collected through Google Forms where participants were between the age group of 15 to 24 years. We made online links and sent to various student groups and got the data. We got total 60 (30 girls and 30 boys) forms. To collect online data, optimistic and pessimistic attitude scale developed by D. S. Parashar [4] used to measure optimistic and pessimistic among youth. Data was analysed using mean, standard deviation, and for comparison between two groups and 't' test used. The results showed that there is a significant difference between optimistic and pessimistic attitude among youth.

Keywords : Attitude, optimistic, pessimistic, youth

Introduction :

Attitude is a way of life. We have a choice everyday regarding the attitude we embrace for that day. The only difference between a good day and a bad day is our attitude. We cannot change our past, or we cannot change the way certain people think. We cannot change what's inevitable. However, the only thing we can possibly change to deal with situations better is our attitude. Somewhere between our emotions and our thought processing lies our attitudes-our emotional perceptions about ourselves, others and life itself.

In the opinion of Jung [3] attitude is a readiness of the psyche to act or react in a certain way. Attitudes have three components. The central component is a relatively enduring feeling about

some object. Besides feeling, an attitude usually has a cognitive component – the person holds some belief about the object. The third component of attitude is an action component -a tendency to act in accordance with the feeling and opinion. Attitudes in humans are generally expressed as positive and negative and that are often denoted by terms optimism and pessimism respectively.

Optimism and Pessimism are two different outlooks on life that dictate how you deal with most situations and your expectations from the world. Optimism is defined as having hopefulness and confidence about the future or successful outcome of something. It is a tendency to take a favourable or hopeful view.

Pessimism, on the other hand is a state of mind in which one anticipates negative outcomes. There are some advantages to optimism like it seems to make people feel better about life. But there are also advantages for pessimism in that thinking the worst helps some pessimists cope better with the world. Jacobsen [2] reported that men were more optimistic than women over time and across countries and Boman[1] found that compared to the boys, girls tend to exhibit significantly higher levels of optimism and lower levels of self-referent subjective probabilities

Objectives :

- 1] To make a comparative study of optimistic attitude among youth
- 2] To make a comparative study of pessimistic attitude among youth.

Hypothesis (Ho) :

- 1] There is a significant difference in the term of an optimistic attitude among youth.
- 2] There is a significant difference in the

term of pessimistic among youth.

Methodology :

A systematic methodology is an important step to any research because it directly influences the validity of the research findings. This precisely describes the methodology tools and instrument adopted in conducting the research.

i] Samples of study :

During covid-19 we select online sample through google form. We got total 60 (30 girls and 30 boys) online forms. Their age ranges between 15 to 24 years.

ii] Research tool :

Attitude of the respondents was assessed by employing Optimism-Pessimism Attitude Scale by D.S Parashar. Pre- testing of the research instrument: Optimism Pessimism Attitude Scale by D.S Parashar was standardized scale for Indian context, so no pre-testing was required before employing them in the present study.

iii] Variables :

- a) Optimistic attitude - IV
- b) Pessimistic attitude - IV c) Youth - DV

iv] Data Collection Method :

Researcher conduct online data both version of the scales was used as per the convenience of the respondents. On various online teaching group of students sent link of optimistic and pessimistic attitude scale and gather online data of youth.

v] Statistical analysis of data :

The online collected data was classified and tabulated in accordance with the objectives to drive the meaningful and relevant inferences. The data was analysed by using statistical techniques like mean, standard deviation and t test.

Result and Discussion

The existing level of optimistic-pessimistic attitude of respondents across gender is presented. Assessment and comparison across gender in terms of mean scores and standard deviation.

Table 1.1: **The comparison between optimistic-pessimistic attitude among youth**

Variable	Male			Female			't' value	Significate level
	N	Mean	SD	N	Mean	SD		
Optimistic Attitude	18	17.2	0.65	19	16.52	0.75	0.73	Not significant
Pessimistic Attitude	12	13.75	1.36	11	10.9	1.08	4.83 **	Both level are in significant

Note – significant on 0.01 and 0.05 level

It is observed from Table 1 that the observation of mean scores of male and female are almost similar. The perusal of 't' scores on educational interest shows that both groups do not differ significantly on optimistic ($t=0.73$, $p<0.01$ level) where both performed same with mean score (17.2 and 16.52 respectively) for male and female youth. So the male and female do not differ significantly on optimistic attitude as the t-value of 0.01 is found to be non-significant. The calculated t-value for showing the difference in optimistic attitude of male and female youth was found to be no significant in the gender difference. Hence hypothesis No.1 is rejected. It suggested that both male and female optimistic attitude are same.

The perusal of 't' scores on educational interest showed that both groups differed significantly on of pessimistic ($t=4.83$, $p<0.01$ level) where both performed differ with mean score (13.75 and 10.9 respectively) for male

and female youth. So the male and female did differ significantly on pessimistic attitude as the t-value of 0.01 is found to be significant. The calculated t-value for showing the difference in pessimistic attitude of male and female youth was found to be significant in the gender difference. Hence hypothesis No.2 is accepted. It suggested that both male and

female youth pessimistic attitude are different.

Conclusion :

- 1] There is no significant difference in the term of an optimistic attitude among youth.
- 2] There is a significant difference in the term of pessimistic attitude among youth.

References :

- [1] Boman, P. 2001. Optimism, Hostility and Adjustment in First Year of High School. Educational Research Journal. 29(2): 777-807.
- [2] Jacobson, B. 2008. Are Men More Optimistic? New American Economic Review. 93(1):193 – 215.
- [3] Jung, C.G. 1921. Psychological Types, Collected Works. Princeton, NJ: Princeton University Press. pp: 180-203.
- [4] Parasher D. S., "Manual of Optimistic pessimistic attitude scale" National psychology association, Agra

Dr. Khan Shaista Talat

Assistant Professor,
Department of English,
Government College of Arts
& Science, Aurangabad.

Role of Language Laboratory in Teaching English Language

Abstract :

In India, a considerable number of people speak and write English. The English that we use in everyday conversation is, as a result of the effect of Indianness, purely Indian English. We find in our English traces of our mother tongue. It happens subconsciously, we do not make any deliberate efforts for that, it happens perhaps because our speech organs become habitual of making its movements in a certain already set direction.

In order to develop good speaking skills, reading is the most important educational tool the Indian classroom has to work with. The practice of reading in itself is the most effective device for building up a rich vocabulary and effective spoken communication.

Introduction :

A native language is learned by observation and imitation. English being the second language, students learn grammar before they learn to speak and there are hardly any role models to be followed. Even though English is also taught as a first language in many schools, there are still problems in the system such as:

1. Regional medium background.
2. Inhibition on the part of the student.
3. Lack of trained English teachers at primary level.
4. Syllabus and examination pattern.
5. Composition of the class.
6. Problem of space and time frame.

The problem of speaking correct English arises in case of vernacular as well as English medium students. The students are unable to pronounce certain words correctly. They do not

read with accurate intonations. They are actually trapped in a vicious circle; they do not understand and so do not find interest and eventually do not understand. It is the exigency of the present age to make students proficient in spoken English as it is the basic skill required in the industrial and technological society.

Although there is a paradigm shift as far as teaching and learning of spoken English in India is concerned owing to advancement in information and communication technology and globalization. It has come a long way from traditional approach of teaching oral English using various types of drills, role play, use of radio, tape recorder, television, then from computer assisted language instruction(CALI) to computer assisted language learning (CALL) and now Digital English Language Laboratory (DELL).

Role of Digital Language Laboratory :

The concept of language laboratory is an effective tool for language learning. It is useful for :

Acoustics :

English Language Laboratory provides an opportunity to all learners to hear the instructions. Each learner can listen to the lesson material at a level set by the instructor and also receive guidance from the teacher. Individual headsets enable the students to listen to accurate pronunciation.

Developing listening skills :

Language Laboratory helps learners to develop good listening skills. Learners hear the correct language patterns all the time through their headsets. The students might be more

attentive towards the sounds in the laboratory than those in the theory classes.

Privacy and Effective learning :

Individual headsets provide learners with a privacy. They promote not only effective learning but also speaking ability. It encourages the students to speak so that the shy students are benefited from it. Students are supervised individually and their doubts can be cleared easily.

Attention and Concentration :

Since the language laboratory allows the learner to listen to the program, each individual learner's attention is focused on the program material under study, they pay more attention on the study material.

Oral testing :

The students can test their tone and pronunciation which will shed their inhibitions regarding pronunciation and they can speak without fear.

Recording :

There is a facility for each learner to record their own voice and listen to it so as to avoid making mistakes.

Role-playing exercises :

Using the random pairing feature that all advanced language learning systems incorporate, instructors can generate a variety of exercises structured around role-playing. Learners can be grouped together in small numbers and hold conversational practice.

Teacher Monitoring :

Since the instructor does not have to concentrate on producing the next question or drill, he/she can concentrate more on student responses. The instructor has more time to

produce materials and supervise class activities due to the automatic rather than manually controlled instructor console features.

Conclusion :

The need of the hour is an interaction-based teaching methodology which will create situations that will necessitate the speaking of the language.

Thus, ICT resources that form the integral part of our existence today can be effectively used to enhance language learning.

The students can be asked to access the movie/video clips through the internet, the

teacher can either share the video through some social networking sites like WhatsApp, Google classroom, etc. or give the URLs of the websites to the students.

One needs to make optimum and creative use of resources that are at hand and ensure that our students speak fluently in English.

References :

1. The Internet TESL Journal. Vol. XV, No.3. March 2009- <http://iteslj.org/http://iteslj.org/Lessons/Blake-SuperSize.html>.

-00-

Dr. Archana R. Choudhari

Dept. of Home Science,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad.

achoudhari3902@gmail.com

Service Learning : Conceptualization & Case study

Abstract :

Service-Learning as a co-curricular activity blends teaching and research. It is encouraging comprehensive academic activity in higher education mission all over the world. Depending on the curricular framework on par with institutional vision and mission, each educational institution differs in conducting service-learning course in the neighborhood community through students. Service Learning as outside the classroom experience provides an opportunity for students to learn and exercise social awareness and leadership. The field experience and feedback learned by the students are discussed in the classroom wherein the faculty, researchers alike participate in the analysis. The need for community service calls the attention of students, researchers and faculty members. It also mobilizes staff resources at colleges and universities level for volunteering, which has been referred to as academic charity. This becomes the main component of co-curricular activity in many academic institutions in India.

Keywords : Service Learning, Service-Learning Models, Neighborhood Community, Outside Classroom Experience.

1. Introduction :

Service learning in higher education is an experiential learning pedagogy that balances the needs of student and community members involved, links the service and learning through reflective processes, and if skillfully managed leads to positive student personal, social or citizenship, career, and intellectual development. Service learning is a form of experiential learning and is built on the assumption that learning occurs through active engagement and application of academic subject matter to real world problems and vice versa. Many of its founders were followers of John Dewey who believed that

for an experience to be educative, it needed to engage students in significant worthwhile activity that leads to curiosity and sustained inquiry. Service learning is thought to enhance learning partly because students become highly motivated to learn when they work with people in the community and see how their efforts can make a difference. Cognitive psychologists are discovering that learning that is absorbed and can be transferred to new settings is best developed through repeated engagement in complex realistic situations. Community projects used in service-learning programs offer this opportunity for development.

Objectives of the research paper :

1. To conceptualize service learning
2. To explore case studies regarding service-learning approach
3. To find out benefits of service learning method

Objectives of service-learning methods :

1. It has to learn and develop through active participation.
2. It gives service experience to meet actual Communityneeds.
3. Student’s academic curriculum provides structured time for a student to think, talk, or write about what the student did and saw during the actual service activity.

Conceptualization service learning :

Service-learning is a form of experiential education where learning occurs through a cycle of action and reflection as students work with others through a process of applying what they are learning to community problems, and at the same time, reflecting upon their

experience as they seek to achieve real objectives for the community and deeper understanding for themselves. Important Elements of Service-Learning Addresses human and community issues and needs. Learning occurs through active participation in thoughtfully organized service. Includes structured reflection linking experience to learning. Coordinated in true collaboration with the community.

Cognitive psychology is the science of how we think. It’s concerned with our inner mental processes such as attention, perception, memory, action planning, and language. Each of these components are pivotal in forming who we are and how we behave.

The Five Stages of Service Learning : A Dynamic Process :

In this design, service learning is seen as an engaging dynamic building on the core curriculum.

Investigation :

Includes both the inventory or profile of student interest, skills and talents, and the social analysis of the issue being addressed. For this analysis, students gather information about the issue through action research that includes use of varied approaches: media, interviews of experts, surveys of varied populations, and direct observation and personal experiences. The action researches typically reveals the authentic need that students will address.

Preparation :

The service-learning process moves the curriculum forward as students continue to acquire content knowledge and raise and

resolve questions regarding the authentic need. They identify community partners, organize a plan with clarification of roles, responsibilities and time lines, and develop skills needed to successfully carry out the plan.

Action :

Students implement their plan through direct service, indirect service, advocacy, and/ or research. Action is planned with partners based on mutual understandings and perspectives, and aims for reciprocal benefits for all involved.

Reflection :

Reflection is ongoing and occurs as a considered summation of thoughts and feelings regarding essential questions and varied experiences to inform content knowledge, increase self-awareness, and assist in ongoing planning. When students have varying modalities for reflection, they grow to identify their preferred ways to reflect and value the reflective process. This leads to

students becoming reflective by choice.

Demonstration :

Student demonstration captures the entire service-learning experience, beginning with investigation, and includes what has been learned, the process of learning, and the service or contribution accomplished. Sharing this with an audience educates and informs others. Students draw upon their skills and talents in the manner of demonstration, often integrating technology.

3. Review of sources :

In talking of service learning in the community by the student community with the guidance of service-learning faculties, (Swords

and Kiely, 2010) explain the challenges the overemphasis of service-learning on student learning and enrichment. Comparing case studies from national and international service-learning programs, they discuss challenges for developing, implementing and sustaining service-learning approaches that, although addressing traditional learning pedagogy, strive to advance social movement learning and institutional change.

In Service learning's impact (Knapp, T., Fisher, B., & Levesque-Bristol, C. 2010) argue that as community, political, And institutional leaders challenge higher education to do more to build civic and political engagement among students, Service-learning pedagogy is critical to increasing community involvement in today's college students in order to strengthen The social fabric of society.

Kolomer, S., Quinn, M., & Steele, K. (2009) said that service learning promotes community wellness and prepares future allied health professionals to work together to address community needs.

The authors, (Howard, D. E., Rao, C. R., & Desmond, S. M. 2010) recount case studies of classroom pedagogy using service-learning practicum experiences that promote public health. Moreover, they note that such service-learning experience in community-based participatory practices require both objectivity and cultural immersion that creates a dilemma of balance may be addressed through reflective and mindful activities that connect their work to larger social justice concerns and discussions of ethics and equity, a lesson that public health educators can draw from social

work practice

Some case studies :

Case studies example from our & other colleges -

Magadh Mahila College,

NSS volunteer activity :

Girls are invariably encouraged to participate in community - oriented programmes along with their regular curricular activities. The National Service Scheme (NSS) volunteers of the college often visit slum areas of the city and create awareness about health and hygiene and also literacy among the people residing in these localities. Besides, the wards of class four employees residing on the campus are also being made computer literate by the college girls in the college computer laboratory.

Activities conducted by Department of Home Science, Government College of Arts and Science :

Integrated Child Development Program (ICDS) is an important project of the state government. This is run through Anganwadi, Faculty from the Department of Home Science and students demonstrated some nutritional recipes. THR (take home ration) dry grain powder with multigrain flour were added to prepare various nutritious recipes. These recipes are developed for 3-6 year old child, pregnant women and lactation women. This program was demonstrated for Anganwadi Sevikas. Nutrition Awareness program through service learning activities conducted by department of Home Science.

Survey are being conducted to plan need based programmes-Dietary and health surveys,

survey of child care practices, social problems and behavioural problems. Through its extension and community education programmes, Home Science faculty imparts knowledge in child rearing, in dealing with behavioral, Nutrition and health management, in developing skills and competency in stitching, embroidery to women in adjoining villages.

Women are given training in-Preparing low cost nutritious recipes Preparing food products using indigenous locally available resources. Preparing weaning/supplementary food. Income generating activities for economic betterment like envelope, card, rakhi, paper bag, Fabric bag Making, Pickle, papad, badi making Jam and Jelly preparation, use of household and industrial waste to prepare utility articles, In extension activities for students Interaction with villagers and understand the felt and unfelt need

Madhya Pradesh :

A Model for Tribal Village Development was adopted by Programme Officers of the N.S.S. Unit visited this tribal village and were shocked at the poverty, illiteracy, infant mortality and unemployment of its people. The mindless destruction of the adjacent forest, rich with valuable indigenous species, also stunned them. The Programme Officers interacted with the villagers and found the males resigned to their fate and resistant to any idea of change. The women stayed behind their doors and veils. Since the village was in close proximity with the college, almost at a walking distance, it was decided to adopt the village and thereafter regular interactions, camps,

awareness programmes followed.

Objectives were- To secure the livelihood of the people through forest, the practice of conservation; To empower women; and To ensure education and primary medical care for children. The practice It was decided to focus on three major areas—(i) forest conservation, (ii) women empowerment, and (iii) health and education of children. The villagers started physical watch of the forest every day on turn basis to protect the forest from timber mafia. A Vana Samrakshana Samiti (VSS)-Forest Protection Committee- was formed and it entered into an agreement with the Department of Forests, under this plan, the villagers are given the ownership of the forest. The villagers protect, maintain, and further enrich the forest. They enjoy total ownership of minor forest produce, whereas the major harvest is shared equally between government and the village. Women were encouraged to form Self-Help-Groups (SHG) to carry-on small-scale saving, sanitation, and anti-liquor campaign programmes. The dried-out branches in the forest are collected by women workers and are deposited with the SHG in a co-operative venture which in turn sells it to the public as fuel wood. A kindergarten school was established to ensure education for the children of the village. The school has been taken up by the Government under Sarva Sikshya Abhiyan (Education for All), and formal education is now provided upto class V. All the parents have been motivated to have the mandatory vaccination for their newborns.

Social Labs : Anganwadis as

Community Resource Centers :

In consultation with the programme officials, two Development Blocks in Thiruvananthapuram District (Kerala), viz, Malappuram and Kahikatoa, were selected. Twenty-five students of the third semester MSW Course were sent to the various panchayats in these blocks. Each student was assigned two Anganwadis whose functioning was rated below average. The students were expected to liaise with all the stake holders of the Anganwadi, including government officials to elicit their cooperation in achieving the desired objectives. Each student would visit the assigned Anganwadi twice or thrice a week and organize programmes with the following focus: promoting Anganwadis as Community Resource Centers; inculcating value of healthy practices among adolescent girls and mothers; and developing life-skills in adolescent girls. Looking at all the case studies above, and the positive effect of service learning on students will be as follows :

Impact

- Students develop intellectually such as problem solving
- All the above activities help in developing communication skills in the students
- Refine their decision-making abilities and acquire other career-related skills.
- Due to all the above activities, the moral development of the students increases
- Increases social, civic, awareness among students. Such as Conducting hygiene campaigns.
- Students will also display increased critical thinking skills with regard to

their personal and civic growth.

- Students prepare for their careers by visiting various institutes and science centers.
- Living in a local community creates a multicultural understanding.
- Ability to apply what they have learned in “the real world”

Conclusion :

Various case studies show that service to the community has many positive outcomes of service learning. Improving one's ethical values, increasing self-esteem, providing needed services to the community, enhancing career preparation, and upgrading job skills etc. NACC has also supported and advised for service-learning methodology. UGC also directed for service learning in curriculum. However, the primary mission of institutions of higher education is for students to be academically successful.

There should be special hours for service learning in the Higher educational Institutions.

References

1. Norris-Tirrell, D., Lambert-Pennington, K., & Hyland, S. (2010). Embedding service learning in engaged scholarship at research institutions to revitalize metropolitan neighborhoods. *Journal of Community Practice*, 18 (2-3), 171-189.
2. Chupp, M. G., & Joseph, M. L. (2010) Getting the most out of service learning: Maximizing student, university and community impact. *Journal of Community Practice*, 18 (2-3), 190-212.
3. Rosing, H., & Hofman, N. G. (2010). Notes from the field : Service learning

& the development of multidisciplinary community-based research initiatives. *Journal of Community Practice*, 18 (2-3), 213-232.

4. Kindon, S., Pain, R., & Kesby, M. (Eds.). (2007). *Participatory action research approaches and methods: Connecting people, participation and place*. Routledge.
5. Knapp, T., Fisher, B., & Levesque-Bristol, C. (2010). Service-learning's impact on college students' commitment to future civic engagement, self-efficacy, and social empowerment. *Journal of Community Practice*, 18(2-3), 233-25
6. Service learning—higher education—students, community, programs, and student-stateuniversity.com <https://education.stateuniversity.com/pages/2413/service-learning-higher-education.html#ixzz707bskpmc>
7. <https://discoverecsl.wordpress.com/2012/09/10/the-five-stages-of-service-learning/amp/>
8. <https://imotions.com/blog/cognitive-psychology/>
9. https://www.researchgate.net/publication/342927083_SERVICE_LEARNING_CURRICULUM_A_MEDIUM_TO_INTEGRATE_TEACHING_RESEARCH_AND_COMMUNITY_LOYOLA_COLLEGE_CHENNAI_A_CASE_STUDY
10. <https://discoverecsl.files.wordpress.com/2012/09/5-stages-of-sll.pdf>

**Kumarmangalam
Vinayak Kaliya**

M. Sc. Statistics,
Dr. BabasahebAmbedkar
Marathwada University,
Aurangabad

Analysis of Digital Learning Applications in India

Abstract :

In the modern society when intelligent mobile devices become popular, the Internet breaks through the restrictions on time and space and becomes a ubiquitous learning tool. Designing teaching activity for digital learning and flexibly applying technology tools are the key issues for current information technology integrated education. It is expected to combine with current teaching trend and utilize the advantages of digital learning to develop practicable teaching strategies for the teaching effectiveness.

Introduction :

Digital learning is any type of learning that is accompanied by technology or by instructional practice that makes effective use of technology. It encompasses the application of a wide spectrum of practices, including blended and virtual learning.

Digital learning is sometimes confused with online learning or e-learning; digital learning encompasses the aforementioned concepts. (By google and various sites)

A digital learning strategy may include any of or a combination of any of the following:

- Adaptive learning
- Badging and gamification
- Blended learning
- Classroom technologies
- E-textbooks
- Learning analytics
- Learning objects
- Mobile learning, e.g. Mobile phones, tablet computers, laptops, computers.
- Personalised learning
- Online learning (or e-learning)

- Open educational resources (oers)
- Technology-enhanced teaching and learning
- Virtual reality
- Augmented reality

Through the use of mobile technologies, learning while travelling is possible.

■ **Adaptive Learning** : Adaptive learning is a learning technology that utilizes the latest AI to measure, and analyse a learner’s understanding of a subject. The adaptive learning system uses feedback from the learner to evaluate the strengths and weaknesses of the learner in order to adjust the delivery of content.

Learning feedback is used to adapt the learner’s lessons according to the learner’s understanding and retention rate. Adaptive learning engages the learner throughout the course by introducing new material in a timely manner.

■ **Badging and Gamification** : Badging and Gamification is a motivational tool that rewards the learner through the use of digital badges. Badges are obtained as a reward for achieving a certain level of difficulty. The collection of badges turns the learning process into a simplification process that helps motivate a learner to try to “conquer” new learning materials.

■ **Blended Learning** : Blended Learning offers the best of both worlds by combining digital learning with traditional classroom learning. Teachers and students both meet for physical classroom training and also online through the use of interactive chat and virtual classes. Blending learning allows students to

accelerate their individual learning process while maintaining the classroom “group” typesetting. It is more scalable and meets the scheduling constraints of individuals.

■ **Classroom Technologies** : The classrooms are being modernized with the help of Virtual Reality, 3D printing, Cloud Computing and Social Networking. It is expected that both digital learning and traditional learning will continue to expand with new technologies merging as capabilities for teachers and students. By using techniques that help engage users in the classroom, teachers are gaining greater understanding and retention. Some examples of classroom technologies are Mentimeter and Kahoot.

■ **E-Textbooks** : E-textbooks are electronic versions of traditional textbooks. E-books are less expensive, easier to update, and more cost-effective than traditional textbooks. It is expected that e-books will soon surpass the use of traditional textbooks. The best use of E-books is where it is curated to support blended learning supported by LMS.

■ **Learning Analytics** : Learning Analytics introduces data mining into a learning experience. The analysis process involves the collection, measurement and analysis of data. Learning analytics is most commonly used with online digital learning services, where it can be used to design and implement new methods and structures based on predictive modelling and the learning feedback phase.

■ **Learning Objects** : Learning objectives help combine information, materials and practice assessments into an easy-to-use collection. The collection focus is usually

based on a singular learning objective. Learning objects are similar to object terminology found in computer programming science. Learning objects help in designing learning designs, where multiple learning objects are clubbed together to give the desired learning outcome. By having a library of learning objects, one can achieve multiple learning objectives.

■ **Mobile Learning** : Mobile learning (sometimes called M-learning) is a term used for learning processes that can be implemented across multiple platforms. Mobile learning can include a multidisciplinary approach to learning through electronic devices that utilizes both social and contextual interactions in addition to video and digital learning applications. Mobile learning is popular because it enables learners to engage in the learning process “on-demand”, wherever and whenever the learner desires.

■ **Personalized Learning** : Personalized learning is a custom-tailored learning process designed to help an individual become learner. The Personalized Learning Experience is aimed at individuals who would benefit from a personalized learning path. Personalized learning requires one to design a learning journey that is specially designed or created for a particular learner and/or learning purpose. When this process becomes generalized or automated, it enters the realm of adaptive learning.

■ **Online Learning (Or E-Learning)** : Online learning (Electronic learning) enables lean people to advance their knowledge through the Internet. Online learning is popular

because lessons are usually pre-recorded where learners can attend lectures on demand. Online learning (e-learning) is similar to digital learning and includes many similar learning areas. Where digital learning refers to the digitization of learning materials, online learning generally refers to publicly available, ready-made courses that meet the needs of a mass consumer, such as Massive Open Online Courses (MOOCs) delivered via the Internet. are distributed to fulfil.

■ **Open Educational Resources** : Open Educational Resources (OERS) are free, openly licensed, publicly assessable resources that can be used for educational purposes. Legal permissions include the right to retain, reuse, modify, remix and redistribute OERS Content. They are a form of online learning assets that can be used to achieve a certain outcome.

■ **Virtual Reality** : Virtual Reality Learning Environment (VRLE) allows the learner to experience a first-hand learning experience where the learner (user) is able to interact inside the learning environment. Virtual reality learning allows an enriched learning experience through the use of desktop computers, virtual learning glasses or head mounted displays (HMDs). Virtual Reality is a solution to situations where it is not possible or scalable to provide users with real-life experiences to achieve learning outcomes.

■ **Augmented Reality** : Augmented Reality (AR) offers learners an interactive experience that enhances certain aspects of the real world through computer-generated perceptual information. Students can experience

Augmented Reality on their mobile phones, where they are introduced to additional information such as fun facts, historical data, 3D models. Augmented reality enriches the students learning experience through multiple sensory modalities such as visual, auditory, haptic somatosensory and olfactory. Augmented reality sits in between Virtual Reality and real Classroom training in terms of cost and benefits of scale.

Research methodology and hypothesis :

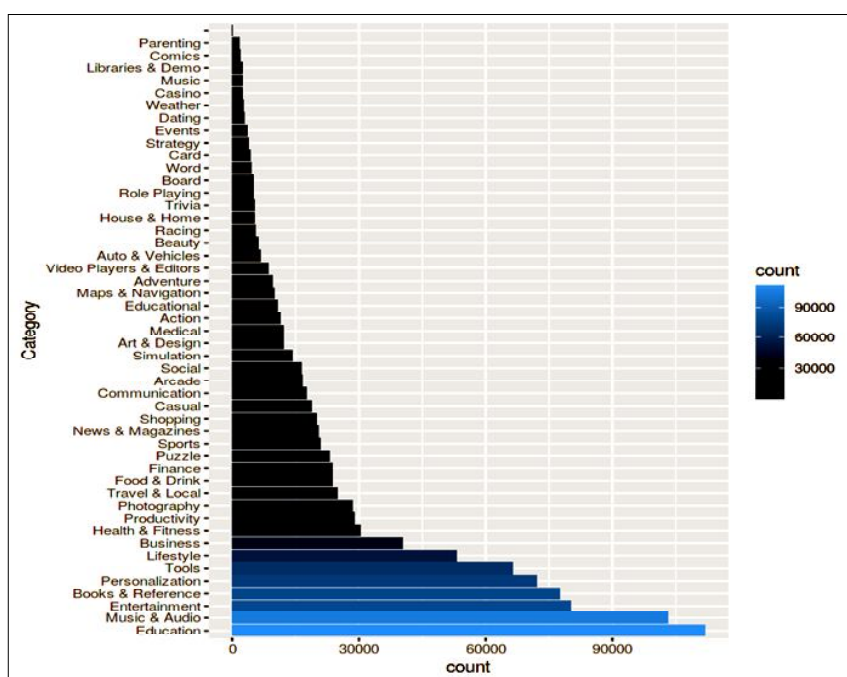
For study I had collected data from secondary sources (<https://www.kaggle.com/lava18/google-play-store-apps>, <https://www.kaggle.com/gauthamp10/google-playstore-apps>) about google play store data and application data of the Indian top 11 applications for education. From this study objective to study digital learning on digital platform and to check which Indian education application is higher used and popular among people and student in India, as India is youth country then educations must be important and which platform is preferable among students.

As there are many uses android as open source and open license where compared to other mobile operating systems. Hence it is more use of google play store than any other play store available in information technology world.

From above chart I can considered as there are more numbers of education applications available on google play store.as there had been many applications but due to pandemic it just increases in number of downloads and number of applications on play store. Hence due to pandemic it increases its speed.

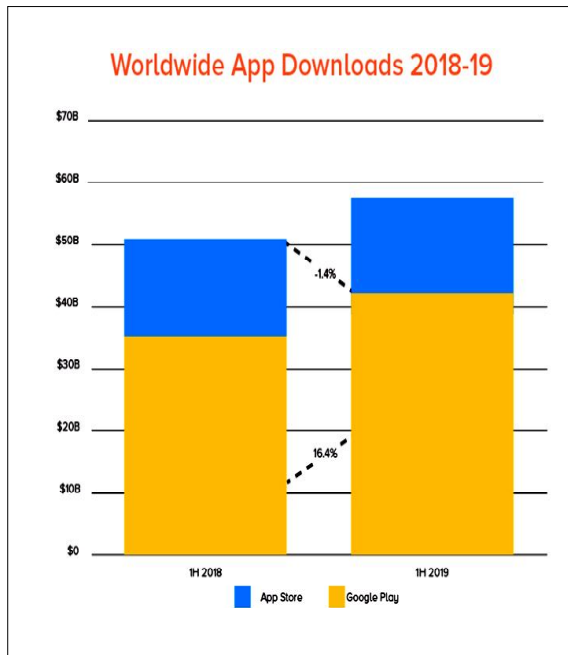
Google is one of the most trusted platforms and is used by millions of users on a daily basis. Due to this popularity, mobile app developers have started to utilize this platform. This is why there is an increase in the number of apps on the Play Store.

This process of using Google Play Store to its full extent, has based the answer off how many apps are in Google Play Store, to an average of 2,714,499. According to research by AppBrain, this number is predicted to rise further by the end of 2022. In a report by Sensor Tower looking into top Google Play

Store statistics 2019-2020, they estimated the number of downloads per day to be 250 million.

Worldwide App Downloads 2018-19

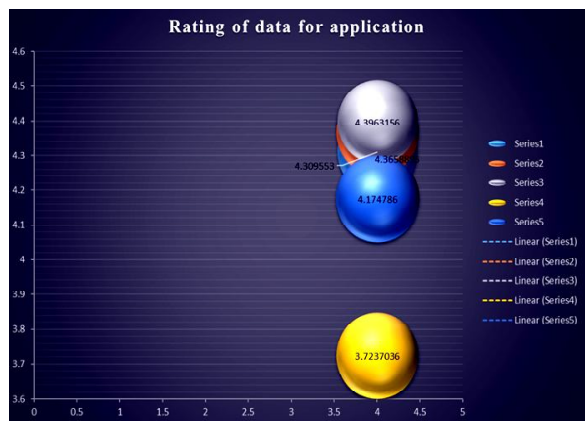
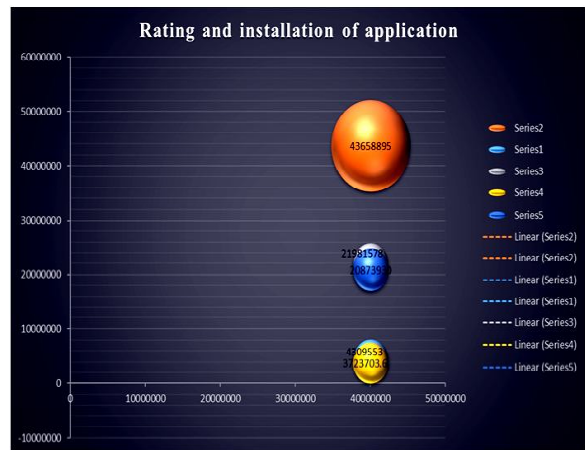
Source: <https://appinventiv.com/blog/google-play-store-statistics/>

As per above graph I can know that only google play store increases share while other applications store decreases there share in markets as may growth of android devices.

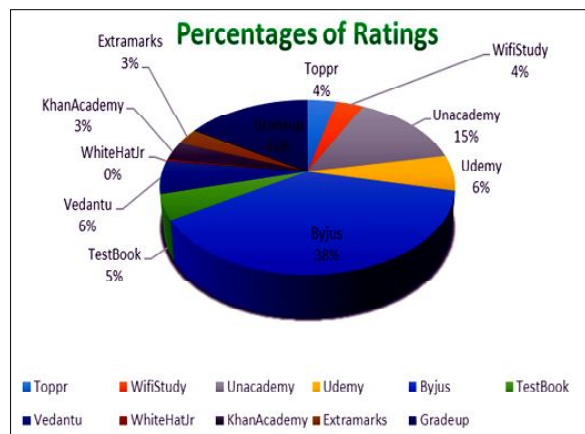
Analysis and Visualisation of data :

Following is scatter plot data for rating and installation of application which show scatter plot data. The position of each dot on the horizontal and vertical axis indicates values for an individual data point. Scatter plots are used to observe relationships between variables.

After that scatter plot data for rating and installation of datarating of data for application. Hence from this I can consider the relationship between data i.e. rating and installation of data as well as rating of data.

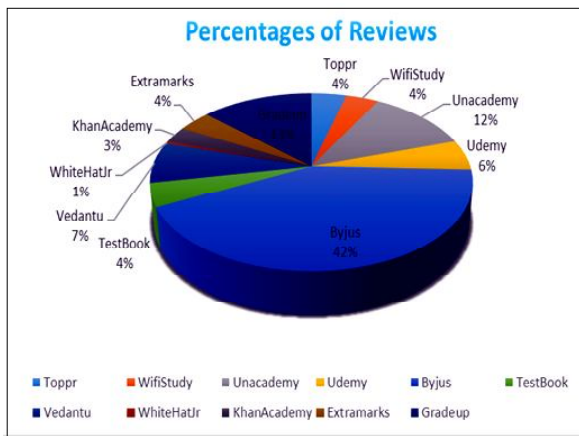
Following pie chart shows percentages of ratings and reviews as applications success depends on the ratings and review. But from diagram it shows nearly same but their correlation is not good.

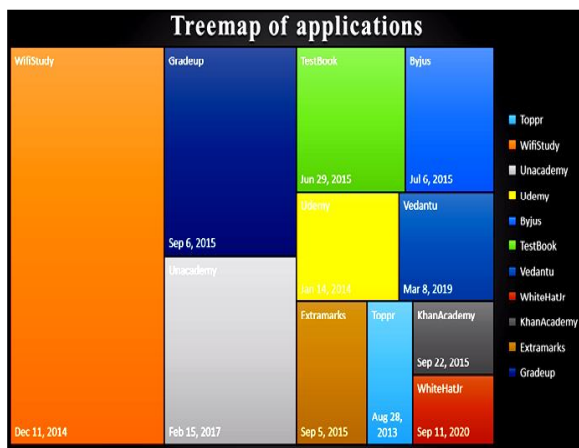
Correlation between ratings and review matrix =

	Rating	Review
Rating	1	0.419992
Review	0.419992	1

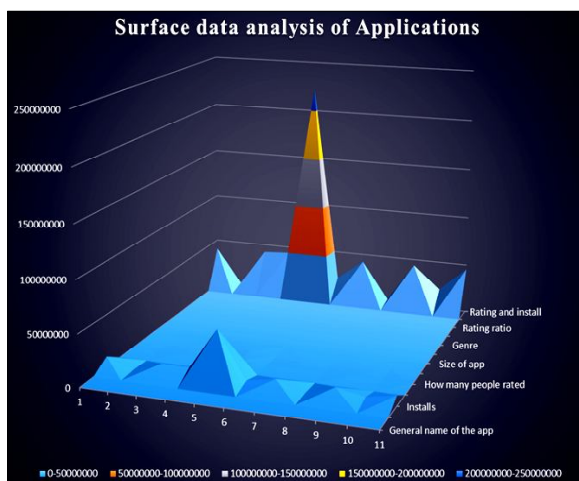

Following is general tree map of data of Applications :

Following is surface analysis of application which gives general idea of data

Pareto Analysis :

The Pareto Principle, also known as the 80/20 Rule, The Law of the Vital Few and The Principle of Factor Sparsity, illustrates that 80% of effects arise from 20% of the causes - or in lamens terms-20% of your actions/

activities will account for 80% of your results/outcomes.

The Pareto Principle gets its name from the Italian-born economist Vilfredo Pareto (1848-1923), who observed that a relative few people held the majority of the wealth (20%) - back in 1895. Pareto developed logarithmic mathematical models to describe this non-uniform distribution of wealth and the mathematician M.O. Lorenz developed graphs to illustrate it.

Dr. Joseph Juran was the first to point out that what Pareto and others had observed was a “universal” principle-one that applied in an astounding variety of situations, not just economic activity, and appeared to hold without exception in problems of quality.

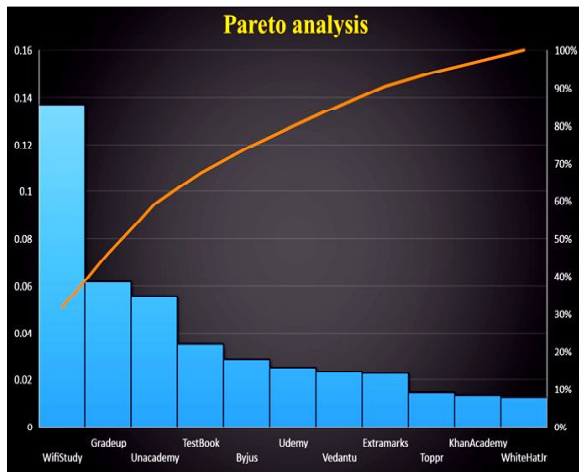
In the early 1950s, Juran noted the “universal” phenomenon that he has called the Pareto Principle: that in any group of factors contributing to a common effect, a relative few account for the bulk of the effect. Juran has also coined the terms “vital few” and “useful many” or “trivial many” to refer to those few contributions, which account for the bulk of the effect and to those many others which account for a smaller proportion of the effect.

Pareto analysis is a formal technique useful where many possible courses of action are competing for attention. In essence, the problem-solver estimates the benefit delivered by each action, then selects a number of the most effective actions that deliver a total benefit reasonably close to the maximal possible one.

Pareto analysis is a creative way of looking at causes of problems because it helps

stimulate thinking and organize thoughts. However, it can be limited by its exclusion of possibly important problems which may be small initially, but which grow with time. The application of the Pareto analysis in risk management allows management to focus on those risks that have the most impact on the project.

Hence from this I know total markets share of application which works effectively.

Conclusions and results :

As the use of digital learning increases nowadays but due to the pandemic it gets boosted which leads to increase in digital productivity and learning. Therefore, as I move forward, it will be used more in far-flung education. In the near future it is likely to increase the digital education in physical education more vigorously. However, it had already started to be replaced by digital learning for shorter courses.

References

- <https://appinventiv.com/blog/google-play-store-statistics/>
- <https://www.kaggle.com/laval8/google-play-store-apps>
- <https://www.kaggle.com/gauthamp10/google-playstore-apps>

-00-

Saachee Arora

MA in Clinical Psychology
Life Coaching, Career
Coaching Group, Family
and couples therapy.

Occupation : Psychologist

Is Group Therapy Really Beneficial?

Introduction

DEFINITION : Group therapy for group psychotherapy/ GT) a psychosocial treatment modality involving a small group of patients who meet on a regular basis, talk, interact, and discuss problems with each other in the presence of one/many group leaders i.e the therapist or psychologist.

- Psychotherapies are employed to identify and facilitate changes in maladaptive behaviour (ex: someone who may start throwing furniture when feeling lonely or angry.) Target and work out emotional and rational cognitive interactions (ex: someone might come to seek help because they have some fears or repressed guilt or are unable to cope with loss or grief) and daily life exchanges (ex: someone who just lost a job, or had to breakoff a long term relationship etc.)

Group Therapy also offers a safe, comfortable and non-judgemental space where each member supports the other.

Theoretical Models of Group Therapy :

- Theoretical models/ approaches are ways one can go about group therapy.
- One can choose a puritan approach (sticking and specializing in one modality) or an eclectic approach (combining ideas from multiple modalities)
- The eclectic approach has been the favoured one in recent times, due to the variety and flexibility.

The following are major theoretical models in group therapy :

1. Psychodynamic Model
2. Behaviouristic Model
3. Humanistic-Existential Model
4. Interpersonal Model

5. Tavistock Model
6. Group Analytic Model

PSYCHODYNAMIC :

Originated by Sigmund Freud. reworked and popularized by Yung, Adler, Homey et al.

Main principle :

The key to solving present issues lies in exploring the contents of one's unconscious mind, intrapsychic forces (D-innate drives immediate gratification) EGO-rational element moderator of ID and S.E. and SUPEREGO-ethical element) and past/childhood experiences.

Contemporary therapeutic utilities include Psychoanalysis. dream analysis.

BEHAVIOURISTIC :

Originated by experimental findings of Pavlov, Skinner, Thorndike et al; Popularised and established by JB Watson.

Main principle:

All problems are the cause of maladaptive behaviour, which hinders one's daily functioning: behaviour can be learnt and unlearnt by conditioning (classical and operant), reinforcement (positive and negative and punishment.

Contemporary iterations include evidence based therapies - BT (Behavioural Therapy). CBT (Cognitive Behavioural Therapy), REBT (Rational Emotive Behavioural Therapy). DBT (Dialectical Behaviour Therapy). Exposure Therapy.

HUMANISTIC-EXISTENTIAL :

Originated by Abraham Maslow and popularised/ established by Carl Rogers.

Main principle :

All humans have an innate drive for growth

and self-actualization : they have the potential to find solutions to their problems if given the right support and conditions; emphasis is more on self growth, acceptance, choice, personal meaning, vales etc. instead of curing disorders. Contemporary therapy iterations include Humanistic-Existential Therapy, also laid foundation for positive psychology combined with Cognitive-Behavioural approach to give Motivational Therapy.

Types of groups-Composition, setting, membership

■ **Heterogeneous –**

These are multiple problems/issues/ topics are addressed and worked upon (ex: some participants can have anxiety issues, some adjustment, some grief etc. in the same group)

■ **Homogeneous –**

These are single problem/issue/topic is addressed and worked upon for all the members (ex: a group where each member is a first time parent, or all are war veterans or all are victims of sexual assault)

■ **Inpatient –**

These groups are for patients admitted to a formal hospital setup (ex: kids with cancer)

■ **Outpatient groups** are for people outside a formal hospital setting

■ **Open-membership** is fluid for each meeting (ex: a yoga group whose members come and go for different sessions)

■ **Closed-membership** fixed for each meeting (ex: an acid attack survivor

group where the same members attend all sessions)

Types of Groups-function :

- **Debriefing-structured groups -**
Discussing about a traumatic event involving people who generally work together (ex: debriefing a class or employees about potential of trauma during an earthquake/fire/shooting; or for the survivors post the traumatic event)
- **Support groups -**
Specific demographic; offer support, comfort and sense of community around a shared topic; leader may not be a mental health professional. (ex: support group for single parents; Wine and Cheese Club from the show Parks and Recreation)
- **Self-Help groups –**
A shared topic of interest/issue/illness; defined objective; sharing information, extending support and alleviating sense of alienation; leader may not be a mental health professional (ex: Alcoholics Anonymous, Aastha Welfare Society, etc.)
- **Personal Development –**
Ice breaking : increasing self awareness, interpersonal skill development, experience (marathon, T-group and encounter group)

Psychoeducational / Guidance –

Preventive and educational groups; aid in learning information about a particular topic or issue; also help group members cope with that same issue; deal with patients or family

members who have a common illness; (ex: family of a patient diagnosed with schizophrenia or ADHD going for a psychoeducational group to learn what the diagnoses entail OR a group for school students aiming for higher students in Clinical Psychology)

- **Counseling / Interpersonal Problem Solving-** Develop effective planning skills; managing their life more effectively; provide support and environment to facilitate problem solving. (counseling group for widows/widowers)
- **Therapy groups -** Increase coping; personality changes; working through deep-seated psychological challenges.

Stages of group formation :

- Progress and resolution of conflict in one stage leads to moving towards the next.
- The process of transition from one stage to the next is not seamless; a lot of factors play into progress, considering the variety and number of individuals involved.
- The involvement of the leader (therapist) varies across the stages.
- Change doesn't happen until the members act on their commitments; GT is ineffective if the members don't commit to change; this directly affects the cohesiveness and longevity of the group.

Things to keep in mind while facilitating -

- To be on time - it is important for the facilitator to be punctual , it encourages the members to do the same.

- To be prepared emotionally in order to be able to provide a warm and safe atmosphere for the members to open up.
 - Start by talking about the the purpose of the group and discussing the guidelines. This will help the group familiarize with the rules and regulations in the group and understand the shared space better.
 - A topic of focus- Discussing the topic of discussion helps set boundaries in the conversation that in return helps the facilitator and the group members to talk about their issues and difficulties in a more organized manner.
 - Having the facilitator or someone familiar with the guidelines of the group helps a smooth expression if ideas which helps the other members seek motivation and confidence to disclose better.
 - Asking questions like what brings them there, one person sharing this will make it easier for others to open up and will create a safe space.
 - It is good to keep a time set for everyone say 3-5 mins, if not then one person will monopolize the discussion and that will reduce the energy of the room and people will no longer be comfortable sharing or feel the energy to do so.
 - Setting a timer and just interrupting the speaker at the 4th minute that they have 1 minute left will help them wrap up and then we can move to the next person. Making exceptions to the rule is accepting sometimes if the speaker is observed to be in vulnerable stage I.e they have recently gone through a traumatic experience then they can be given some extra time to vent out their emotions.
 - The session can be ended with a brief summary of the entire discussion that took place, addressing a bit from everything that was spoken by everyone present. This will help all the speakers seek validation.
 - Most importantly, sharing feedback after the session ends so that people can share their views about the facilitator, the session and about the members.
 - Providing a space where all the speakers feel they have the liberty to empathize with the other members of the group in whichever way possible.
 - Coming to the end I would like to conclude my sessions with a grounding exercise.
- Some benefits of Group therapy :**
- According to the study, most of the people attending group therapy sessions understand and acknowledge that they have that issue or difficulty for which they are attending the session.
 - They acknowledge that they are experiencing some unusual and different symptoms and that their day to day functioning is hampered because of that very issue.
 - Group therapy is beneficial as it provides a safe space for individuals to open up about their symptoms and assures them that they are not alone, there are so many people around them going through the same things and this in turn helps these people see similar emotions and feelings

experienced by the other person and their feelings seek validation.

At the same time they learn so many new coping mechanisms from each other, some that they might have not thought of before.

- Confidentiality is one of the things that is of prime importance in these group sessions, what is shared in the group remains in the group.

Process Issues :

GT is bound to have some issues in the flow of the process due to many individuals being involved.

- Confidentiality may be breached by some members outside of the group.
- Some members might feel they/their

problem hasn't been acknowledged enough.

- Scapegoating (blaming other members for ones' problems) is also prevalent in the initial stages
- Building trust and sense of safety is always a major challenge. Conformity and peer-pressure also raise issues.

Group leaders have significantly less control than in individual setting; it's one leader amongst a group of strangers; high chances of disruptions. Some clients/members especially challenging to deal with, eg: people with sociopathic / ASPD traits; psychotic/neurotic/bipolar clients; selectively mute clients; monopolist clients, etc.

-00-

Bhavsar Tanmay Prabhakar

Visiting Faculty,
Dept. of Sociology,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad.

tanmaybhavsar9@gmail.com

Mobile : **8329883309**

Development of Learning Environment Facilities

I. Introduction :

The term learning environment can refer to an education approach, cultural context, or physical setting in which teaching and learning occur. The term is commonly used as a more definitive alternative to “Classroom”¹ but it typically refers to the context of educational philosophy or knowledge experience by the student and may also encompass a variety of learning cultures its presiding ethos and characteristics how individuals interact, governing structures, and philosophy.

In a societal sense, learning environment may refer to the culture of the population it serves and of their locations. Learning environments are highly diverse in use, learning styles, organization, and educational institutions. The culture and context of a place organization includes such factors as a way of thinking, behaving, or working, also known as organizational culture.²

For learning environment such as an educational institutions, it also includes such factors as operational characteristics of the instructors, instructional group, or institution; the philosophy or knowledge experienced by the student and may also encompass a variety of learning cultures its presiding ethos and characteristics how individuals interact, governing structure and philosophy in learning styles and pedagogies used; and the societal culture of where the learning is occurring. Although physical environments do not determine educational activities, there is a evidence of a relationship between school setting and the activities that take place there.³

II. Objectives :

1. To study meaning of learning environment and history of learning environment.
2. To study operational characteristics that can determine

the nature of the learning environment include.

3. To study societal culture.
4. To study 21st Century learning environment.

III. Research Methodology :

1. This research paper purely based on “Secondary Date”, Research paper, use News-Paper Article, Reference Book, Journal Articles, and Websites etc.
2. Research Design: Use on descriptive Research Design.

IV. Meaning and History of Learning Environment :

The Japanese Word for school, *gakuen*, means “learning garden” or “garden of learning”⁴ The word school derives from Greek (*Schole*), originally meaning “leisure” and also “that in which leisure is employed, but later “a group to whom lectures were given, school.”^{5,6,7,8} Kindergarten is a German Word who’s literal.

Meaning is “garden for the children”, however, the term was coined in the metaphorical of “place where children sense can grow in a natural way.”

Direct instructions is perhaps civilization’s oldest method of formal, structure education and continues to be a dominant form throughout the world. In its essence, it involves the transfer of information from one who possesses more knowledge to one who has less knowledge, either in general in relation to a particular subject or idea.

The Socratic Method was developed over two millennia ago in response to direct

instruction in the scholar of Ancient Greece. Its dialectic, questioning form continues to be and important form of learning in western schools of law. Hands on learning, a form of active and experiential learning, predates language and the ability to convey knowledge by means other than demonstration, has been shown to be one of the more effective means of learning and over the past two decades has been given an increasingly important role in education.

V. Operational Characteristics :

The operation of the educational facility can have a determining role of the nature of the learning environment characteristics that can determine the nature of the learning environment include:

1. Organization Type :

State or public school, independent school parochial school.

2. Structure :

Rigidly structured (Military Schools) to less structured (Sudbury School) free school movement, Democratic Education, Anarchistic Free School, Modern Schools or Ferrer Schools.

3. Non-Institutional :

Home schooling, unschooling.

4. Schedule :

The length and timing of the academic year (e.g. year round schooling) Class and activity schedules, length of class period, block scheduling.

5. Staffing :

The number of teachers’ student teacher ratio, single teacher per room or co-

teaching.

6. Attendance :

Compulsory student until a certain age or standard is achieved.

7. Teacher Certification :

Varying degrees of professional qualifications.

8. Assessment :

Testing and standards provided by government directly or indirectly.

9. Partnerships and mentoring :

Relationships between the learning environments and outside entities or individuals in general study or chosen fields.

10. Organizational Model :

Departmental; integrated, academy, small school.

11. Curriculum :

The subjects comprising a course of study.

VI. Societal Culture :

“Culture” is generally defined as the beliefs, customs, arts, traditions, and values of a society, group, place or time.⁹ This may include a school, community a nation, or a state, culture affects the behavior of educators, students, staff and community. It often determines curriculum content. A community’s socio-economic status directly influences its ability to support a learning institution its ability to attract high caliber educators with appealing salaries; a safe, secure and comfortable secure facility and provide even basic needs for students, such as a adequate nutrition, health care, adequate rest, and support at home for homework and

obtaining adequate rest.

VIII. 21st Century Learning Environment :

- i. A 21st Century learning environment is a learning programme, strategy and specific content. All are learner centered and supported by or include the use of modern digital technologies. Many incorporate key components of active learning.
- ii. Blended learning is a learning programme in which a student learn at least in part through delivery of content and instruction via digital and online media with greater student control over time, place, path or pace than with traditional learning.
- iii. Personalized learning is an educational strategy that offers pedagogy, curriculum and learning environments to meet the individual student’s needs, learning preferences and specific interests. It also encompasses differentiated instructions that supports student progress based on mastery of specific subjects or skills.¹⁰
- iv. 21st Century skills are a series of higher order skills, abilities, and learning dispositions that have been identified as being required content or outcomes for success in 21st Century Society and work places by educators, business leaders, academics and governmental agencies. These skills include core subjects, 21st Century Content, Collaboration, Communication Creativity, Critical thinking, information communication technologies. (ICT) literacy, life skills,

and 21st Century Assessments.

v. Digital literacy is becoming critical to successful learning, for mobile and personal technology is transforming learning environments and workplaces a like. It allows learning including research, collaboration, creating, writing, production and presentation to occur almost anywhere. Its robust tools support creativity of thought collaboration, generation and production that does not require manual dexterity. It fosters personalization of learning spaces by teachers and students, which both supports the learning activity directly as well as indirectly through providing a greater feeling of ownership and relevancy.¹¹

Conclusion :

In above discussion, learning environments are educational approaches, cultures and physical settings for all types of learners and activities.

The operation of educational facility can have a determining role of the nature of the learning environment.

Culture affects the behavior of educators, student's staff and community.

In 21st Century learning environment is a important role performing a development education facility.

References :

1. Glossary, definition [http://ledglossary.org/learning environment](http://ledglossary.org/learning%20environment) Retrived 2021-06-14.
2. Mirriam, Webster Dictionary <http://www.merriam-webster.com/dictionary/culture>.

www.merriam-webster.com/dictionary/culture. Retrieved 2021-06-14.

3. Horne, Martin's, (2002). The classroom environment and its effects on the practice of teachers, *Journal of environmental psychology*.22 (1-2) pp 139-156.
4. Tanabata the star festival, (2013) <https://11misterhiton.wordpress.com/2013/07/07/tanabata-the-star-festival/> Retrieved 2016-04-06.
5. Online Etymology Dictionary, <http://www.etymonline.com/index.php?Term=School>, Retrieved 2021-06-14.
6. H.G., Liddell and Scott, A Greek - English exicon <https://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptex+?doc=perseus%3Atext.%3Algg.04,00570%3Aentry%3D23101960>, Retrived 2021-06-15.
7. School Oxford Dictionaries <http://oxforddictionaries.com/definition/school?a=school> retrived 2021-06-15.
8. ibid
9. Mirriam-wenster Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/culture> retrieved.
10. Personalized learning, Dream box <http://www.dreambox.com/personalized-learning> Retrieved 2021-06-14.
11. Dennis, Pierce, (2015), 3 ways Mobile Technology is Transforming Learning Spaces. *The Journal*, August 25, 2015, <https://thejournal.com/articles/2015/08/25/3-ways-mobile-technology-is-transforming-learning-spaces.aspx> Retrieved 2021-06-14.

**Ashwini A. Vatne
(Kulkarni)**

Visiting Faculty in
Chemistry, Government
College Of Arts &
Science, Auranagbad.
ak7159383@gmail.com

Teaching Learning and Community Services

Abstract :

This article examines the role of community service learning within teacher education nationally and internationally, first, the article focuses on national and international perspectives regarding community engagement, teacher education and service learning, Findings of the study indicated that the awareness to encourage community service in schools is grounded on the acceptance that it does not only give students extra credit points but serving others or one's community also makes them better citizens. Nowadays many high schools and universities are promoting community service learning program by making it a part of the admission process; therefore students participate in community service learning program to get admission in an institution of their choice however, after completing the community service program, they see themselves as more socially responsible citizens. This qualitative study aimed to explore the impact of community service learning on the social skills of students. The diversity of student backgrounds and the increasing number of school students from low socio-economic areas requires teachers to have an understanding of students' worlds and to be committed to social justice both within school structures and curriculum as well as in the life of the wider community. Based on the advantages and positive experiences of students, the study recommends to include a more inclusive model of service-learning to a school curriculum.

Keywords : community service learning, social skills.

Introduction :

Community service learning is an organization's programs to promote learning and social development work with individuals and groups in their communities using a range of formal and informal methods. A common defining feature is

that programmes and activities are developed in dialogue with communities and participants.

The purpose of community learning and development is to develop the capacity of individuals and groups of all ages through their actions, the capacity of communities to improve their quality of life.

This study is informed by international, national and state concerns for improving the provision and relevance of pre-service teacher education, community service learning is a possible means of achieve those goals.

Community service learning :

CSL provides opportunities of students to explore career options and can be instrumental in affirming students career choices. This encourages engagement is course work as students become more committed to their chosen career, furthermore, CSL that involves some form of educational element can provide student teachers with as opportunity to “act out” being a teacher, thus CSL is one approach that has the potential not only to enhance student teachers, cognitive development, self concept, and cultural awareness but also the capacity to help student teachers appreciate the links between their learning and their experiences and develop their identities as both students and further teaching professionals.

Types of community service :

Many students choice to source their own

opportunities through their social networks and prior connections with local schools and places of employment while most students choice to volunteer in one organization or group, there were a small number of students who volunteered in a number of organizations or groups. These can be categorized into seven major groups or events; community groups targeted at special needs; community groups or organizations, sports and other.

Organisation and Type of Work		Number of Students	Total	%
Schools	Classroom assistance	18	26	23%
	Special event assistance	4		
	Administrative assistance	2		
	Other	2		
Government or State organisations	Red Cross	6	19	18%
	Aged care	5		
	YMCA	3		
	RSPCA	2		
	Other	3		
Church funded organisations or events	Opportunity shop assistance	8	17	16%
	Church events	3		
	Meals service	3		
	Support group leader	3		
Community Groups (special needs)	Righteous Pups	10	17	16%
	Able Learners program	2		
	Assistance to disabled/recent immigrants	5		
Community Groups	Local community carnival/show	6	9	9%
	Tourist Information Bureau	2		
	Senior Citizens bingo night	1		
Sports	Coaching	7	9	9%
	Other	2		
Other	Individual academic tuition	3	7	7%
	Domestic or gardening duties	2		
	Farmhand	2		

Table 2: Organisation and Type of Work
(Ref. Australian Journal of Teacher Education)

Method :

This methodology toolkit provides an evidence-based insight into service learning and seven practical teaching approaches :

- 1) community-based research,
 - 2) project-based learning,
 - 3) (participatory) action research,
 - 4) internships,
 - 5) volunteering,
 - 6) action-reflection methodologies and
 - 7) social entrepreneurship.
- The toolkit adopted a comparative approach with the main aim of mapping the strengths and weaknesses of the seven practical teaching approaches analysed compared with service-learning.

1. Community-based research :

It is a methodology based on partnership and full, equal engagement between university researchers, students and practitioners in community organizations. Fundamental to Community-based research is to democratize both the ways in which knowledge is created and disseminated. Community organisations (and individuals) are thus not ‘researched upon’ but rather are equal partners with university academic researchers at all stages of the method. From an educational perspective, the outcome aims at the development of knowledge and a range of skills for researchers and also, potentially, community members, such as: team working; communication skills; research methods-qualitative and quantitative; reporting on research findings to a wide range of different audiences: policy makers, practitioners, community members and researchers. Some of the complexities of this method includes: challenges of identifying research topics of mutual interest to both members of the local and the academic community; complexity of partnership working based on mutual respect and engagement between key stakeholders; differences in impact indicators-publications in the academic sphere; implementation in the community sphere.

2. Project-based learning :

As a method it aims at enabling students to develop both personal and professional skills, such as problem solving; time planning for particular project tasks; decision making; personal and team responsibility; self-directed and-regulated learning; self-assessment and-

evaluation. During project-based learning there are a lot of separate steps, including activities, workshops, and research with many assessments until the final evaluation in order for teachers to be more objective and lead students to a better learning outcome. The weakness of the method relates the fact that not all students can learn in the same way, Teacher’s role is crucial while applying this learning method. If a teacher is not prepared, lacks experience and competences, the method’s application result can be not satisfying. Thus, the method can be limited in terms of teacher’s help and support. Moreover, the method is highly demanding in time and other resources comparing to traditional learning methods, which discourages teachers to apply it together with other learning methods.

3. Action research :

It is a methodology aimed at working on practical issues at a community level in a participatory way between researchers and local practitioners. Community members and researchers work together to: (a) identify and analyse community problems, (b) find solutions to those problems through the best methods of research, and (c) test those solutions in the community. Action research needs active engagement on all sides of the process, also on the student’s side. Some researchers criticize the method for his lacking of a concrete systematic of the single processes and for a lack of quality criteria or specific characteristics of this research. As the research methodology is very open, it is argued that “everything” which happens in the community

can be action research. Therefore, the concrete outputs of action research cannot be foreseen as they evolve while the practice is researched and reflected and depends on the situation. This makes it difficult to plan the concrete research at the beginning.

4. Internships :

An internship is a temporary position offering students work experience. The method is not aimed at promoting a social impact in the community. The focus of internships is on the acquisition of particular career skills and applying knowledge but also skills learned at the university. They are strongly academic based and focus on the interest and learning goals set by the university. In this sense the impetus of what and how to learn is most often related to the university.

The typical outputs of internships are practical skills in the respective field of study acquired during the internship. Internships as a method for learning have several advantages. They help students to gain practical experiences in the field of study and increase their job opportunities after study. They also seem to be helpful for closing the theory-practice gap. In some cases internships have been criticised for their use on the part of companies, as a source of cheap labour. Moreover, if mentors and supervisors do not support learning, learning outcomes might be low and dissatisfaction high.

5. Volunteering :

It is generally considered an altruistic activity where an individual or group provides services for no financial or social gain “to

benefit another person, group or organization”.

There are many types of volunteering: skills based volunteering, virtual volunteering, environmental volunteering, volunteering in an emergency, volunteering in schools, corporate volunteering, community and volunteer work, social volunteering or welfare volunteering, volunteering at major sporting events, volunteering in developing countries. The degree of students’ engagement is high because volunteering requires a high willingness to improve the sector of the cause they serve. The impact of volunteering generally has 3 dimensions: the impact of volunteers on the organization-social and economic; the impact of volunteers in the community (final beneficiaries)-social and economic; the impact of volunteering on volunteers-personal, social and economic.

The skills the student can develop during volunteering are: teamwork, public speaking, time management, decision-making, communication skills, interpersonal skills, confidence, self-efficacy and a stronger sense of self-problem solving and adaptability, motivation to make a change or to improve a sector of life. Volunteering is considered as professional experience in the field of study, which means that young people may have higher chances of employment. It requires, however, time, effort and the pressure that is equal with a person that has a job and it is paid for his job.

6. Action-reflection methodologies :

As a comprehensive method it relates to a set of experiences in actual contexts and educational intervention associated with

positive changes in students, particularly in terms of deep psychological processes (e.g., cognitive complexity, moral reasoning, social perspective taking). The outputs vary widely depending on the specific contexts where the project develops, and can include artistic outputs (e.g., a play or artistic performance), but also other types of events (e.g., science fair or demonstration). Nevertheless, projects tend to include individual journals where participants write down their own reflections about the experience-with writing appearing as a decisive element of reflection and personal change. As a matter of fact, it is a methodology time consuming (projects should last for a minimum of 4-6 months for change to occur) and demanding in terms of student's engagement.

7. Social entrepreneurship :

It is not a method. It is a field of student's engagement, training and working opportunities. However, service-learning and social entrepreneurship share a common goal of engaging students in work to achieve the public good, and a desire to link education to addressing social problems and needs. Social entrepreneurship can also be a didactical approach at the university level. On the one hand, Universities can adopt curriculum for social entrepreneurship, fostering employability and work-experience in this field. On the other hand, social entrepreneurship enhances innovative work-based learning methodologies and extra-curricular activities based on team building, community engagement and interpersonal skills. The collaboration between community

partners, students, faculty, teachers, and social entrepreneurs can create new opportunities in terms of community partnerships, collaborative working relationships, and social innovation.

Objectives :

While classroom lessons are more focused on 'Doing' (such as attending lectures, experiments, lab learnings, project work etc), Service Learning journeys help in 'Thinking' & 'Acting' (by using the classroom lessons in real life problems).

Largely, the main purpose of this is to combine the academic curriculum with socially responsible activities. The aim is to positively direct the students' commitment to their communities and beyond, understanding the problematic issues, helping others who are facing certain difficulties, promoting racial understanding & cultural amalgamation, and influencing social values.

Another purpose is to provide the student with an opportunity to experience the different stages for the intellectual and personal growth, while being a part of something larger. These stages are-knowing the issues of the community, addressing them with compassion and finding out ways that can lead to a solution, and finally, acting in order to achieve the solution.

As the student becomes a 'thinker', 'doer' and 'activist' while taking more responsibility for their actions, the teacher, rather than just being a dispenser of knowledge, becomes a 'facilitator' or 'coach'-guiding the former to follow a path that would benefit them & the community they are working for. And it doesn't end there-in fact, the students bring back those

experiential learnings to their classrooms. In this whole process, academic excellence isn't ignored but immensely enhanced as the students realize the need for implementing those learnings in their course of life as well. One of the primary goals of Service Learning Programs is to make the curriculum relevant so that the learners are well equipped to meet the community needs. It is essential that a 21st-century academic curriculum is designed in a way that it prepares the students with decision-making skills. It's the responsibility of the educators to ensure that today's students turn to tomorrow's leaders. To put it in a simpler manner, the following are the goals that any academic institution would aim for, through service learning programs :

- Intellectual development (think of problem-solving)
- Basic skills acquisition (communication)
- Moral and ethical development (compassion)
- Social and civic responsibility
- Career preparation
- Multicultural understanding
- Personal growth
- Some people also develop their leadership skills, learn to focus on critical thinking, gain confidence for public speaking and experience a holistic development.
- While teaching students early about the role they can play in their community, service learning programs also encourages lifelong civic participation.
- Relating academic activities to real-life experiences, service learning can

improve workplace skills and enhances personal development among youth.

- Service learning programs give students a sense of competency. They start seeing themselves as active contributors to their community, and the experiences make them decision makers rather than passive recipients of adult orders.

(Ref . volunteering Solutions)

Conclusion and Recommendation :

We did not originally conceptualise community service learning as a transition strategy for engagement into the discourses of teacher education or indeed into the teaching profession, However, the findings of this study alert us to possibility that CSL could be reconceptualised as a transition strategy in both regards.

In reviewing the available information on science investigation and engineering design in middle and high schools, the committee made the following conclusions, which inform the interconnected recommendations that follow.

- Engaging students in learning about natural phenomena and engineering challenges via science investigation and engineering design increases their understanding of how the world works. Investigation and design are more effective for supporting learning than traditional teaching methods. They engage students in doing science and engineering, increase their conceptual knowledge of science and engineering, and improve their reasoning and problem-solving skills.

- Teachers can use students' curiosity to motivate learning by choosing phenomena and design challenges that are interesting and engaging to students, including those that are locally and/or culturally relevant. Science investigation and engineering design give middle and high school students opportunities to engage in the wider world in new ways by providing agency for them to develop questions and establish the direction for their own learning experiences.
- Science investigation and engineering design entail a dramatic shift in the classroom dynamic. Students ask questions, participate in discussions, create artifacts and models to show their reasoning, and continuously reflect and revise their thinking. Teachers guide, frame, and facilitate the learning environment to allow student engagement and learning.
- Inclusive pedagogies can support the learning of all students by situating differences as assets, building on students' identities and life experiences, and leveraging local and dynamic views of cultural life for the study of science and engineering.
- Centering classes on science investigation and engineering design means that teachers provide multiple opportunities for students to demonstrate their reasoning and show understanding of scientific explanations about the natural world. Providing opportunities for teachers to observe student learning and embed assessment into the flow of learning experiences allows students as well as teachers to reflect on learning.
- Instructional resources are key to facilitating the careful sequencing of phenomena and design challenges across units and grade levels in order to increase coherence as students become increasingly sophisticated science and engineering learners.
- Teachers' ability to guide student learning can be improved by preservice education on strategies for investigation and design as well as opportunities for professional learning at many stages of their in-service teaching careers. Intentionally designed and sustained professional learning experiences that extend over months can help teachers prepare, implement, and refine approaches to investigation and design. Science investigation and engineering design should be the central approach for teaching and learning science and engineering.
- Teachers should arrange their instruction around interesting phenomena or design projects and use their students' curiosity to engage them in learning science and engineering.
- Administrators should support teachers in implementation of science investigation and engineering design. This may include providing teachers with appropriate instructional resources, opportunities to engage in sustained professional learning experiences and

work collaboratively to design learning sequences, choose phenomena with contexts relevant to their students, and time to engage in and learn about inclusive pedagogies to promote equitable participation in science investigation and engineering design.

The findings of this study support the CSL literature in that students experienced academic, personal and professional growth. They were able to realize and enact their future professional roles as well as develop a stronger understanding of active citizenship and social responsibility.

References :

1 Australian Council of Educational Research (2008). Engaging students for success: Australasian student engagement report. Camberwell, Victoria : Author.

2 Ball, D., & Geleta, N. (2009). A delicate balance : Service-learning in teacher education. *Journal of Scholarship of Teaching and Learning*, 5(1), 1-18.

3 Boyle-Baise, M. (2005). Preparing community - oriented teachers : Reflections from a multicultural service-learning project. *Journal of Teacher Education*, 56(5), 446-458.

4 Britzman, D. (1993). Practice makes practice: A critical study of learning to teach (Rev. ed.). Albany, New York: State University of New York Press.

5 Butcher, J., Howard, P., Labone, E., Bailey, M., Groundwater-Smith, V., McFadden, M., McMeniman, M.,

Malone, K., & Martinez, K. (2003). Teacher education, community service learning and student efficacy for community engagement. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 31(2), 109-124.

6 Butcher, J., Koch, H., Labone, E., McFadden, M., & Sheehan, P.W. (2003). Developing just citizens in Australia. *Academic Exchange Quarterly*, 7 (2), 188-193.

7 Butcher, J., Howard, P., McMeniman, M., & Thom, G. (2005). Engaging community-service or learning? Benchmarking community service in teacher education. Australian Government, Department of Education Science and Training: Canberra, Commonwealth of Australia.

8 Closson, R., & Mullins Nelson, B. (2009). Teaching social justice through community engagement. *International Journal of Scholarship of Teaching and Learning*, 3(1), 1-20.

9 Devereux, L., & Wilson, K. (2008). Scaffolding literacies across the Bachelor of Education program: An argument for a course-wide approach. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 36(2), 121-134.

10 Donnison, S. (2007). Digital generation pre-service teachers as change agents: A paradox. *The Australian Journal of Teacher Education*, 32 (4), 1–12.

Anjali Bhale

Librarian,
Gaikwad Global School,
Aurangabad.
anjalibhale2005@gmail.com

Learner-Centered Education

Abstract :

Learner-centered teaching is a teaching approach that is increasingly being encouraged in education. A new approach in education, termed ‘learner-centered’, is somewhat similar to the ‘user-centered’ focus of modern interface design. In this approach, the focus is on needs, skills, and interests of the learner. Utilizing multiple teaching techniques appropriate for student learning goals. Several roles of teachers in learner-centered teaching are as guides, facilitator and coaches. Teachers also play important roles in creating an environment that fosters students. Learning, accommodates different learning styles, and motivates students to accept responsibility for learning.

Keywords :

Learner-centered teaching, teaching approach, teachers, efforts & roles

Introduction :

Everything starts with the learner. Learner-centered education is about an entirely new way of seeing, thinking about, and acting on education. It focuses on 3 key aspects about the learner. First, each learner is seen as being unique in meaningful ways. They have unique backgrounds, circumstances and starting points with unique strengths, challenges, interests and aspirations. All of these unique attributes call for unique responses from their learning system. Second, each learner is seen as having unbounded potential-potential that will unfold at its own pace and in its own way. And, finally, each learner is seen as having an inborn desire to learn. The job of the education system is to set free that desire.

What’s so different about this vision of learner centered education? It is not a mandate or a blueprint. Rather, this vision offers a inspiration to seek a challenge and invitation to transform, rather than reform. It sets out a future that inspires

people and communities.

Learners, educators, parents, unions, businesses, charter schools, administrators, civic leaders, and education advocates and organizations, together, they were able to create a transformational vision that honors and values the points of view of all of those engaged in the work of education.

Objective :

Real learner-centered education means guaranteeing every individual, learner in every education system, the opportunity to understand who they are, where they are from, and how they can contribute to our world. Our children are not broken; it is the system around them.

To make a real, sustainable difference for students, systems must examine their practice at all levels. Here the system means each and every one of us who is involved in education. “We” created the system, and it is only “we” who can fix it. Policy is not set in concrete; it can alter and adapt to make life and learning better. Only by refocusing every decision through the eyes of the learners, we will be able to understand how to transform.

The collapse of our education system has occurred on many fronts. Among the most obvious-and one of the biggest tragedies of our time-is high-stakes testing. When we measure test scores as the one true indicator of academic achievement, the focus is absolutely on teaching to the test. Teachers are forced to pay attention to test scores in a way that ignores who the learners are as individuals. In other words, it ignores what makes them human.

Medical doctors have been expected to use

their professional judgments when synthesizing a range of data points for years. Not one of us would expect a medical doctor to make a decision based only on the blood pressure of a patient-who perhaps could not find a parking spot, was late for her appointment, and dropped the contents of her briefcase all over the middle of the road! The doctor does not say that you need to have open-heart surgery tomorrow based on this single indicator. The doctor will usually ask, “How do you feel? Was there any other reason it might be high?” The doctor may also require a range of tests before making a professional decision. So, why has a single data indicator been acceptable in education?

Understanding whether a child is successful can be determined in multiple ways. By single narrative thinking, we have created a measurement system that over promises and under delivers. Measurement in itself is a driver of change-what and how you measure gets focused on. This is only one of a number of the systemic failures constant in public education today, all originating from the same failure or inability to examine everything we do in light of its impact on learners. The system must change to provide, from every level and angle, a clear line of sight to its center-the learner.

“What really matters” has to be decided locally and be infused with who a learner is, what they love, who they desire to be, and what they need to be in order to get there. We need to be using real-time assessment that is based on the full range of evidence, qualitative and quantitative, and that supports teachers to use

sound professional judgment in a nuanced, but consistent, way.

Getting to Learner-Centered :

The learner-centered model for learning functions like a pair of lenses that offers a new way to look at, think about, talk about, and act on education. It constitutes a shift of view that places every learner at its center, structures the system to build appropriate supports around him or her, and acknowledges the need to adapt and alter to meet the needs of all children.

The learner-centered model changes our very view of learners themselves. Learners are seen and known as wondrous, curious individuals with vast capabilities and limitless potential. This model recognizes that learning is a lifelong pursuit and that our natural excitement and eagerness to discover and learn should be fostered throughout our lives, particularly in our earliest years. Thus learners are active participants in their learning as they gradually become owners of it, and learning itself is seen as an engaging and exciting process. Each child's interests, passions, dreams, skills, and needs shape his or her learning experience and drive the commitments and actions of the adults and communities supporting him or her.

Learner-centered education isn't the newest way to "do" education. Nor is it a new "to do" list or set of activities to add onto one's work. Because it is a pattern shift, it actually offers a new worldview and demands a mindset shift.

"WHERE DO WE START?"

Once educators grasp the potential impact of placing learners at the center of the learning process, they want to know where to start. After

all, transforming the focus from instruction to learning can be disturbing, and most of us were trained to deliver instruction, not to focus on development learning. Obviously, it does not make sense-nor is it realistic-to shift everything at once. In fact, the risk of an all-or-nothing approach is becoming overwhelmed and defaulting back to a focus on tasks and activities, rather than a focus on real learning.

The approach that works best for most is to start by changing one or two practices that move you and your learners in the direction of being learning- centered. Making a few strategic changes can reveal the potential benefits of greater change, while simultaneously admiring learners for playing a different role in their learning experience.

The combination of giving learners more choices and listening more to their perspectives and ideas will make a number of differences in their learning and behavior.

GIVING LEARNERS MORE CHOICE AND VOICE IN THEIR LEARNING ARE SAFE AND USEFUL STEPS :

In classroom, try allowing learners to choose the learning activity or task in which to engage from a list of options. Have conversations with your learners to determine their preferences in approaching a learning challenge. Even a few minutes spent conferring individually with learners can give them greater voice. This process also reveals for learners the potential benefits of playing a more active role in their learning. These first steps become the building blocks toward student ownership of their learning.

The transformation to a personalized or learning-centered approach is about repositioning and building the capacity of learners to play a more active role in-and take more responsibility for-their learning. As learners begin to take greater ownership, they also become more effective learners. And, it builds greater capacity for learning independence.

BARRIERS IN LEARNER-CENTERED EDUCATION :

The list of barriers to Learner-centered education is a long and convincing one, some examples being: large classes and poor facilities, poor teacher preparation, limited teaching and learning materials and misaligned accountability of schools. This demonstrates that there are factors beyond teachers that can affect whether Learner-centered education can be sustainably implemented.

Learner-centered education is premised on two strong foundations: a child’s right to quality and relevant education and teaching and learning practices that promote learning. Thus, if we combine the rights basis of Learner-centered education with the evidence concerning teaching that stimulates learning, we can create a flexible set of principles (rather than prescriptions) that might be helpful in improving practice everywhere.

THE SEVEN PRINCIPLES TO MAKE CURRENT TEACHER PRACTICE MORE LEARNING-ORIENTED ARE :

1. Lessons should be engaging to students, motivating them to learn.
2. Atmosphere and conduct reflect mutual respect between teachers and learners.

3. Learning challenges build realistically on learners’ prior knowledge. Many syllabi are too demanding for many learners and accountability to higher authorities means that teachers’ first priority is to get through the syllabus. This means learners cannot keep up.
4. Authentic dialogue is used, including open questions.
5. Curriculum is relevant to learners’ lives and perceived future needs, in a language accessible to them (home language preferred).
6. Curriculum is based on skills and attitudes but does not ignore content.
7. Assessment follows these principles by testing a wide range of thinking skills.

TEACHERS GUIDE STUDENTS TOWARD MEANINGFUL ENGAGEMENT WITH THE MATERIAL CHOSEN BY THEIR CLASS MEMBERS BY :

- Helping students adjust to a new and different learning environment
- Helping students visualize what successful learning looks like
- Giving students the chance to express their ideas in their terms
- Helping to set the goals of student-centered classes
- Helping students learn how to set and achieve their personal, educational goals
- Giving students enough room to fail and learn from their missteps
- Helping students develop their critical-thinking and self-reflection skills
- Giving students the space to act as their

- advocates in the learning process
- Showing students specific techniques for accessing the information they're interested in.
- Creating genuine personal relationships
- Personalized, deep, and culturally responsive teaching and learning

Referances :

1. Batra,s {2009} inequities in elementary education.in : Rustagi. P (ed.) Concerns, Conflicts and Cohesions : Universalization of Elementary Education in India, New Delhi : Oxford University Press, pp.102-124.

2. Government of india (2005)Sarva shiksha Abhiyan Eleventh joint review mission &mid term review-aide memories. Google scholar.

3. Curtis, Deb., Marge.(2003). Design for living &Learing : Transforming Early Childhood Environment. St. Paul, MN : Readleaf press Google scholar

4. V. R Taneja; S. Taneja, 2008. Education Thinkar. Related publisher Atlantic.

Miss. Shikha Sharma

Department of Home Science,
Government College of Arts
& Science, Aurangabad.

Mobile. 9158818530

A Situated Model of Creative Learning

Abstract :

This article puts forward a situated model of creative learning. Most educational studies on creativity tend to concentrate on explaining the relation between teaching and creativity while keeping learning as a secondary concept. However, it has been stated that it is likely that teaching creatively leads to creative learning, suggesting that there is a need to describe the concept of creative learning and to analyse its possible constituents. Accordingly, this presentation introduces an empirically based and theoretically informed model of a creative learning community. The model is based on three key concepts or learning principles which can take different forms in particular settings and social practices. These are respectively: (1) Immersion in the topic of interest, in traditions and in the subject matter, (2) Experimentation and inquiry learning and (3) Resistance from the material of interest. As a theoretical point of departure, this presentation will outline a situated model of creativity and learning, and following this, will introduce a model of creative learning. This presentation will include several empirical examples. In the final part, the model will be discussed in relation to the concept of creative teaching.

Introduction :

Creativity, innovation and entrepreneurship are some of the currently most celebrated concepts in the educational system (Neergaard et al, 2012). The reasons for these changes are manifold. The fact that we live in a globalised world in which nations engage in intense international cooperation and competition means that even well consolidated companies and nations face great challenges if they don't manage the change to higher-order economies increasingly based on knowledge and symbolic resources (Peters, 2010). Sophisticated

information and communication technologies and customers used to change and news mean that products have shorter life cycles, something very evident in the fashion industry (Vangkilde, 2012). Jobs which do not require creative human capacities are outsourced, and in Asian and Western countries, the middleclass grows and the amount of spare time increases. This means that the so-called creative industries producing lifestyle products can expect a growing market because of increased time available to consume these on a global level (Lorentzen, 2013). In the western world, public welfare is challenged due to demographic changes with fewer hands to take care of many people outside the labour force (Wegener & Tanggaard, 2012) and we face climate changes, youth unemployment and poverty in certain areas. In light of the above and due to the growing marketisation of the educational system, innovative and entrepreneurial competences are seen as something the educational system must help to restore and/or avoid killing among children. Sawyer (2012) argues in his book *The Science of Human Creativity* that this may help make education more effective and fun in relation to learning, and that creativity and the ability to imagine new futures are the overall most sublime human capacities. However, our knowledge of the relation between learning and creativity is still very limited. Much of the literature concerning education and the creative economy emphasises the role of the arts in economic development and the need for building forms of cultural, social and public entrepreneurship. The problem is that beyond the formulation of concepts such as ‘creative

industries’, ‘creative cities’ and ‘creative class’ little analysis has been made of creativity in schools apart from fostering instrumental versions of creativity or simply regarding ‘education, training and skills’ as one aspect of the creative economy. There is still a long way to go in theorising and developing policies that encourage creativity in schools predicated on new forms of social media and better understanding of new media and knowledge ecologies that democratise access to knowledge, decentralise organisational and authority structures, encourage a greater personalisation and autonomy of learning while promoting new forms of ‘collective intelligence’ and peer learning based on a new ethic of participation and collaboration. (Peters, 2010, p. 73)

That is : the concept of creativity in schools is still quite empty, and there is a growing need to find more democratic and collective organisational structures facilitating creativity and peer learning. Furthermore, most educational studies on creativity have up until now concentrated on explaining the relation between teaching and creativity and in this context, learning very often remains as a secondary concept (Torrance, 1972; Hennessey & Amabile, 1987; Fasko, 2000-2001). An example of this tendency can be found in Cheung’s article on teaching for creativity (2012). Cheung states that the following two dimensions are of uttermost importance if teachers want to promote creativity: ‘To achieve the goal of promoting creativity in education there are two issues that require attention: (a) what creativity means to teachers, and (b) their actual practices to facilitate

creativity in the classroom' (Cheung, 2012, p. 43). I agree completely, but I would argue that we also need a third point, namely what kind of learning is vital and how learning processes actually lead to more creativity. However, the focus in much of the literature concerning creativity and teaching seems to be concentrated on the actions of teachers with less focus upon studies of the actual learning processes among the students.

In Simonton's article (2013) a whole section is devoted to the topic of teaching creativity; a section which proceeds without mentioning the concept of learning. What Simonton discusses is the fact that promoting creativity among students in a class might require us to teach in new and useful ways. He then addresses how he has found it useful to surprise his students by for example wearing a t-shirt with a sentence imprinted concerning the topic of the lecture of teaching. He also mentions teaching experiments such as having the students, when the topic of the lecture concerns creativity tests, actually take a test themselves and then let them discuss the various benefits and disadvantages of tests of creativity.

These activities are surely great as they make the students practice testing and the students likely get a hands-on experience with the subject matter of teaching, while the t-shirt event is assuredly funny, surprising and hopefully awakens attention. However, we still don't know if these activities happen to fuel the creativity of students and there is no theorising on the eventual learning processes; maybe because they are extremely difficult to study and put to the test as the relation between teaching and learning is endlessly complex.

However, Anna Craft (2005) has stated that it is likely that teaching creatively leads to creative learning among students and pupils, suggesting that there is a need to describe the concept of creative learning and to analyse its possible constituents. Accordingly, this article introduces an empirically based and theoretically informed model of a creative learning community. The model is based on three key concepts or learning principles which can take different forms according to particular settings and social practices. In the following, the theoretical departure of the article in a situated model of creativity and learning is presented and after that, I will introduce my model of the basic ingredients in a creative learning community. This presentation also involves the demonstration of empirical examples. In the final part of the article, the model is discussed in relation to concepts of creative teaching.

Creativity as Part of Life in Itself :

In the above, it is hopefully evident that the situated pragmatism, which I'm advocating, assumes that human cognition is based on inquiry, on the creative potentials of human beings in a world of constant change which we try to understand, control, handle or change. This is why creativity is part of life in itself and not something reserved for unique individuals. Accordingly, creativity is a necessary part of thinking and acting in new ways in a world that requires us to act. Either to continue living, disturb status quo or to re-establish order, and human creativity does this work because the manuscript for how to do this is not written on beforehand (Brinkmann, 2009)

It because the manuscript for how to do this is not written on beforehand (Brinkmann, 2009). It requires acting In light of the above, a main point would be that schools and education play a major role in relation to cultivating the ability of pupils and students to understand the world as changing and the need for this capacity is certainly underlined in a fast accelerating, postmodern and globalised world where the labour market is facing major changes, and where we face ever more complex economic, climatic and ethnic challenges. In this situation, it is extremely important that pupils and students learn to recognise and see their own possibilities for acting in and quite literally manipulating their world (Brinkmann&Tanggaard, 2010). Such acts of inquiry are necessary either to change current circumstances or to stabilise everyday life in new ways. Let me make this point more concrete.

Immersion, Experimentation and Resistance : constituents of a creative learning community :

As mentioned in the introduction to this article, it is my thesis that at least three learning principles are to be somehow present in and central to the cultivation and sophistication of creative actions among participants in a given learning community.

These are :

1. Immersion in the topic of interest, in traditions and in the subject matter;
2. Experimentation and inquiry learning;
3. Resistance from the material of interest.

The three activities mentioned in the model must be seen as involved in and as closely intertwined in all kinds of possible creative

learning communities.

The principle of immersion in the topic or tradition is inspired by creativity research underlining that solid and relevant knowledge and a certain amount of expertise within a given domain (cooking, arts, sports etc.) are central to developing one's own creativity (Amabile, 1996; Sternberg, 2006). It is when we know something about what we do that we are best able to handle the challenges confronting us, as long as this knowledge is not a barrier in relation to thinking and doing something new. As mentioned by Guilford already in 1950: 'No creative person can get along without previous experiences or facts; he never creates in a vacuum' (Guilford, 1950, p. 448).

What we do when we act creatively is that we are intervening in worldly processes that are already going on and the more sensitive and responsive we are towards these on-going processes, the better the chance that we can make something new. Again, we do not begin with a great plan or a big idea and then impose it on a world already there. Rather, when creating we are giving form to something in flux and being able to correspond to this world, knowing it by way of experience, is what makes us creative (Ingold, 2013). As one of the music teachers say metaphorically in Anna Linge's thesis (2013) on creative teaching within music in Swedish high schools: 'If students only know about apples, they can only work with apples'. Accordingly, a teacher interested in expanding student's creative potentials, not only with apples but also with pears and other kinds of fruit, would need to, again metaphorically, to introduce the same

students to the world of pears and bananas to expand their possibilities for creative action.

Immersion in tradition is indeed an important part of developing a creative potential through learning. In the book *Talent*, Claus Buhl (2010) describes research by the Swedish Professor of Psychology K. Anders Ericsson into expertise among violinists at the Berlin Conservatory. Ericsson sets out to study whether top violinists are more naturally talented than others. His studies show that this is not the case. Their ability is grounded in countless hours of practice as well as good help and feedback from instructors, advisors, and mentors. The violinists seek out others who can lift them further and assist them in entering the learning zone. It is not just about practicing for many hours; is also about practicing the right things – the difficult and the challenging – that can help them learn more.

By getting the violinists to write diaries, Ericsson discovered another interesting thing: it turned out that the very best violinists all take naps in the middle of the day. Why? Because it is exhausting to practice for hours at a time – and because this little pause gives them the extra energy and calm necessary to refocus and maintain perspective. When we wish to be creative, it is not about pacing oneself but about working in a reasoned manner. Ericsson calls it deliberate practice and argues that the road to exceptional creativity is many hours of practicing acknowledging the need for rest to avoid losing energy and burning out. And this is, quite frankly, a piece of wonderful news.

The second principle in the creativity model put forward here is termed: experimentation

and inquiry learning. This principle is based on the recurrent emphasis in creativity research on the importance of experimentation, play and inquiry in relation to the cultivation of creativity (Cropley, 2001). It is also empirically based on a year-long field study among apprentices within vocational learning (Tanggaard, 2008), where I as a researcher found out that the apprentices spent enormous amounts of time doing moonlighting, ‘And I realised how much they learned from this and how creative they really were, when they were allowed to experiment with the materials within their domain.

These experiments often happened in breaks or in zones and spaces in the workplace or at school when they had time to play relatively freely with materials and make their own projects and design-ideas work. The experiment as a basic concept is furthermore very closely aligned with the pragmatic assumption that creativity is a matter of curious and open-minded inquiry in situations requiring us to respond in new ways.

The fooling around during moonlighting activities is something the apprentices do when they have something at hand that needs to be fixed. And it appeared that they actually took responsibility for their own learning, learning what was needed to be done and what needed to be fixed. Accordingly, doing so, the apprentices were moving, unrestrained, in the direction of the democratic, peer-based learning soon after as in Peter’s quote mentioned earlier.

As a basic category, experiments and fooling around lie close to the pragmatic assertion that creativity consists of relating

curiously to situations that demand we respond in new ways.

The third principle in the model termed resistance from the material is inspired by anthropologists Ingold and Hallam (2007) who argue that creativity is a relational phenomenon building upon what humans do, but also what tools, materials, and artefacts invite us to do. The material can, so to speak, talk to us or invite us to engage with it in certain ways leading to a sort of relation between the creation and the creator.

This means that the experience of being lost, of being disoriented, of being held back, or simply of being frustrated can prompt a creative opportunity to arise. The pragmatic, situated perspective thus insists that creativity is about learning by and through resistance, a conception quite unlike the more aesthetic, humanist understandings of creativity that dominated the eighteenth and nineteenth centuries. In his through-going discussion of concepts of creativity, Pope likewise underlines the need to move away from ‘stereotypically romantic notions of what it is to create, as though all creative imagination generated its light and heat from within the self’ (Pope, 2005, p. 16). The trouble with an exclusive and often individual understanding of creativity is namely that it tends to reserve creativity for the intellectual moment. As stated by Mumford: ‘Creative thought has served as a foundation, or reference point, for most studies of creativity. If we do not know how people generate new ideas, it is difficult to place observations about motives, dispositions, situations and developmental change in context’ (2003, p. 111).

However, actual people are constantly engaged in transforming, changing, and renewing existing traditions and ways of living their lives and these transformations need not be based on intellectual, cognitive activity or ‘new ideas’. Some changes in our lives can be based on old ideas, however odd it may sound in a culture celebrating ‘the new’ (Bilton, 2007) and the cognitive, intellectually derived ideas may not even come first when we actually change social practices.

Some changes happen without notice and/or through the gradual erosion of currents forms of natural/cultural forms of life, changes which may at points be based on divergent thinking, but surely also convergent thinking, routines, habits and daily cultural practices. Again, as mentioned by Pope following the critique of a pure romantic model of creativity: ‘a more subtle model of creativity must include kinds of re-creativity and pre-presentation, whether the more or less faithful reflection of something that is held to exist already, or the ceaseless refraction of something that never really existed otherwise’ (Pope, 2005, p. 16).

Likewise, Ingold and Hallam (2007) have little time for the idea that individual and environment are two static entities confronting one another and the dualism involved in stating that first we need to understand the generation of new ideas within individuals and then how situations might change due to the new. Rather, they see the world as being in a constant state of becoming. This understanding does not differentiate strongly between self and environment, between tradition and renewal or even between convergent and divergent thinking. It is first and foremost a dynamic

conception of all individuals as creators with the ability to modify, adjust, and change the environments in which they find themselves. The world does not tower above us like some colossus of unchangeability; it reacts to us. We are all constantly engaged in changes, and it is impossible to separate creation from creator – or the materials from the people who create. In the same way, a material can be regarded creative in its confrontation with people, who respond to the object's hardness, its softness, or whatever the object can do for them. In a recent article (Tanggaard, 2013), I argue that all of this points at the need for developing a socio-materialised understanding of creativity. A socio-material conception of creativity is based on the assumption that a design is nothing without materials. All ideas for something new – a new house, a new car, a new piece of clothing – require materials. An architect's design does not become a new house without building materials and without the builders who raise the house and make it habitable. Moreover, although buildings in architects' oeuvre's are often never built, the designs exist in some material form, e.g. on paper or computer, and were created using these materials. Moreover, the architect is creating his design with the known affordances of building materials and normally with a particular material site in mind.

Discussion of the Model :

If we do know something about how to teach more creatively and design learning situations ideal for creativity, why do we then still face problems when trying to act accordingly?

Some researchers have pointed out that the

most significant barriers to creativity in school are that students in, for example, primary schools receive insufficient opportunity to see and learn from productive masters who exercise their abilities. According to Nielsen (2009), there are very few masters in primary school; most teachers are masters in pedagogy rather than in, say, music even if they primarily teach music. This can represent a de facto barrier, especially in terms of the argument set out in this article that students learn to be creative by being exposed to and participating in creative learning and work environments. A precondition for students having access to creative learning environments is that they also have teachers who create things for themselves. Teachers and schools could, for instance, seek to promote creative development or the development of new products even though schools are not traditionally places in which new inventions and other productive activities take place. As a Nobel Prize winner states it in an interview in the book *Scientific Elite* concerning the difference between learning the techniques of science and learning to think distinctively as a scientist: The above quote highlights how what I would term creative learning processes require exactly more than the mastery of techniques as it is dependent on immersion in a given field with the teacher (or master) being a role model for his or her students. Maybe this is even more influential than the other things to be learned: the subject matter, skills, and methods. However, we will not only need to go deep, but also to experiment with what is new.

It is my impression that some students

develop a disengaged and purely instrumental approach to learning in school and the education system precisely because they are blocked by the exaggerated focus on getting the correct answers and replicating knowledge produced by others.

Time and space for experimental, quirky, and alternative efforts and products quickly dissipate. It might make sense to always follow the rules, traditions, and correct means of answering if one wishes to become a researcher or teacher oneself. For the many people who wish to do something different, it could be preferable to break the rules occasionally (as it would actually also be for the researcher and teachers). Nevertheless, the conditions students will later encounter in their working lives are to a very high extent based on a different logic than those of the school system.

For example, working life can involve more pressure for quick decisions, meaning that the precision and detailed evaluation that the educational system often rewards could sometimes act as a barrier to succeeding in the world outside of school. This is, of course, something of an oversimplification inasmuch as quick decisions must also be made during the course of an education and just correct answers are necessary within a working environment. Be that as it may, instead of giving students the experience of never quite living up to their teachers' standards, it would perhaps be more useful to cultivate a desire among students to approach new assignments from a more experimental perspective—especially if one seeks to promote the desired creativity.

For this, it is necessary to be introduced to

and immerse oneself in the subjects, yet that alone is not enough. Martha Nussbaum (2010) writes in her book *Not for Profit* that an overly one-sided school system does not manage to cultivate students' imagination, which she regards as a prerequisite for democracy. We are thus discussing not only a need for teachers to act more quickly and experimentally than they tend to in the current educational system but also the idea that their goals or visions could be even more radical. As Nussbaum writes, it is 'the faculties of thought and imagination that make us human and make our relationships rich human relationships, rather than relationships of mere use and manipulation' (2010, p. 6). These are furthermore important 'because democracy is built upon respect and concern, and these in turn are built upon the ability to see other people as human beings, not simply as objects' (p. 6). The ability to think critically, to go beyond existing frameworks, and to imagine the aims and intentions of others are, in other words, prerequisites for the development of democracy and could rightfully be placed under the umbrella of 'creativity'. This requires that one is allowed to experiment far beyond the boundaries that are set for tasks such as ticking off boxes in a multiple-choice test.

Relative to the importance of experiments and fooling around, we must not overlook the necessity of creativity - promoting environments, experiments, and fooling around outside of school. Transferring all of one's creativity outside of school and into other contexts is not, of course, an easy task. There is also a place for children and youth to have leisure time outside of the established school

systems and the teaching itself. On the basis of empirical studies of learning from students' perspectives (Tanggaard, 2007), I have previously shown that much learning takes place in the context of crossing boundaries or moving between spaces for action in students' lives. In other words, it is not always possible to localise creativity in a particular place. Generally speaking, learning occurs within and across various areas. I use the expression 'being a journeyman' in connection with the fact that many attempt to cultivate creativity precisely by seeking inspiration from various contexts. This can happen when one's work has come to a halt and one requires new perspectives. This type of creativity can thus occur either unintentionally or as part of a conscious strategy. There is potential innovation capital in the gaps between all of the intended attempts at promoting creativity in a school context (Saltofte Nielsen, 2009). I argue that these 'gaps' are ideal places for experimenting with that which is taught during school. Breaks in teaching can represent a gap of this sort, as can spaces at school in which students may experiment with various tools and materials.

The Paradoxes of Creativity :

In this article, I do engage in a kind of celebration of creativity. However, I have no intention of making creativity a universally dominating demand for life or school and work life. It would be absurd to insist that we all be creative all the time. Sometimes, a new practice will manage to stabilise itself so that it will one day act as its own precondition for creativity. It is instead my intention to show that creativity is an integral part of practice and consists of acting in new ways relative to practice – either by changing something or by

stabilising itself.

This does not, however, mean that pressure and necessity never encourage creativity. As the expression goes, 'Necessity is the mother of invention', quite correctly pointing out that a form of inner necessity in a given practice can promote creativity. There is thus a delicate balance between what could be regarded as internal and external practical pressure for creativity.

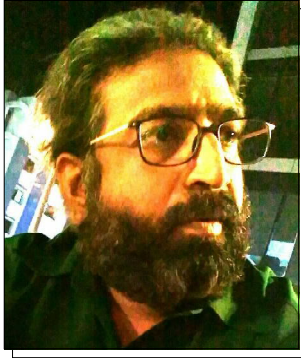
The most important message might be that we need to move away from considering creativity as something exclusive and only taking place in certain fields, sub-cultures or creativity weeks and instead begin to see creativity as a way of living to be cultivated and learned and in this respect, schools and institutions of education do play a major role in a fast, accelerated, global society.

References :

- 1) Julia Cameron (March 2002) The Artist's Way (25 Edition)
- 2) Roger Schanak (14th July 1988), creative Attitude
- 3) Willis Harman (1 December 1984)- Higher Creativity
- 4) Dr. Uma Moagel, Dr. S.K.Moagel, Teaching Learning Process and Evaluation.
- 5) डॉ. आशा शर्मा, १ जनवरी २०१६, अधिगम का आकलन और मूल्यांकन.
- 6) डॉ. आशा एस., १ जनवरी २०१६, सूचना, संश्लेषण एवं शैक्षणिक तकनीकी.
- 7) Dr. Michall J. Geld, Creativity on Demand
- 8) WWW.Creative learning.com
- 9) <http://Creativelearning.org>
- 10) <HTTPS://www.creativelearning.com>
- 11) <http://creativelearning.in>

-00-

Abhijit A. Pandit

Assistant Professor
in Public Administration,
Department of Political
Science & Public
Administration,
Government College
of Arts and Science,
Aurangabad.

abhijitpandit13579@gmail.com

Impact of Modern Technology in Current Education

Abstract :

Technology has closely impacted nearly each and every factor of our lives, and schooling is no exception. In many ways, one would possibly suppose that training hasn't modified tons over the years. If you appear at study room images of a long time ago, the scene would possibly appear acquainted due to the fact it's very comparable to the modern-day classroom. The instructor is lecturing from the podium, whilst the college students are sat with their books opened. Some may additionally be searching at the teacher, some are speakme to every different and some are almost asleep. Modern school rooms are pretty the same. However, one of the variations is that now the hardcover books have been changed with the aid of displays of technological devices. Technology has clearly modified the way we live. It has impacted extraordinary sides of existence and redefined living. Undoubtedly, technological know-how performs an vital function in each sphere of life. Several guide duties can be automated, thanks to technology. Also, many complicated and fundamental strategies can be carried out with ease and larger effectively with the assist of present day technology. Thanks to the software of technology, residing has modified and it has modified for better. Technology has revolutionized the subject of education. The significance of technological know-how in faculties can't be ignored.

Keywords :

Education, modern technology, teaching

Introduction :

The technology of twenty first century is regularly viewed as an generation of technology. Technology, today, plays a very

essential position in our life. It is viewed as a groundwork of boom of an economy. An economic system which is negative in science can in no way develop in today's scenario. This is due to the fact science makes our work plenty simpler and much less time consuming. The have an effect on of science can be felt in each viable subject one such area is Education.

All of us, together, are surging thru the most profound revolution in human history. Its have an impact on is personal, national, world and in many ways, unlimited. Yes, it is the influence of technology. This new networked age makes it pressing to rethink totally what we suggest by way of education, learning, educating and schooling.

For schooling is altering extra than it has in view that the invention of the printing press over five hundred years ago, as now the world is your lecture room and studying is lifelong. Already two billion college students spend four-fifths of their working hours backyard school, in an iPod, YouTube, Google, Wikipedia, etc.

Modern technology in education :

According to the latest insights as to how exactly modern students of today prefer to use technology and how does their learning get an impact if they use technology, it was revealed that the use of modern equipment technology and tools, the learning and interactivity of students increases. They also find it much more interactive, as well as full of interesting areas, when aided by technology. The transfer of knowledge becomes very easy and convenient, as well as effective. What this means is, that our minds now tend to work faster when

assisted with the use of modern technology, be it any part of life, here we talk about education. The reliance and dependence of such an innovation, that simply makes life an easy, smooth journey is completely unavoidable these days even in schools, universities and colleges. Students today can make use of technology in the following ways:

Technology is a teaching tool :

Computers supply us with an interactive audio-visual medium. Animation software program and Power Point displays are used to existing statistics in an interactive way. Both instructors and college students locate it beneficial and fascinating to use audio-visual tools. Large quantity of college students can be addressed concurrently with the assist of projectors, screens, microphones and speakers. These instructing aids have led to extended attendance in classes.

Technology has made student life easy :

Technology has made the lifestyles of students easier. Nowadays, college students use exclusive software program and equipment to make displays and projects, alternatively of the usage of pen and paper. An iPad is very mild as in contrast to a pile of notebooks. Surfing an e-book is simpler as in contrast to a heavy book.

These equipment assist to generate greater hobby in studies. There are on-line libraries which require no bodily space. The teachers, college students and researchers sitting in specific components of the world can get entry to the identical on line library simultaneously.

Easy to store information :

Due to technology, information storage has

turn out to be a great deal easier. It takes few seconds to kind or copy-paste a variety of information. A small pen power can shop large quantity of information. So, managing archives on-line is easier. Computers allow higher and sturdy storage of information as in contrast to managing tough copies.

Digital classrooms :

Both students and instructors get benefited via the use of digitized boards in classrooms. Thanks to the superior technological know-how that we can see the whole syllabus on line and then figure out which guides and topics we have to choose for. Interactive digitized boards can be used through college students for drawing figures, making diagrams, doing mathematical calculations, etc.

Information is easily accessible :

The net search engines are a supply of significant information. They are now used as an superb device for looking out information. All this is viable in simply one or two clicks. Both instructors and college students are benefited via this.

Wikipedia is the perfect example, round ten years ago, it didn't even exist. Now, it is through a long way the world's greatest encyclopedia. It has round 2.5 million entries: right away reachable free, on the Web. All are contributed free by way of greater than 75,000 volunteers. Wikipedia gives an remarkable platform for cooperative sharing.

Teaching is sharing

The software of technological know-how has made schooling extra collaborative. There are on-line boards the place issue specialists can meet and talk about concern unique topics,

evaluate the syllabus and diagram assessments to decorate the manner of teaching.

Teachers can impart custom-made training to cater special getting to know skills and desires of the students. Everyone has a non-public studying style, nearly as special as one's fingerprints. Any capabilities can now be taught on line in sequence, from amateur degree to grasp level.

Good instructors and multimedia specialists can tailor such on the spot mastering packages to man or woman mastering patterns and in character modules.

Importance of technology in education :

The role of technology in the field of education is four- fold: it is included as a part of the curriculum, as an instructional delivery system, as a means of aiding instructions and also as a tool to enhance the entire learning process.

Thanks to technology; education has gone from passive and reactive to interactive and aggressive.

Education is essential in corporate and academic settings. In the former, education or training is used to help workers do things differently than they did before.

In the latter; education is geared towards creating curiosity in the minds of students. In either case, the use of technology can help students understand and retain concepts better.

Impact of ICT on education :

In educational context, ICT has the potential to increase access to education and improve its relevance and quality. Tinio (2002) asserted that ICT has a tremendous impact on education in terms of acquisition and absorption of

knowledge to both teachers and students through the promotion of:

■ **Active learning** : ICT tools help for the calculation and analysis of information obtained for examination and also students' performance report are all being computerized and made easily available for inquiry. In contrast to memorization-based or rote learning, ICT promotes learner engagement as learners choose what to learn at their own pace and work on real life situations' problems.

■ **Collaborative and Cooperative learning** : ICT encourages interaction and cooperation among students, teachers regardless of distance which is between them. It also provides students the chance to work with people from different cultures and working together in groups, hence help students to enhance their communicative skills as well as their global awareness.

Researchers have found that typically the use of ICT leads to more cooperation among learners within and beyond school and there exists a more interactive relationship between students and teachers (Grégoire et al., 1996). "Collaboration is a philosophy of interaction and personal lifestyle where individuals are responsible for their actions, including learning and respect the abilities and contributions of their peers." (Panitz, 1996).

■ **Creative Learning** : ICT promotes the manipulation of existing information and to create one's own knowledge to produce a tangible product or a given instructional purpose.

■ **Integrative learning** : ICT promotes an integrative approach to teaching and learning,

by eliminating the synthetic separation between theory and practice unlike in the traditional classroom where emphasis encloses just a particular aspect.

■ **Evaluative learning** : Use of ICT for learning is student-centered and provides useful feedback through various interactive features. ICT allow students to discover and learn through new ways of teaching and learning which are sustained by constructivist theories of learning rather than students do memorization and rote learning.

Advantages :

1. It makes students more excited to learn.
2. Help students with busy schedules, freedom to work at home on their own time.
3. Train students to learn new technology skills they can use later in the work place.
4. Decrease paper and photocopying costs, promoting concept of "green revolution".

Disadvantages :

1. Many experts and experienced people say that, due to such technology in education, students imagination is affected, their thinking ability is reduced.
2. Sometime it's also time-consuming from teacher's point of view.
3. It is costly to install such technology.
4. There can be health issues too when used over limit.
5. Some students can't afford modern computer technologies.

Conclusion :

Technology has a fine have an effect on schooling and at the equal time may also

additionally pose poor effects. Teachers and college students need to take benefit of this in the appropriate mild and cast off the drawbacks which are pulling lower back many of college students as properly as faculties from accomplishing excellence. It is as a result time for each united states to introduce a greater technologically outfitted training area in the future.

The future of schooling is now not predetermined via cutting-edge statistics science but rather than this future will hinge prominently on how we assemble the vicinity of technology. It used to be observed that nevertheless college requires help to allow them to efficiently use the technology to the advantage of their students.

This aid need to be supplied by means of the institutions. Today web serves as an asset in presenting world facts to tens of millions of learners, instructors and administrators. So launching the net in lecture rooms as properly as administrative areas significantly enhances the possibilities of contemporary schooling and allows human beings to use on line database resources.

References :

- Beringer, V. (2009, October 20) For kids, pen’s mightier than keyboard.

futurity.org. Retrieved February 25th 2013 from <http://www.futurity.org/society-culture/for-kids-pens-mightier-than-keyboard/#more-4909>.

- Bounds, G. (2010, October 5) How handwriting trains the brain – forming letters is key to learning, memory, idea. [wsj.com](http://www.wsj.com).
- Bransford, J., Brown, A., & Cocking, R. (2000). How people learn: Brain, mind, experience, and school. Washington, DC: National Academic Press.
- Brill, J. M., & Galloway, C. (2007). Perils and promises: University instructors’ integration of technology in classroom-based practices. *British Journal of Educational Technology*. 38(1), 95-105.
- Leising, J. (2013 January 30) The new script for teaching handwriting is no script at all. [wsj.com](http://www.wsj.com)
- Roschelle, J., Pea, R., Hoadley, C., Gordin, D., & Means, B. (2000). Future of children, 10(2), 76-101.
- Wengliniski, H. (1998). Does it compute? The relationship between educational technology and student achievement in mathematics. Princeton, NJ: ETS.

डॉ. सुरेंद्र ठाकुर

सहाय्यक प्राध्यापक,

समाजशास्त्र विभाग,

शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय,

औरंगाबाद.

surrendrathakur@gmail.com

मो. 9860558919

भारतीय शिक्षणातील अध्ययन आणि संशोधनाचे काळानुरूप परिवर्तन

प्रस्तावना :

भारतीय शिक्षण पद्धतीवर विचारविमर्श करावयाचा म्हटल्यास मुख्यत्वेकरून अध्ययन, अध्यापन, अध्यापन विषय, अध्यापनाचा उद्देश व अध्यापनाचे मूलाधार असणारे शिक्षक व विद्यार्थी यांचे नातेसंबंध आणि कालानुरूप झालेला बदल इत्यादींचा बोध होणे क्रमप्राप्त ठरते.

मानव हा समाजशील प्राणी असल्याने तो जन्मापासून ते मरेपर्यंत स्वतःच्या यथोचित विकासासाठी प्रयत्नशील असतो. ह्या प्रयत्नात त्याच्या मदतीला त्याचे आई-वडील, भाऊ-बहिण, आप्तसंबंधी नातलग, शेजारी व मित्र परिवार हे असतात. पण याहीपूर्वीचा संदर्भ लक्षात घेतल्यास असे लक्षात येते की, अगदी रानटी अवस्थेत, निसर्गाकडे पाहून, निसर्गाच्या बारीक-सारिक सूक्ष्म अशा निरीक्षणावरून, निसर्गाचे अनुकरण करून आणि प्रसंगी निसर्गालाच 'गुरु' मानून जीवनपयोगी ज्ञान परंपरा असल्याची आढळते. मानव निसर्गातील नद्या, नाले, पर्वत, वृक्ष व वेली या सर्वांकडून जीवनपयोगी असे ज्ञान ग्रहण करित आलेला आहे. जसे की, जंगलात लागलेला वणवा पाहून आगीचा शोध लागला, पर्वतातील गुंफा पाहून घर बनविण्याचे कौशल्य विकसित होण्यास सुरुवात झाली; आणि स्वच्छंदी विहार करणाऱ्या पक्षांना पाहून विमानाचा शोध लागला वगैरे. सांगायचे तात्पर्य हेच की, प्राचीन आदिम मानवाने निसर्गाच्या सान्निध्यात राहत असताना केलेल्या निरीक्षण व आलेल्या अनुभवाच्या बळावर, काही वेळा कुटुंबियांकडून तर कधी समाजातील ज्येष्ठ व अनुभवी व्यक्तींकडून प्राप्त ज्ञान व माहितीच्या आधारे जीवननिर्वाह करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केल्याचे आढळते.

जीवन संघर्षाच्या ह्या वाढत्या आकांक्षेपोटीच ज्ञानाचे अनन्यसाधारण महत्त्व वाढायला लागले. त्याचे फलित म्हणून मग शिक्षणाचे हे दालन 'ज्ञान देणे आणि ज्ञान घेणे' हे वेदकालिन युगातील एक आदर्श म्हणून पुढे आले. हळूवारपणे शिक्षणाची ही धूरा सांभाळणारे शिक्षक आणि ज्ञान घेणारे विद्यार्थी असे दोन्ही घटकही शिक्षणव्यवस्थेचा मूलाधार बनून पुढे आले. शिक्षक आणि विद्यार्थी अगर आचार्य आणि शिष्य हे दोन्ही घटक एकमेकांच्या आयुष्यात येवून स्वतःच्या आयुष्याला खरा अर्थ देत असताना समाजजीवनाचे आरोग्य, स्थैर्यता व शांतता निकोप राहण्यासाठीची बांधिलकी याचे व्रत मनापासून दोघेही पालन करू लागले.

हे सर्व करित असताना काळानुरूप ज्ञानाच्या पद्धती, तंत्रे, साधने, उद्दिष्टे,

अध्यापन पद्धती आणि अभ्यासाची कार्यक्षेत्रे निश्चितच बदलत गेल्याचे सर्वश्रुत आहे. ज्ञानार्जनासारख्या गरजेपोटी सर्वच काळात एकत्रित आलेले हे शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यात एक स्नेहभाव नातेसंबंध निर्माण होवून दोघेही स्वतःची बांधीलकी व जबाबदारी म्हणून समाजसंघटन व राष्ट्रहित जोपासण्याचा प्रयत्न करताना आढळताहेत; पण कालानुरूप यामध्ये वैविध्य मात्र निश्चितच पहावयास मिळते आहे.

संबंधित संशोधनपूर्ण लेखात वेदकालिन अध्ययन व संशोधन कालानुरूप कसे बदलत गेले याबाबतची समिक्षा करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

शिक्षण क्षेत्रातील अध्ययन, अध्यापन, संशोधन आणि अध्यापनाचे शास्त्र हे सर्वच घटक परस्परावलंबी, परस्परसंबंधीत व परस्परपूरक असल्याचे हजारो वर्षांपासून ते आजतागत पहावयास मिळते आहे. पण कालानुरूप ते संरचनात्मक व प्रकार्यात्मक अशा दोन्ही अंगानी बदलल्याचे ठळकपणे लक्षात येत आहे. ह्या परिवर्तनासाठी अध्ययन करणारा व अध्यापन करणारा असा अनुक्रमे विद्यार्थी व शिक्षक जसा कारणीभूत आहे; तसे समाजजीवनातील बदलती आव्हाने आणि मानवप्राण्यांच्या बदलत्या गरजा, जीवनशैली, वैचारीकता व विचारप्रणाली काहीअंशी जबाबदार असल्याचे वाटते. परीणामी भारतीय शिक्षणाचे परिवर्तन समजावून घेण्यासाठी शिक्षण म्हणजे काय? शिक्षणाचे स्वरूप व अभ्यासविषय कोणता? शिक्षणाचा मुख्य उद्देश काय? शिक्षण आणि संशोधन यांचा सहसंबंध कसा बदलत जातो आहे? शिक्षण क्षेत्रातील बदलते शिक्षक व विद्यार्थी यांचे नातेसंबंध वगैरे सारख्या बाबींचा आढावा घेणे अत्यावश्यक वाटते.

भारतीय ज्ञानाचे उगमस्थान या दृष्टीने वेदांना अत्यंत अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. प्राचीन समाज, धर्म व संस्कृतीचे दर्शन वेदांमध्ये असल्याने वेदांची उत्कटता, भव्यता, दिव्यता, गूढता, वैभव आणि मानवाचे भौतिक, पारमार्थिक व आध्यात्मिक सामर्थ्य वेदांमध्ये स्पष्टपणे जाणवते. म्हणूनच भारतीय शिक्षणाचा परिचय करून घ्यावयाचा असल्यास आपणांस वेदांचा आधार घेणे अत्यावश्यक व क्रमप्राप्त ठरते. वास्तविकतः वेद या शब्दाचा अर्थ ज्ञान असा होतो. वेद हे आद्यज्ञान, उत्तम

काव्य, विद्या व कला यांचे उगमस्थान व स्फूर्तीस्थान आहे.

वेदकालिन शिक्षण म्हणजे विद्या, ज्ञान, बोध व विनय यांचा एकत्रित संयोग होय. प्रारंभी वेद वाङ्मय हे अक्षरशः वाक्मय असून ते गुरुमुखातून प्राप्त होत असायचे. म्हणूनच वेदकालिन शिक्षणाचा अर्थ पाहताना व्यापक व सीमित अशा दोन्हीही अंगानी पहाणे गरजेचे ठरते. व्यापक अर्थाने शिक्षण म्हणजे व्यक्तीला सभ्य व सुंस्कारीत करून आत्मोन्नती साधणे होय. तर सीमित अर्थाने शिक्षण म्हणजे गुरुगृही जावून जीवनपयोगी शिक्षणाचे धडे गिरविणे होय. थोडक्यात वेदकालीन शिक्षण हे पुस्तकी शिक्षण नव्हते. वैदिककालिन शिक्षणामुळे व्यक्तीच्या जीवनात सुखशांती निर्माण होण्यास मदत होणे, समाजजीवनातील अडीअडचणीवर मात करण्याची क्षमता निर्माण होणे व ऐहिक जीवनाचे वास्तविक सत्य जाणून जीवनाचे अंतिम सत्य प्राप्तीसाठी मदत होणे वगैरेसारख्या प्राथमिक व मुलभूत आणि दुय्यम गरजांची पूर्तता होण्यासाठी मदत व्हायची. म्हणूनच वैदिक काळातील शिक्षणाला 'प्रकाशस्रोत', 'अंतदृष्टी', 'ज्ञानचक्षू', 'माणसाचा तिसरा डोळा', 'कामधेनू किंवा कल्पवृक्ष' या उपाधीने गौरविले जाते. सांगायचे तात्पर्य हेच की, व्यक्तीच्या जीवनात सर्वार्थाने आमूलाग्र विधायक बदल घडवून व्यक्तीला आदर्श नागरीक बनविणे हा वैदिक शिक्षणाचा उदात्त हेतू होता.

पण आधुनिक काळात शिक्षणाचा उद्देश व अर्थ सर्वार्थानेच बदलल्याचे आढळते. शिक्षणाचा सद्यःकालीन अर्थ लक्षात घ्यावयाचे म्हटले तर काहीच्या मते, "शिक्षण म्हणजे साक्षरता होय." काहीच्या मते, "शिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या अंगी जे पूर्णत्व अगोदरचेच विद्यमान आहे त्याचे प्रकटीकरण होय." सांगायचे तात्पर्य हेच की, कालानुरूप शिक्षणाचा अर्थ हा वरवरचा, तात्पुरता, कृत्रिम व मर्यादित उद्दिष्टांपुरता होत गेल्याचे आढळते आहे.

वैदिक काळापासून ते बौद्धकाळापर्यंत गुरुकुल आणि आश्रम हीच शिक्षणाची केंद्रे होती. प्राचीन भारतात गुरुकुल शिक्षणपद्धत होती, पण कालांतराने एक प्रमुख गुरु किंवा आचार्य यांना सहकार्य करण्यासाठी अन्य काही गुरु किंवा आचार्य एकत्रित येवू लागले आणि त्यातूनच आश्रम व्यवस्थेची सुरुवात होवू लागली. प्राचीन काळाच्या या

व्यवस्थेत शिक्षणाचा प्रमुख भर धार्मिक, नैतिक, आध्यात्मिक आणि आंतरिक विकासावर होता. एका अर्थाने येथे व्यक्तीच्या वैयक्तिक, कौटुंबिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक, बौद्धिक, आध्यात्मिक व वैचारीक अशा सर्वच अंगानी युक्त व उपयुक्ततावादी ज्ञानशाखांचा अंतर्भाव इथे असल्याचे आढळते.

प्राचीन भारतीय शिक्षणाचा उद्गाता म्हणून प्राचीन ऋषी किंवा मुनीवर्य यांचा विचार होतांना आढळतो. तर प्राचीन ज्ञानार्जन करणारी प्रसिद्ध विद्यापीठे म्हणून तक्षशिला, काशी, नालंदा, वल्लभी, विक्रमशीला आणि मिथिला वगैरेंसारख्या विद्यापीठांना जगभर नावलौकीक होते. अशा ह्या जगविख्यात विद्यापीठात त्याकाळचे प्रसिद्ध महान पंडीत व्याकरणकार पाणिनी, औषधविद्याशास्त्र वैद्यजीवक, दिडनाग, स्थिरमती, धर्मपाल, विद्यापती, गुणमती, शीलभद्र, जगदभर, प्रभामित्र, दिपंकर, वात्सायन, विदुषी गार्गेयी व मैत्रेयी इत्यादींचा समावेश असल्याचे आढळते.

सर्वच अर्थाने नावलौकिक असणाऱ्या ह्या प्राचीन विद्यापीठात दैनंदिन जीवनावश्यक असणाऱ्या सर्वच विषयांचे सर्वच अंगानी यथायोग्य शास्त्रीय अध्ययन केले जायचे. अभ्यासक्रमातील प्रमुख अभ्यासविषय म्हणून शेती, व्यापार, गणित, गृहशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र, युद्धशास्त्र, राज्यशास्त्र चित्रकला शिल्पकला, मंत्रविद्या, दंडानिती, वेदविद्या, वैद्यकज्योतिषशास्त्रे, कला, वेद, पुराण, हेतूविद्या, शब्दविद्या, नक्षत्रविद्या व दैवविद्या इ. चा आंतर्भाव आढळतो. तर तांत्रिकविषय म्हणून आयुर्वेद, शल्य, शिल्प, युद्ध, ज्योतिष, भविष्य, ताळेबंद, खतावणी, वाहनचालक, संमोहन विद्या, सर्प विद्या, गुप्तधन शोध, संगीत, नृत्य, भूतबाधा उतरविणे व खगोलशास्त्र इत्यादी सारखे विषय अध्ययनात सखोल व वैज्ञानिकरित्या शिकविले जायचे. ह्या अध्ययन विषयांची शिक्षणातील गुणवत्ता, वैज्ञानिकता, विश्वसनियता व दर्जा इतका उच्चकोटीचा होता की, येथील ज्ञानार्जनासाठी ग्रीक, तुर्कस्थान, इराण, ताश्कंद व भारतातील कन्याकुमारीपासून काश्मीरपर्यंतचे आणि बंगालच्या उपसागरापासून ते अरबी समुद्रापर्यंतचे ज्ञानपिपासू विद्यार्थी प्रवेशासाठी स्पर्धा करीत असत.

प्राचीन शिक्षणव्यवस्थेतील शिक्षकांना गुरुवर्य, मुनीवर्य, आचार्य किंवा ऋषी या उपाधीने ओळखले जायचे. हा

शिक्षक हा परमार्थमार्गी, चारित्र्यसंपन्न, निःस्पृह, न्यायप्रिय, शास्त्रांचे मर्म अवगत असणारा, वेदविद्येत निपूण, हृदयमनाची पावित्र्य जोपासणारा, धार्मिक विद्वान व पंडीत आणि शास्त्रज्ञ असायचा. अखंड ज्ञानदानाचे व्रत घेतलेले हे शिक्षक निरंतर, आजन्म व सतत ज्ञानसाधना करून शिष्यांच्या शारीरिक, भावनिक, बौद्धिक, वैचारीक, आध्यात्मिक, आर्थिक, व्यावसायिक व सर्वांगीण परिपूर्ण प्रगती साधण्याचा उदात्त हेतूनी सदैव प्रयत्नशील असल्याचे पहावयास मिळायचे. आपल्या शिष्यांच्या आयुष्यात दैदिप्यमान प्रकाश निर्माण करून त्यांच्या बौद्धिकतेचा परिपूर्ण विकास साधण्यासाठी ही शिक्षणपद्धती व शिक्षक यांचा सिंहाचा वाटा असल्याचे सर्वश्रुत दाखले ऐकावयास मिळतात.

थोडक्यात सांगावयाचे झाल्यास असे म्हणता येईल की, प्राचीन शिक्षक हे परमार्थमार्गी व धार्मिक प्रवृत्तीचे होते. ते चारित्र्य सर्वगुण संपन्न व निष्कलंक होते. विद्यार्थ्यांमध्ये ते कोणतही भेदभाव करीत नसत. परीणामी ज्ञानदानाचे व्रत घेतलेल्या अशा गुरुबद्दल शिष्यांच्या मनात साहजिकच श्रद्धा, निष्ठा, विनय, भक्तीभाव, शरणागती, आदर व आत्मसमर्पण ह्या भावना ओसंडून वाहत असायच्या.

आता प्राचीन अध्ययन आणि संशोधन यांचा सहसंबंध कसा होता आणि कसा बदलत गेला हे समजून घेणे सुद्धा येथे अत्यावश्यक वाटते.

प्राचीन ग्रंथातील माहिती ही सर्वसाधारणपणे संकीर्ण स्वरूपाची असून त्यात बऱ्यापैकी विषयांतर आढळायचे. ह्या सर्व ज्ञानाची छाननी करून ती विशिष्ट क्रमाने, अधिक सुटसुटीत, पद्धतीशीरपणे, विशिष्टक्रमाने पण तितकीच शास्त्रीयदृष्ट्या मांडण्यासाठी सूत्रांची निर्मिती करण्यात आली. मीमांसासूत्र, ब्रह्मसूत्र, योगसूत्र व न्यायसूत्र हे सर्व सूत्रग्रंथ प्राचीन संशोधनाच्या दर्जाची साक्ष देताना आढळतात. सूत्रकालीन शिक्षणामुळे अध्ययन विषयांचा शास्त्रीय अभ्यास व विषयाच्या स्वतंत्र घटकांचे अध्ययन व विशेषीकरण याची सुरुवात झाली. उपनिषद काळामधील अस्तित्वात असणाऱ्या परीषदा व वादविवाद मंडळे यांच्यामार्फत ज्ञानशाखेच्या स्वतंत्रविषयावर प्रतिभावंत व विद्ववानाद्वारे सखोल चर्चा, शंका व विचारविनिमय करून अंतीम सत्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न होतांना दिसायचा. ह्या

माध्यमातून विद्वान आपआपले संशोधन एकमेकांसमोर ठेवून त्यातील उणीवा व त्रुटी दूर करून अधिक विश्वसनिय ज्ञाननिर्मिती करण्याचे प्रयत्न सातत्याने करायचे.

गद्य-पद्य, तर्कशास्त्र व तत्त्वज्ञान यासारख्या अध्ययन विषयातून अनुमानाची तर्कशुद्ध विचारसरणी वाढीस लावण्याचा प्रयत्न होऊ लागला. तर जातककथेमधून आकलनक्षमता वाढविण्याचा प्रयत्न होतांना दिसायचा. विविध विषयातील तज्ज्ञ मंडळी स्वतःच्या तयार केलेल्या व्याख्यानातून विद्यार्थ्यांना ज्ञानार्जन करून प्रश्नोत्तराच्या स्वरूपात शंकाचे निरसन करण्याचा प्रयत्न करायचे.

अध्यापनाची एक प्रभावी पद्धत म्हणून चर्चा आणि स्पष्टीकरण पद्धतीकडे पाहिले जाते. अनेकदा ही चर्चा सकाळपासून ते रात्र होईपर्यंत सातत्यपूर्ण चालत असे आणि अशा चर्चेमुळे विद्यार्थ्यांच्या व शिक्षकांच्या ज्ञानात भर पडून शास्त्रीयता दृष्टीकोन वाढण्यास मदत होत असे. नालंदासारख्या विद्यापीठातील शिक्षक विद्वान व व्यासंगी असून ते आपआपल्या विषयात निष्णात व पारंगत होते. हे नवनवीन गोष्टींचा शोध घेणारे, चिकित्सकवृत्तीचे व वादविवादपटू होते. अधिकांश शिक्षक अध्यापनाशिवाय नवीन ग्रंथ, टीका ग्रंथ, भाष्ये अशी विद्वत्तापूर्ण ग्रंथ निर्माण करण्यामध्ये रस घेत असायचे. थोडक्यात प्राचीन शिक्षक विनयपिटक, सूत्र व शास्त्र इत्यादि सारख्या विषयात सदोदित संशोधन करण्यात वेळ घालवित असायचे.

आधुनिक काळाचा संदर्भ लक्षात घेतल्यास मात्र असे लक्षात येते की, अध्ययन, अध्यापन, अध्ययनतंत्रे, पद्धती, साधने, अध्ययनाची उद्दिष्ट्ये, अभ्यासविषय, शिक्षकांची व विद्यार्थ्यांच्या भूमिका त्यांचे नातेसंबंध आणि अभ्यासक्रमातील संशोधनविषयाची मर्यादित व संकुचित दृष्टी वगैरे सारख्या बाबींचा अंतर्भाव होतांना आढळतो. शिक्षणाचा आणि व्यक्तीमत्त्वाचा असलेला पारंपरिक वारसा प्रत्येक क्षणी गुरुच्या चरणी, विद्यार्थ्यांच्या ठायी व शिक्षण व्यवस्थेत प्रतिबिंबित होताना दिसायचा. पण हळूहळू गुरु-शिष्य परंपरा लोप पावत विद्यार्थी आणि शिक्षक हा नवीन वर्ग उदयास आला. ह्या वर्गाचा महत्त्वाचा आधार हा व्यावहारिकता आणि उपयोगितावाद असल्याचे आढळते.

इथे शिक्षणाची व्यवहार्यता व व्यावसायिकदृष्ट्या शिक्षणाकडे पाहण्याची मानसिकता विकसित होताना दिसून

येवू लागली. शिवाय गरजेपूरते ज्ञान किंवा गरज पडेल तेव्हा आणि गरजेपुरती नातेसंबंध अशी नवीन नातेसंबंध व्यवस्था निर्माण होवू लागली. आता येथील शिक्षकांचे अधिकार, कर्तव्ये, जवाबदाऱ्या विद्यापीठ, शैक्षणिक संस्था आणि विद्यापीठ अनुदान आयोग या सारख्या संस्था निश्चित करण्यात पुढाकार घेवू लागल्या आहेत. परीणामतः शिक्षक हा पूर्णतः अध्ययन, अध्यापन व संशोधन करणारा शिक्षक राहिलेला नसून तो काहीअंशी कारकून व प्रशासक बनल्याचे चित्र सर्वत्रच कमी अधिक प्रमाणात आढळते आहे. त्याचाच एक परीणाम म्हणून शिक्षक हा दिवसेंदिवस स्वतःचा विषय, विद्यार्थी, अभ्यास, संशोधन आणि अध्यापनापासून दूर जात असल्याचे विदारक चित्र सर्वत्रच पहावयास मिळते आहे. त्यामुळे हळूहळू शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यामध्ये सुद्धा आंतर निर्माण होत जावून त्यांच्यातील आपलेपणा, स्नेह, जिद्दाळा, आत्मीयता व आपुलकी कमी होवू लागली आहे. तात्पर्य हेच की, आजच्या शिक्षण व्यवस्थेतील महत्त्वाचा घटक असणाऱ्या शिक्षक व विद्यार्थ्यांमधील नातेसंबंध हे वरवरचे, तकलादू, कृत्रिम व तात्पुरत्या स्वरूपाचे निर्माण होवून, शिक्षकांची विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याला कलाटणी देणारी 'प्रेरक भूमिका' काहीशी संकुचित बनत असल्याचे चित्र आढळते आहे. आजचा शिक्षक हा दिशादर्शक किंवा मार्गदर्शक या भूमिकेतून विद्यार्थ्यांना ज्ञानार्जन करित असून विद्यार्थी सुद्धा 'परीक्षकेंद्रित' भूमिकेतून शिक्षणाकडे पाहताना आढळतो आहे.

उच्चशिक्षणाची ध्येयधोरणे सातत्याने निश्चित करणारी शासनव्यवस्था, प्रशासन व्यवस्था व वेगवेगळे आयोग हे शिक्षणाबरोबरच संशोधनाला आधारभूत मानून त्या पद्धतीने अंमलबजावणी करण्यास कटीबद्ध आहेत. परंतु प्रत्यक्षात अध्ययन, अध्यापन व संशोधन करण्यासाठी शिक्षकांची जिज्ञासा, तपश्चर्या, कष्ट उपासण्याची मनाची तयारी, शोधवृत्ती, सामाजिक बांधीलकी व संवेदना निर्माण करण्यास म्हणावी तितकी यशस्वी झालेली दिसत नाहीत. त्याशिवाय योग्य मार्गदर्शन, पुरेसे अद्यावत ज्ञान, शास्त्रशुद्ध ज्ञानाची उपलब्धता आणि अद्यावत ग्रंथांची मूबलकता असेण गरजेचे ठरते. पण अनेकदा संशोधन करण्यासाठीचे पोषक वातावरण, संशोधनासाठी लागणारा प्रदिर्घ फावला वेळ, कार्यालय सोडून ज्ञानार्जनासाठी जाण्यावरील काहीसे बंधने आणि

अध्ययनाशी नसलेला परस्परपूरक सहसंबंध ह्या बाबी संशोधनासाठी आडकाठी म्हणून पुढे येत आहेत. विशेष म्हणजे पदवीपर्यंतच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमात संशोधनाला फारसा वाव नसल्याने विद्यार्थी आणि शिक्षक दोघेही संशोधनाच्या दृष्टीने काहीसे आशावादी असल्याचे दिसत नाहीत.

सांगायचे तात्पर्य हेच की, विद्यापीठ अनुदान आयोग, विद्यापीठ कायदा व कालानुक्रमे त्यांनी घालून दिलेल्या ध्येय धोरणानुसार, दर्जेदार संशोधन वाढीस लागून सृजनशीलता वाढावी व उत्कृष्ट दर्जेदार संशोधक अधिकाधिक निर्माण व्हावेत हा व्यापक दृष्टीकोन बाळगून आहे. निर्माण झालेल्या या दर्जेदार संशोधनातून समाजव्यवस्थेतील समस्यांची समग्र उकल व्हावी व समस्या नष्ट करण्याचे प्रयत्न यशस्वी व्हावेत आणि संपूर्ण समाजजीवन समृद्ध व्हावे अशी आशा बाळगण्यात आली आहे. परंतु वस्तुस्थिती मात्र जिज्ञासू, शोधक, सामाजिक संवेदना व सामाजिक बांधीलकी असणाऱ्या संशोधकांना पुढे आणण्यास काहीशी

अपूरी पडती आहे असे वाटते.

संदर्भ ग्रंथसूची :

- १) अर्ल बेबी, 'रिसर्च मेथड्स इन सोशलॉजी', सिनेज लर्निंग, ऑस्ट्रेलिया, २००९.
- २) लीला पाटी, परिवर्तनशील शिक्षण, उन्मेष प्रकाशन, पूणे, १९९५.
- ३) खोत म. आ., 'राष्ट्रीय संपत्ती मुले', कोल्हापूर जिल्हा सहकारी मुद्रण व प्रकाशन संस्था लि. कोल्हापूर, १९६८.
- ४) प्रा. के. ना. देशपांडे, प्रा. आ. ल. देशपांडे, 'भारतीय शिक्षणाचा इतिहास', नित्यनूतन प्रकाशन, पूणे, २००६.
- ५) प्राचार्य चंद्रकुमार डांगे, 'भारत व जगातील शिक्षण', नूतन प्रकाशन, पूणे, १९९६.
- ६) प्रा. के. ना. देशपांडे, 'प्राचीन काळातील शिक्षण', नूतन प्रकाशन, पूणे, १९९६.

- ० ० -

संदीप पांडुरंग जोगदंड

सहाय्यक प्राध्यापक,
शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय,
औरंगाबाद.
sandeep.jogdand@gmail.com

भारतातील उच्च शिक्षणाचा विस्तार व शैक्षणिक पायाभूत सुविधांची स्थिती

प्रस्तावना :

भारतीय शिक्षणव्यवस्था ही जगातील सर्वात मोठ्या शिक्षण व्यवस्थेपैकी एक आहे. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर भारतीय शिक्षण व्यवस्थेने मोठ्या प्रमाणात प्रगती केली. प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक आणि उच्च शिक्षणाचा विस्तार फार मोठ्या प्रमाणात झाला आहे. शैक्षणिक संस्थांच्या संख्येत मोठी वृद्धी झाली असली तरी या संस्थांच्या गुणवत्ता आणि पायाभूत सोयी-सुविधांबाबत अनेकदा प्रश्न उपस्थित केले जातात.

अध्ययन व अध्यापन या दोन्ही क्रिया प्रभावी घडण्यासाठी शैक्षणिक पायाभूत सोयी-सुविधांची नितांत आवश्यक असते. या पायाभूत सुविधा अध्ययन आणि अध्यापनाच्या क्रियेसाठी पोषक वातावरण प्रदान करतात. त्यामुळे त्याचा प्रभाव शैक्षणिक गुणवत्तेवर निश्चित पडतो.

भारताच्या उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा सुद्धा मोठ्या प्रमाणात विस्तार झाला आहे. उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्थांच्या संख्येत मोठी वृद्धी झाली आहे. या संस्थांच्या संख्येत आणि क्षमतांमध्ये वृद्धी झाली असली, तरी वाढत्या लोकसंख्येचा ताण, व्यवस्थापनासंबंधी समस्या, गुणवत्ता वाढ, पायाभूत सोयी-सुविधा इ. आव्हाने उभी आहेत.

प्रस्तुत लेखात भारतीय शिक्षणाचा विस्तार व प्रगतीचा आढावा घेऊन, उच्च शिक्षणासाठी आवश्यक पायाभूत सोयी-सुविधा व त्याची स्थिती यावर प्रकाश टाकला आहे.

भारतातील उच्च शिक्षणाचा विस्तार :

भारताच्या उच्च शिक्षणाचा विस्तार आणि प्रसार याचा आढावा घ्यायचा झाल्यास, तो भारतातील उच्च शिक्षण संस्थांच्या क्षमता व संख्यात्मक वाढ या आधारावर घेता येईल. हा विस्तार अधिक सटीकपणे जाणून घेण्यासाठी, आपण तीन निर्देशकांचा (Indicators) वापर करू शकतो. ते म्हणजे १. विद्यापीठे, महाविद्यालये व इतर उच्च शिक्षण संस्था याची संख्या, २. उच्च शिक्षणातील प्राध्यापकांची संख्या आणि ३. पटावरील विद्यार्थी संख्या या तीन निर्देशकांचा उपयोग करून इ. स. १९५० मधील स्थिती स्पष्ट करता येईल.

पुढील टेबल / तक्त्यावरून उच्च शिक्षणाचा विस्तार अधिक स्पष्ट होईल.

तक्ता क्र. १, संस्थात्मक क्षमता व वृद्धी

अ.क्र. सन	विद्यापीठ संख्या	महाविद्यालय संख्या	इतर उच्च शिक्षण संस्था	शिक्षक	पटसंख्या
१. #१९५०	२०	७००	उपलब्ध नाही	१५,०००	१००००० सुमारे
२. *२०२०	१०४३	४२३४३	११७७९	१३,३३,४५३	३,८५,३६३५९

स्रोत : *AISHE- 2019 - 2020

*Higher Education in India : issues related to Expansion, Inclusiveness, Quality and Finance. U.G.C. New Delhi-2008

वरील तक्त्यावरून असे निदर्शनास येते की, भारताच्या स्वातंत्र्यापासून आज पर्यंतच्या काळात भारताने उच्च शिक्षणात संख्यात्मक क्षमता वृद्धी मोठ्या प्रमाणात केली आहे. यातून उच्च शिक्षणाचा विस्तार साध्य केला आहे. इ. स. सन १९५० मध्ये भारतात २० विद्यापीठे होती. त्यांची संख्या २०२० मध्ये १०४३ वर पोहचली आहे. यामध्ये खासगी विद्यापीठांचा देखील समावेश आहे. इ. स. १९५० महाविद्यालयांची संख्या ७०० होती. ती संख्या आता ४२,३४३ एवढी झाली आहे. यामध्ये आणखी विशेष बाब म्हणजे स्वायत्त संस्था ज्यांची संख्या स्वातंत्र्यापूर्वी नगण्य होती, अशा उच्च संस्थांची संख्या २०२० मध्ये ११७७९ वर जाऊन पोहचली आहे. उच्च शिक्षणातील शिक्षकांची संख्या याच कालावधीत १५००० वरून १३३३४५३ इतकी झाली आहे. याशिवाय अस्थायी शिक्षकांची संख्या ८४९५६ इतकी आहे. त्यातील सर्वात महत्त्वाचा घटक म्हणजे प्रवेशित विद्यार्थी संख्या इ. स. १९५० मध्ये सुमारे एक लाख होती, ती आता ३८५३६३५९ पर्यंत पोहोचली आहे.

उच्च शिक्षण मंत्रालय भारत सरकार २०१९-२० च्या अहवालानुसार उच्चशिक्षण देणाऱ्या महाविद्यालयांपैकी ६०.५६ टक्के महाविद्यालये ही ग्रामीण भागात स्थापित आहेत. भारताच्या उच्च शिक्षणात मोठ्या प्रमाणात क्षमता वृद्धी झाली असली, तरी यामध्ये काही प्रमाणात प्रांतिक असमतोल असल्याचे निदर्शनास येते. इ. स. २०२० च्या आकडेवारीनुसार भारतात एक लाख लोकसंख्येच्या (१८ ते २३ वयोगटातील) मागे सरासरी महाविद्यालयांची संख्या ३० इतकी आहे. बिहार, झारखंड यासारख्या राज्यांमध्ये एक लाख लोकसंख्येमागे (१८ ते २३)

वयोगट अनुक्रमे ७ व ८ महाविद्यालयांची संख्या आहे. संपूर्ण देशाचा विचार करता असे दिसून येते की, राष्ट्राच्या एकूण सरासरीपेक्षा सुमारे पन्नास टक्क्यांपेक्षा अधिक राज्यांमध्ये महाविद्यालयांची संख्या कमी आहे.

उच्च शिक्षणातील (Gross Enrollment Ratio) या आधारावर सुद्धा देशाची शैक्षणिक स्थिती आणि विस्तार जाणून घेता येतो. १८ ते २३ वयोगटातील एकूण लोकसंख्येपैकी किती टक्के लोकसंख्या उच्च शिक्षणासाठी शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रवेशित आहे. या आधारावर हे प्रमाण काढले जाते. २०१९-२० AISHE-२०२० च्या अहवालानुसार भारताचा उच्च शिक्षणातील जीईआर २७.१ असल्याचे स्पष्ट होते. घटक राज्यानुसार जीईआर पहिल्यास यात सुद्धा प्रादेशिक असमतोल असल्याचे आढळते. जीईआर मधील प्रादेशिक असमतोलाच्या कारणांचा शोध घेतल्यास असे निदर्शनास येते की, ज्या राज्यांमध्ये महाविद्यालयांची संख्या कमी आहे, विद्यार्थ्यांसाठी आवश्यक सहाय्यक अशा पायाभूत सुविधांची कमतरता आहे, अशा राज्यात आणि प्रदेशात उच्च शिक्षणाचे प्रमाण देशाच्या एकूण सरासरी प्रमाणापेक्षा कमी आहे.

उच्च शिक्षणातील पायाभूत सोयीसुविधा :

उच्च शिक्षणाबद्दल असे म्हटले जाते की, विविध लोकांसाठी विविध बाबी, त्यांच्यासाठी उच्च शिक्षणासाठी विविध प्रकारच्या पायाभूत सोयीसुविधांची आवश्यकता असते. व्यापक अर्थाने विचार केल्यास शैक्षणिक पायाभूत सुविधांमध्ये महाविद्यालय परिसर, भौतिक साधन-सामग्री, विद्यार्थी पूरक सोयीसुविधा, ग्रंथालय, प्रयोगशाळा आणि इतर जे अध्ययन-अध्यापन पोषक वातावरण प्रदान करते.

भारतात शिक्षणाच्या विस्ताराबरोबरच गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी पायाभूत सोयी सुविधा विकसित करण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

उच्च शिक्षणातील पायाभूत सोयी-सुविधांची स्थिती जाणून घेण्यासाठी पुढील तक्ता उपयुक्त ठरतो.

तक्ता क्रमांक : २

उच्च शिक्षणातील शैक्षणिक पायाभूत सोयी सुविधा सुविधांची स्थिती.

(Percentage of Institutions having various Infrastructure)

Infrastructure	University	College	Stand Alon Institute
Playgrounds	89	92	91
Auditorium	82	62	67
Theatres	49	21	21
Libraries	94	98	98
Laboratories	85	82	93
Conference Halls	94	79	81
Health Centre	78	46	53
Gymnasium Fitness Centre	77	40	34
Indoor Stadium	52	34	34
Common Room	87	91	92
Computer Centre	81	86	92
Cafeteria	88	58	63
Guest House	84	42	47
Separate Rooms For Girls	81	86	85
Solar power Generation	62	34	34
Connectivity NKN	55	23	23
Connectivity NMEICT	40	22	22

Campus Friendly	82	60	59
Grievance Redressal Mechanism	87	60	61
Vigilance Cell	70	52	54
Opportunity Cell	68	52	49
Separate Toilet for Disable family	69	55	54
Ramp Attach to Classroom Library	74	50	54
Sexual Harassment Anti Ragging Cell	88	71	70
Counselors For Students	80	65	68
Clinic First Aid Room	83	67	75
Separate Toilet For Girls	94	87	86
Skill Development Centre	66	53	54
Self Defense Class For Female	50	46	44
Institution Disaster Management Facilities	69	53	56

स्रोत : AISHE- 2019 – 20

वरील तक्त्यातील आकडेवारीचे विश्लेषण केल्यास,

आपल्या असे लक्षात येते की विद्यापीठाने स्वायत्त संस्थांच्या तुलनेत महाविद्यालयांमध्ये पायाभूत सुविधांची कमतरता असल्याचे दिसते. या तक्त्यावरून पायाभूत सोयी-सुविधांची उपलब्धता स्पष्ट होते, परंतु गुणवत्ता आणि पर्याप्तता स्पष्ट होत नाही. या पायाभूत सुविधांचे विश्लेषण करण्यासाठी आपण याचे वर्गीकरण काही ठळक भागात करू शकतो.

१. भौतिक सुविधा : इमारत परिसर, वर्गखोल्या, प्रयोगशाळा, सेमिनार हॉल, सभागृह, कम्प्युटर सेंटर, व्हिडिओ सेंटर, क्रीडांगण इत्यादी तक्ता क्रमांक २ नुसार क्रीडांगण सुविधा ८९ टक्के विद्यापीठांमध्ये ९२ टक्के महाविद्यालयांमध्ये आणि ९१ टक्के स्वायत्त व इतर संस्थांमध्ये असलेली दिसते. सभागृहाच्या बाबतीत ८२ टक्के विद्यापीठे, ६२ टक्के महाविद्यालये आणि ६७ टक्के इतर संस्थांमध्ये उपलब्ध असल्याचे स्पष्ट होते. प्रयोगशाळांच्या बाबतीत ९४ टक्के व सर्व शैक्षणिक संस्थांमध्ये सुविधा असलेली दिसते. ८० टक्क्यांवर सर्व संस्थांमध्ये मुलींसाठी स्वतंत्र कक्ष उपलब्ध आहे.

दिव्यांग व्यक्तींच्या दृष्टीने पायाभूत सोयी सुविधांमध्ये कमतरता प्रकर्षाने दिसते.

ग्रंथालय सुविधा : वरील आकडेवारीनुसार ९४ टक्के विद्यापीठांमध्ये आणि ९८ टक्के महाविद्यालये आणि इतर संस्थांमध्ये असल्याचे दिसते. ग्रंथालय हा उच्च शिक्षणाच्या गुणवत्ता वाढीसाठी अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्या गुणवत्ता वाढीसाठी हा घटक अत्यंत उपयुक्त आहे. वरील मध्ये ग्रंथालयाची उपलब्धता दिसते, परंतु गुणवत्तापूर्ण वापर स्पष्ट होत नाही. ग्रंथालयाच्या प्रभावी वापरासाठी त्याचे आधुनिकीकरण होणे गरजेचे आहे. ग्रंथालयाचा वापर अधिक सुलभतेने होण्यासाठी नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून, रिमोट ॲक्सेस उपलब्ध करणे, ही काळाची गरज आहे.

माहिती तंत्रज्ञान पायाभूत सुविधा : आधुनिक काळात अध्ययन-अध्यापनाच्या कार्यात माहिती तंत्रज्ञान पूरक साधनांच्या रूपात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावताना दिसते. माहिती तंत्रज्ञान, पायाभूत सुविधांमध्ये कॉम्प्युटर नेटवर्क, वाय-फाय, वर्च्युअल क्लास रूम इत्यादी बाबींचा समावेश होतो. वर पहिल्याप्रमाणे भारतातील ६० टक्के महाविद्यालये ग्रामीण भागात स्थापित असल्याने या तंत्रज्ञानाच्या वापरासाठी

आवश्यक पायाभूत सुविधा उपलब्ध नाहीत. या पायाभूत सुविधा निर्माण करण्यासाठी शैक्षणिक संस्थांच्या वित्त पुरवठ्यात वाढ करण्याची आवश्यकता आहे.

विद्यार्थी साहाय्यभूत सुविधा : विद्यार्थ्यांची उपस्थिती आणि संख्या वाढवण्यासाठी विद्यार्थ्यांना पायाभूत ठरतील, अशा पायाभूत सुविधा निर्माण करणे आवश्यक असते. उदाहरणार्थ : मुलांचे वसतिगृह, मुलींचे वसतिगृह, वाचन कक्ष, व्यायाम शाळा, योगा केंद्र, खानावळ इ. पायाभूत सुविधांमुळे शिक्षणापासून वंचित असणाऱ्या घटकांपर्यंत शिक्षण पोहचवता येते.

समारोप : भारताच्या उच्च शिक्षणाचा विस्तार निश्चित झाला आहे, परंतु इतर राष्ट्रांशी तुलना केल्यास, या क्षेत्रात सुधारणांसाठी अजून मोठा वाव आहे, हे स्पष्ट होते. उच्च शिक्षणातील पायाभूत सुविधांच्या विस्तारातून उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता आणि संख्यात्मक उद्देश साध्य करता येईल. सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालय या २००५ च्या आकडेवारीनुसार भारतातील दारिद्र्य रेषेखालील लोकसंख्येचे प्रमाण २७.५ इतके मोठे आहे. या घटकांपर्यंत शिक्षण पोहोचविण्यासाठी विद्यार्थी साहाय्यभूत सुविधा विकसित आणि विस्तारित करण्याची गरज आहे.

संदर्भ :

1. Higher Education in India: issues related to Expansion, Inclusiveness, Quality and Finance. U.G.C. New Delhi - 2008
2. <https://socialjustice.nic.in>
3. Basic in Education, NCERT. June 2016.
4. All India survey on Higher Education 2019-20, Ministry of Education Dept. of Higher Education, Govt. of India.
5. Higher Education in India : issues Concern and New Directions; U.G.C. New Delhi - 2003.
6. Indian Higher Education System: Challenges and suggestions Sahil Sharma, Electronic Journal for Inclusive Education, Volume-4, 2015.

निकम अंबिका बाबू
अर्थशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.
ambikanikam91@gmail.com
मो. 9767592635

उच्च शिक्षणविकासातील बदलते विचारप्रवाह व स्वरूप

गोषवारा : भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे व इथे अनेक जाती, धर्म, पंथाचे लोक आनंदाने राहतात. या भूमीमध्ये पूर्वीपासून चालत आलेल्या रुढी, परंपरा, अंधश्रद्धा आहेत. आज स्थितीला या रुढी, परंपरा, अंधश्रद्धा काही प्रमाणात कमी झालेल्या दिसतात. कारण समाजात झालेला शिक्षणाचा प्रसार व शिक्षणाविषयीची जागृती तसेच तंत्रज्ञान युगाचा प्रभाव. शिक्षण ही संकल्पना कधीही न संपणारी आहे व मानवी जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. शिक्षण प्राचीन काळातही होते आणि आजही आहे. मात्र वेळेनुसार फक्त त्याचे स्वरूप बदललेले आहे. प्राचीन भारतामध्ये उच्च शिक्षण हे गुरुच्या घरी राहून दिले जाई. ते शिक्षण वेद-पुराण, धर्मग्रंथ, रामायण, महाभारत अशा प्रकारे धार्मिक व पारंपरिक स्वरूपाचे होते. यानंतर बौद्ध धर्माचा उदय झाला व शिक्षणपद्धती ही बौद्ध धर्माबरोबरच इतर भाषेचीही शिकवण देण्यासाठी भारतामध्ये सर्वप्रथम तक्षशीला, नालंदा आणि विक्रमशीला यासारखी विद्यापीठे स्थापन झाली. ७ व्या शतकानंतर भारतावर विविध परकीय आक्रमणे झाली, त्यामुळे पारंपरिक प्राचीन शिक्षणप्रणाली संपुष्टात आली. भारतामध्ये सर्वप्रथम इ. स. १८१७ मध्ये 'प्रेसिडेन्सी कॉलेज' (कलकत्ता) येथे स्थापन केले. तसेच दुसरे कॉलेज सेरामपूर (बंगाल) येथे स्थापन झाले. यानंतर उच्च शिक्षणासाठी कलकत्ता, बॉम्बे, मद्रास ही विद्यापीठे इ. स. १८५७ मध्ये स्थापन झाली. शिक्षणाच्या विकासासाठी मेकॉले (१८५३), वुड (१८५४), हंटर (१८८१), रॅले (१९०२), हाटिंग (१९२९), सार्जट (१९४४) इ. आयोग नेमले गेले. या विविध आयोगांच्या शिफारशींवर आपली भारतीय शिक्षणप्रणाली उभी आहे. तसेच स्वातंत्र्यानंतर राधाकृष्ण आयोग (१९४८), मुदलियार (१९५२), कोठारी आयोग (१९६४) हे आयोग नेमले गेले व त्यांनी सूचवलेला आकृतीबंध आपण स्वीकारून शिक्षणप्रणाली अधिकच दृढ बनवली आहे.

सांकेतिक शब्द - उच्च शिक्षण, आयोग, आधुनिकता, जागतिकीकरण.

प्रस्तावना : मानवी संसाधनामध्ये देशातील लोकसंख्येचा समावेश होतो, तर मानवी भांडवलामध्ये लोकसंख्याच्या ज्ञानाचा किंवा शिक्षण, कौशल्य यांचा समावेश होतो. स्वतंत्र भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री डॉ. मौलाना आझाद म्हणतात की, 'मनापासून दिलेले शिक्षण समाजात क्रांती आणू शकते.' प्राचीन काळात धर्मावर आधारित शिक्षण होते. मात्र वेळ आणि काळानुसार त्यामध्ये बदल होत गेले. सध्या आपण आधुनिक शिक्षण पद्धतीचा अवलंब

केला आहे. शिक्षण ही बहुआयामी प्रक्रिया आहे. शिक्षणाचा उद्देश व्यक्तीच्या विकासाबरोबरच राष्ट्रीय उद्दिष्टे प्राप्त करणे हा आहे. राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाने (१९८३-८५) अहवालामध्ये संघटित धर्मनिरपेक्ष भारत, आधुनिक राष्ट्र, उत्पादक जनता आणि मानवीय व संवेदनशील समाज या चार राष्ट्रीय ध्येयप्राप्तीसाठी शिक्षणाची आवश्यकता सांगितलेले आहे.^१

ब्रिटिशपूर्व काळात शिक्षण हे पारंपरिक व धार्मिक स्वरूपाचे होते. त्यामध्ये मानवी मूल्य, विज्ञाननिष्ठा, ऐहिकता इ. गोष्टींचा अभाव होता. ज्यामध्ये व्याकरण, न्याय, वैद्यकशास्त्र, ज्योतिष, वेदांत, अलंकार, धर्मशास्त्र इ. विषयक शिकविले जाई. त्यांच्याकडे छापील पुस्तके नसून हस्तलिखित पोथ्यांच्या सहाय्याने विद्यार्थ्यांना शिकविले जाई. त्यानंतर शिक्षणप्रणालीत टप्पाटप्पाने बदल झाले. उच्च शिक्षणासाठी सर्वप्रथम १८१७ मध्ये प्रेसिडेन्सी कॉलेज (कलकत्ता) स्थापन केले. त्यानंतर सेरामपूर (बंगाल) येथे १८१८ मध्ये दुसरे कॉलेज उभारले. तसेच एल्फिस्टन हे मुंबई प्रांताचे गव्हर्नर असताना इ. स. १८२४ मध्ये मुंबई येथे पहिले 'इंजिनिअरींग कॉलेज'^२ सुरु केले. त्यानंतर भारतात उच्च शिक्षणाच्या विकासासाठी इ. स. १८५४ मध्ये चार्ल्सवुड आयोग स्थापन केला. या आयोगाच्या शिफारशीनुसार इ. स. २४ जानेवारी १८५७ रोजी कलकत्ता विद्यापीठ, इ. स. १८जुलै १८५७ रोजी बॉम्बे विद्यापीठ आणि इ. स. ५ सप्टेंबर १८५७ रोजी मद्रास विद्यापीठ^३ या तीन विद्यापीठांची स्थापना झाली. भारतीय विचारवंतांनी स्त्री शिक्षणाला अग्रक्रम दिला. या क्रांतीमध्ये टिळक, आगरकर, राजर्षी शाहू महाराज, महर्षी कर्वे, महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, राजाराम मोहन रॉय, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इ. सारख्या अनेक विचारवंतांच्या त्यागाशिवाय भारतीय समाज ही शिक्षणाच्या क्रांतीची लढाई जिंकू शकलाच नसता.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. उच्च शिक्षणाचे महत्त्व व फायदे पटवून सांगणे.
२. उच्च शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या संख्येत झालेली वाढ दर्शविणे.
३. उच्च शिक्षणाविषयी जागृतता निर्माण करणे.
४. उच्च शिक्षणाच्या विकासासाठी शिफारशी सुचविणे.

संशोधन साहित्याचा आढावा :

१) अहमद शेख युनूस (२०१७)^४ यांनी Journal of Education and Practics Lee Journal ceOLes 'Higher Education in India : Challenges and opportunities' हा लेख लिहिला आहे. ते म्हणतात की, संपूर्ण जगाला जाणवले आहे की, राज्यांची आर्थिक सफलता ही थेट त्यांच्या शिक्षणप्रणालीतून निश्चित केली जाते. शिक्षण ही राष्ट्राची शक्ती आहे. लेखकाने उच्च शिक्षण हे कसे आपल्यासमोर असलेले एक आव्हान आहे, तसेच एक संधीही आहे हे स्पष्ट केलेले आहे.

२) Jandhyala B.G. Tilak (२०१३)^५ यांनी 'Higher Education in India' हे पुस्तक लिहिलेले आहे. प्रस्तुत लेख हे NUEPA (National University of Educational Planing and Administration) या विद्यापीठाचे प्राध्यापक आहेत. यांनी प्रस्तुत पुस्तकामध्ये भारतात असलेले विद्यापीठे, कॉलेज, संस्था इ. विषयी चर्चा केलेली आहे. तसेच त्यांनी भारतातील शिक्षण पद्धतीतील आरक्षण या मुद्यावरही चर्चा केलेली दिसून येते. अपुरा निधी, उच्च शिक्षण घेऊनही बेरोजगार विद्यार्थी, स्वतःची उपजिविका भागवता येईल अशी शिक्षण पद्धती नसणे, शिक्षणाचा निकृष्ट दर्जा इ. सारख्या अनेक समस्यांवर लेखकाने प्रकाश टाकलेला दिसून येतो.

३) कोळंबे रंजन (२०१९)^६ यांनी 'मानव संसाधन विकास आणि मानवाधिकार' हे पुस्तक लिहिलेले आहे. त्यांनी प्रस्तुत पुस्तकामध्ये भाग-१ मानव व संसाधन विकास यामध्ये १.२ मध्ये शिक्षण हे प्रकरण दिले आहे. त्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंतची २०१३-१४ ची आकडेवारी दिलेली आहे. तसेच लेखकाने उच्च शिक्षणाबाबतची आकडेवारी दिलेली आहे व उच्च शिक्षणाविषयीच्या सर्व योजनांचीही माहिती दिलेली आहे.

४) फिलीप जी अल्टबॅच आणि हंस.डी. विट^७ यांनी (१२ जून २०२१) universityworldnes.com या वेबसाईवर 'International higer education at a crosroads post-covid' हा लेख लिहिला. ते लिहितात की, एकंदरीत आम्ही असा युक्तीवाद करतो की, साथीचा रोग अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन अडचणी निर्माण करेल, परंतु उच्च शिक्षण मुलतः बदलण्याची शक्यता

नाही. कोवीड-१९ मुळे संपूर्ण जगभर सर्व शैक्षणिक संस्था बंद केल्या. मात्र Online शिकवणी चालूच होती. त्यामुळे दूरस्थ शिक्षणाचा अधिक वापर वाढलेला दिसून येतो. चीनमधील शैक्षणिक स्वातंत्र्यावरील वाढीव निर्बंध आणि हाँगकाँगमधील गदारोळ यासारख्या गैरसोईच्या घटनांमुळे तणाव निर्माण होत आहे हे स्पष्ट करून आंतरराष्ट्रीय व्यापारीकरणावरील परिणामाचाही उहापोह केलेला दिसून येतो.

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत संशोधन पेपर हा दुय्यम आधार सामग्रीवर आधारित आहे. दुय्यम आधार सामग्रीच्या सहाय्याने तथ्य संकलन केले आहे. तथ्य संकलनासाठी महाराष्ट्र शासनाचे विविध अहवाल, महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी, विविध मासिके, नियतकालिके, विविध बातमीपत्रे, संदर्भ पुस्तके, संकेतस्थळे इ. चा आधार घेतलेला आहे. तसेच आलेख, स्तंभालेख, तक्ता इ. गणितीय साधनांचा आधार घेतलेला आहे.

स्वातंत्र्यापूर्वीचे आयोग ' :

१. मेकॉले आयोग (१८३५) : शिक्षण क्षेत्राशी संबंधित सर्वप्रथम या आयोगाची स्थापना झाली होती. आयोगाचे अध्यक्ष लॉर्ड मेकॉले हे होते तर त्यावेळी भारताचे गव्हर्नर जनरल लॉर्ड विल्यम बेंटींग हे होते.

शिफारशी :

१. शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी असावे.
२. केवळ उच्चवर्णीय इंग्रजी भाषेतून शिक्षण द्यावे.
३. पाश्चात्य विद्याच्या धर्तीवर शिक्षण असावे.

या आयोगाने केवळ उच्चवर्णीयांचा विचार केला होता. यामध्ये सर्वसामान्य जनतेचा समावेश नसल्यामुळे यास 'झिरपता किंवा पाझरता सिद्धांत' असे म्हटले गेले.

२. वुडचा खलिता (१८५४) : या आयोगाचे अध्यक्ष चार्ल्स वुड हे होते, तर त्यावेळी गव्हर्नर जनरल डलहौसी हे होते.

शिफारशी :

१. स्थानिक भारतीयांनी काढलेल्या शाळांमधून प्रादेशिक भाषेतून शिक्षण द्यावे. तसेच प्राथमिक शिक्षणास उत्तेजन द्यावे.
२. माध्यमिक शिक्षणापर्यंत मातृभाषेतून शिक्षण द्यावे.
३. उच्च शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी असावे.

४. मुलींसाठी स्वतंत्र शिक्षण संस्था असाव्यात.

५. उच्च शिक्षणावरील नियंत्रणासाठी विद्यापीठ स्थापने. या शिफारशीनुसार इ. स. १८५७ कलकत्ता, बॉम्बे आणि मद्रास ही तीन विद्यापीठे स्थापण्यात आली. या आयोगाच्या सर्व शिफारशी स्वीकारल्या गेल्या होत्या.

३. हंटर कमिशन (१८८२) : या आयोगाचा अध्यक्ष सर विल्यम डब्ल्यू हंटर हा होता, तर गव्हर्नर जनरल लॉर्ड रिपन हे होते.

शिफारशी :

१. प्राथमिक शिक्षण मोफत असावे.
२. खाजगी शिक्षण संस्थांना (शाळा व महाविद्यालये) सरकारने अनुदान द्यावे.
३. सर्वच प्राथमिक शाळांची तपासणी व देखरेख सरकारी शिक्षण अधिकाऱ्यांनी करावी.
४. महिला शिक्षणाचा विस्तार करणे.
५. ग्रंथालये स्थापन करावे.

या आयोगाच्या सर्व शिफारशी स्वीकारलेल्या होत्या.

५. रॅले आयोग (१९०२) (विद्यापीठ आयोग) : या आयोगाचे अध्यक्ष सर थॉमस रॅले हे होते. तर गव्हर्नर जनरल लॉर्ड कर्झन हे होते. या आयोगामध्ये प्रथमतः एकमेव भारतीय सईद हुसेन बिलग्रामी यांची निवड केली होती.

शिफारशी :

१. मूलभूत शिक्षण देण्यात यावे.
२. वैज्ञानिक दृष्टीकोन निर्माण करणारे शिक्षण असावे.
३. खाजगी महाविद्यालयांवर विद्यापीठाचे नियंत्रण असावे.
४. उच्च शिक्षणाच्या अध्यापनासाठी अध्यापक नेमण्यात यावे.
५. विद्यापीठाचे कुलगुरु सरकारमार्फत नेमले जाईल. तसेच विद्यापीठाचे प्रादेशिक कार्यक्षेत्र ठरविण्याचा अधिकार गव्हर्नर जनरलला असेल.

५. सॅडलर आयोग (१९१७) : या आयोगाचे अध्यक्ष एम. ई. सॅडलर होते. तर गव्हर्नर जनरल चेम्सफोर्ड हे होते. या आयोगास 'कलकत्ता विद्यापीठ आयोग' असेही म्हणतात. या आयोगामध्ये दोन भारतीय सदस्यांची आशुतोष मुखर्जी आणि झियाउद्दीन अहमद यांची नेमणूक केली होती.

शिफारशी :

१. १२+३ आकृतीबंध सूचवला.
२. शालेय शिक्षण १२ वर्षांचे असावे.
३. पदवी शिक्षण ३ वर्षांचे असावे.
४. व्यावसायिक शिक्षणाची सर्वप्रथम शिफारस केली.
५. शिक्षण हा विषय प्रांताकडे असावा.

६. हाटिंग आयोग (१९२९) : या आयोगाचा अध्यक्ष सर फिलीम जोसेफ हाटिंग हे होते. तर गव्हर्नर जनरल लॉर्ड आयर्विन हे होते.

शिफारशी :

१. प्राथमिक शिक्षणाला राष्ट्रीय महत्त्व दिले.
२. दहावी (SSC) च्या परीक्षेवर भर देण्यात आला.
३. ८ वी नंतर व्यावसायिक शिक्षण असावे.
४. उच्च शिक्षणाची मागणी पूर्ण करण्यासाठी संलग्न विद्यापीठे स्थापन करावे.
५. विद्यार्थ्यांच्या क्षमता व योग्यतेच्या आधारे विद्यापीठ प्रवेश द्यावेत.

७. सार्जट आयोग (१९४४) : या आयोगाचे अध्यक्ष सर जॉन फिलीस सार्जट हे होते तर गव्हर्नर जनरल वेव्हेल हे होते.

शिफारशी :

१. शिक्षणाचे २ टप्पे केले गेले.
अ. कनिष्ठ मूलभूत **ब.** ज्येष्ठ मूलभूत
२. कनिष्ठ मूलभूत शाळेत ६ ते ११ वयाच्या मुलांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण द्यावे.
३. ज्येष्ठ मूलभूत शाळा ११ ते १४ वयोगटातील मुलांवर अधिक लक्ष देण्यात यावे. तसेच २५ विद्यार्थ्यांसाठी एक शिक्षक असावा.
४. स्वतंत्र शिक्षण विभाग स्थापणे.
५. अपंगाच्या शिक्षणाकडे लक्ष देण्यात यावे.

स्वातंत्र्यानंतरचे आयोगः

१. राधाकृष्ण आयोग (१९४८) : राधाकृष्ण आयोगाचे अध्यक्ष डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्ण हे होते. तर स्वतंत्र भारताचे पहिले राष्ट्रपती राजेंद्र प्रसाद आणि पहिले पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल नेहरू हे होते.

शिफारशी :

१. प्रशासकीय पदासाठी पदवी आवश्यक असावी.

२. उच्च शिक्षणाच्या नियंत्रणासाठी स्वतंत्र संस्था स्थापने.
३. विद्यापीठीय शिक्षण १८० दिवसांचे असावे.
४. महिला शिक्षकांनाही पुरुष शिक्षक म्हणून समान वेतन असावे.
५. भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयाने गुणवंत व पीएच्. डी. च्या गुणवंत विद्यार्थ्यांसाठी मोठ्या संख्येने शिष्यवृत्ती आणि विनामूल्य जागांची तरतूद करावी.

२. मुदलियार आयोग (१९५२) : या आयोगाचे अध्यक्ष लक्ष्मणशास्त्री मुदलियार हे होते. तर त्यावेळी भारताचे पंतप्रधान पंडीत नेहरू हे होते. या आयोगास 'माध्यमिक शैक्षणिक आयोग' असेही म्हणतात.

शिफारशी :

१. माध्यमिक शिक्षणावर भर दिला जावा.
२. माध्यमिक शिक्षण हे ७ वर्षांचे असावे.
३. शैक्षणिक व व्यावसायिक मार्गदर्शनावर भर द्यावा.
४. परीक्षा प्रणालीत सुधारणा करावी.
५. शिकवण्याच्या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांना कामात मदत होईल यावर भर द्यावा.

३. कोठारी आयोग (१९६४-६६) : या आयोगाचे अध्यक्ष दौलतसिंग कोठारी हे होते. तेव्हा भारताचे पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री हे होते.

शिफारशी :

१. आकृतीबंध १०+२+३
२. शिक्षणाद्वारे सामाजिक व राष्ट्रीय एकतेस प्रोत्साहन देणे.
३. शिक्षणाद्वारे आधुनिकीकरणाची गती तीव्र करणे व आध्यात्मिक, सामाजिक तसेच नैतिक विकास करणे.
४. त्रिभाषा सूत्र स्वीकारावे (प्रादेशिक भाषा+राष्ट्रीय भाषा+आंतरराष्ट्रीय भाषा)
५. प्राथमिक शिक्षणावर GDP च्या खर्च करणे.

४. नवशैक्षणिक धोरण (१९८६-८७) : या धोरणाच्या वेळी भारताचे राष्ट्रपती ग्यानी झैलसिंग हे होते. तर पंतप्रधान राजीव गांधी हे होते.

शिफारशी :

१. आकृतीबंध ५+३+२+२+३
२. १० गाभा घटक ठरविले गेले.

३. कम्प्युटर आधारित शिक्षण असावे.
४. पर्यावरणीय शिक्षणाला महत्त्व दिले.
५. २००० पर्यंत प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे.

कोठारी आयोगाच्या शिफारशीनुसार भारत सरकारने १९६८ मध्ये पहिल्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणामध्ये १०+२+३ या शैक्षणिक संरचनेचा स्वीकार केला. महाराष्ट्रामध्ये या शैक्षणिक संरचनेचा स्वीकार १९७५ पासून केला गेला.

तसेच कोठारी आयोगाने उच्च शिक्षणाविषयी उद्देश्य स्पष्ट केले. नवीन ज्ञानाचा शोध घेणे, सत्य प्राप्तीसाठी निर्भयतेने कार्य करणे, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांमध्ये योग्य नेतृत्व करणे, कृषी, कला, वाणिज्य, विज्ञान व तंत्रज्ञान तसेच अन्य व्यवसायांमध्ये निपुण व प्रशिक्षित नागरिक तयार करणे.

शिक्षणाद्वारे समानता व सामाजिक न्यायास प्रोत्साहन देणे. हे उद्दिष्ट्ये कोठारी आयोगाने उच्च शिक्षणाविषयी नमूद केलेले आहेत. १९८६ मध्ये नवशैक्षणिक धोरणाचा आकृतीबंध (५+३+२+२+३) हा आजपर्यंत स्वीकारला गेला. मात्र २०२० च्या नव्या शैक्षणिक धोरणात आकृतीबंध (५+३+३+४) हा ठरवलेला दिसून येतो.

अशाप्रकारे भारतातील सर्व आयोगांची शालेय शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणाच्या विकासात मोलाचे योगदान दिसून येते.

उच्च शिक्षणातील विकास : भारत देश हा उच्च शिक्षणामध्ये अमेरिका, चीन या देशांनंतर तिसऱ्या स्थानी आहे. उच्च शिक्षणावरून कोणत्याही देशाची प्रगती लक्षात येते. कारण उच्च शिक्षणावर देशाचा विकास अवलंबून आहे.

देशाच्या अर्थव्यवस्थेला पुढे नेण्याची ताकद उच्च शिक्षणात आहे. भारताकडे सर्वाधिक तरुणांची ताकद आहे. त्यांना उच्च शिक्षण दिल्यास साहजिकच आपण इतर देशांना आपल्या देशातील मानवी भांडवल पूरवू शकू.

२०१९-२० च्या AISHE (All India Survey of Higher Education) च्या अहवालानुसार भारतामध्ये ९९३ विद्यापीठे, १०७२५ संस्था आणि ३९९३१ इतकी

महाविद्यालये आहेत. भारताच्या स्वातंत्र्यावेळी केवळ २० विद्यापीठे आणि ५०० महाविद्यालये होती.^{१०} उच्च शिक्षणासाठी समाजातील प्रवर्गातील तरुणांना आरक्षणाच्या आधारावर शिक्षण घेण्याची संधी उपलब्ध करून दिली जात आहे.

भारतामध्ये २०१९-२० च्या AISHE च्या अहवालानुसार उच्च शिक्षणामध्ये ११.४ टक्केनी वाढ झाली. GER (Gross Enrolment Ratio) एकूण नावनोंदणी गुणोत्तर हे २७.१ इतके झाले आहे. महिलांच्या नावनोंदणीमध्ये १८.२ टक्केनी वाढ झालेली आहे. उच्च शिक्षणातील एकूण नावनोंदणी ३.८५ कोटी २०१९-२० मध्ये झालेली आहे.

या वर्षी लिंग समानता निर्देशांक हा १.०१ असून हा निर्देशांक पुरुषांच्या तुलनेत महिलांच्या उच्च शिक्षणात वाढ झालेली दिसून येते. गेल्या पाच वर्षांत पीएच्. डी. करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या ६० टक्केनी वाढलेली आहे.^{११}

तक्ता क्र. १.१

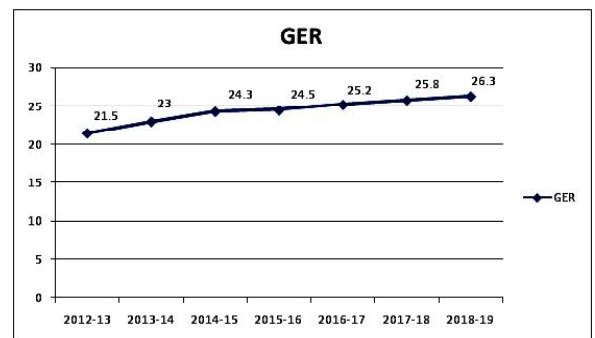
उच्च शिक्षणातील एकूण नावनोंदणी गुणोत्तर (GER) २०१२-१३ ते २०१८-१९

वर्षे	GER
२०१२-१३	२१.५०
२०१३-१४	२३.००
२०१४-१५	२४.३०
२०१५-१६	२४.५०
२०१६-१७	२५.२०
२०१७-१८	२५.८०
२०१८-१९	२६.३०

Source- ugc Report 2018-19

आलेख क्र. १.१

एकूण नावनोंदणी गुणोत्तर (GER)

प्रस्तुत आलेखावरुन असे लक्षात येते की, २०१३-१३ पासून २०१८-१९ पर्यंतच्या एकूण नावनोंदणी गुणोत्तर (GER) हा सातत्याने वाढताना दिसून येतो.

तक्ता क्र. १.२

महाविद्यालयांची संख्या

२०१०-११ ते २०१८-१९

वर्षे	महाविद्यालयांची संख्या
२०१०-११	३२९७४
२०११-१२	३४८५२
२०१२-१३	३५५२५
२०१३-१४	३६६३४
२०१४-१५	३८४९८
२०१५-१६	३९०७१
२०१६-१७	४००२६
२०१७-१८	३९५२७
२०१८-१९	४०४८९

Source - AISHE Portal, 2018-19

आलेख क्र. २

संख्येत वाढ झालेली दिसून येते.

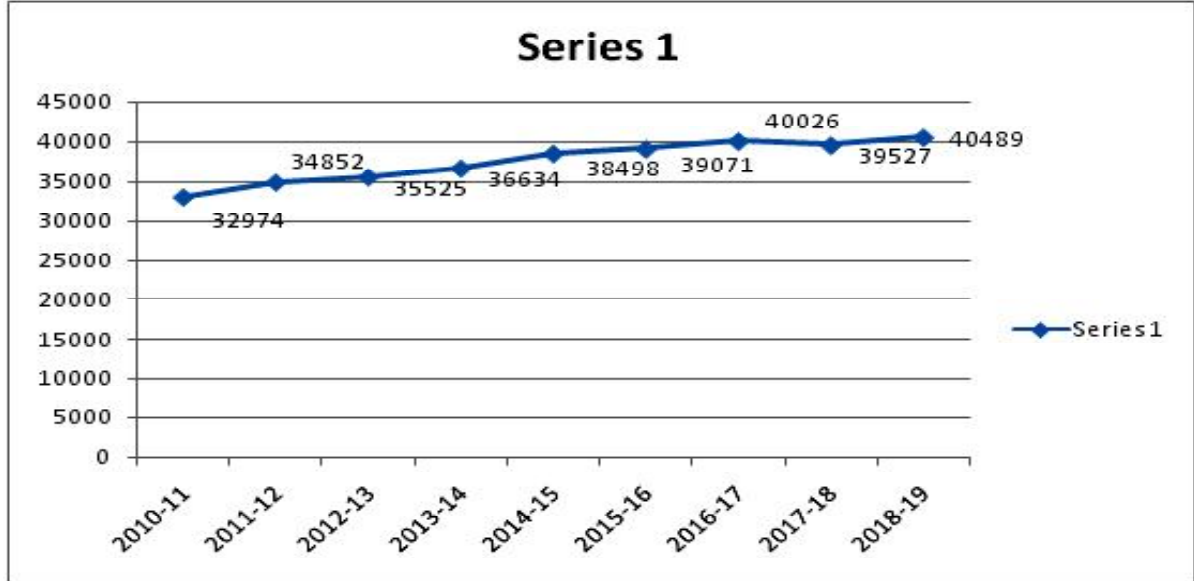
तक्ता क्र. १.३

विद्यापीठांची संख्या^{१२}

(३१-३-२०१९)

अ.क्र	विद्यापीठाचा प्रकार	विद्यापीठांचा संख्या	केंद्रीय सहायकच्या अंतर्गत ugc Act 1956 च्या Section 12 (B) अंतर्गत येणारी विद्यापीठ संख्या
१	केंद्रीय विद्यापीठे	५१	०००
२	राज्य विद्यापीठे	३९७	२२८
३	राज्यस्तरीय खासगी विद्यापीठे	३३४	००७
४	राज्याच्या कायद्याने स्थापित विद्यापीठे	००३	०००
५	अभिमत विद्यापीठे	१२६	०३९
	एकूण	९११	२७४

Source- university/intitution listed by ugc

प्रस्तुत आलेख क्र. २ मध्ये महाविद्यालयांची संख्या देण्यात आलेली आहे.

२०१६-१७ या वर्षापर्यंत महाविद्यालयांची संख्या सातत्याने वाढलेली दिसते. मात्र २०१७-१८ मध्ये महाविद्यालयाच्या संख्येत ४९९ संख्येने घट झाली आहे.

मात्र २०१८-१९ या वर्षात पुन्हा महाविद्यालयाच्या

प्रस्तुत तक्ता १.३ नुसार दर्शविल्याप्रमाणे आणि यु.जी.सी. च्या २०१८-१९ च्या अहवालाप्रमाणे भारतामध्ये केंद्रीय विद्यापीठे ५१, राज्यस्तरीय विद्यापीठे ३९७, राज्य खासगी विद्यापीठे ३३४ आणि अभिमत विद्यापीठे १२६ विद्यापीठे आहेत.

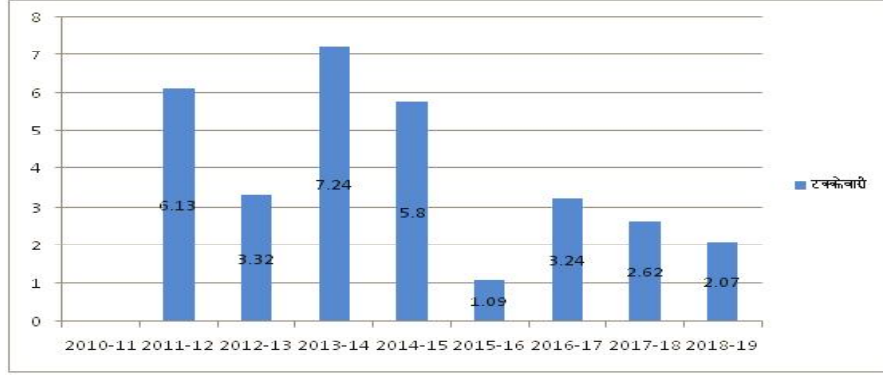
तक्ता क्र. १.४

भारतातील उच्च शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या संख्येतील वाढ (२०१०-११ ते २०१८-१९)

वर्षे	एकूण संख्या	मागील वर्षाच्या तुलनेत वाढ	टक्केवारी
२०१०-११	२७४९९७४९	-	-
२०११-१२	२९१८४३३१	१६८४५८२	६.१३
२०१२-१३	३०१५२४१७	९६८०८६	३.३२
२०१३-१४	३२३३६२३४	२१८३८१७	७.२४
२०१४-१५	३४२११६३७	१८७५४०३	५.८०
२०१५-१६	३४५८४७८१	३७३१४४	१.०९
२०१६-१७	३५७०५९०५	११२११२४	३.२४
२०१७-१८	३६६४२३७८	९३६४७३	२.६२
२०१८-१९	३७३९९३८८	७५७०१०	२.०७

Source- ugc annual Report 2018-19

आलेख क्र. ३

तक्ता क्र. १.४ आणि आलेख क्र. ३ मधील महितीनुसार उच्च शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या संख्येत वाढ होत आहे. टक्केवारीतील वाढ मात्र चढ-उत्तर दिसतो.

तक्ता क्र. १.५

उच्च शिक्षणातील पातळीनुसार संख्येतील वाढ (नियमित आणि दूरस्थ शिक्षण) २०१८-१९

पातळी	पुरुष	स्त्री	एकूण	एकूण टक्केवारी
पीएच.डी	९५०४३	७४१२७	१६९१७०	०.४५
एम.फिल	११६२३	१९०६९	३०६९२	०.०८
पदव्युत्तर	१७६१३३०	२२८११९२	४०४२५२२	१०.८१
पदवी	१५२०३३१६	१४६२५७२९	२९८२९०७५	७९.७६
पदव्युत्तर डिप्लोमा	१२१५५५	१०३१५६	२२४७११	०.६०
डिप्लोमा	१८०३२०८	८९६१८७	२६९९३९५	७.२२
सर्टीफिकेट	७५१२७	८७५७०	१६२६९७	८.४४
इंटीग्रेटेड	१३८६५६	१०२४७०	२४११२६	०.६४
एकूण	१९२०९८८८	१८१८९५००	३७३९९३८८	१००

Source- AISHE Report 2018-19

वरील तक्ता क्र. १.५ नुसार सर्वाधिक वाढ ही पदवी विद्यार्थ्यांमध्ये ७९.७६ टक्के इतकी आहे. तर सर्वात कमी एम. फिल. विद्यार्थ्यांमध्ये केवळ ०.०८ टक्के ने वाढ झालेली आहे.

निष्कर्ष : प्रस्तुत संशोधन पेपरमध्ये वरील माहितीच्या आधारे असा निष्कर्ष निघतो की, मागील ५ वर्षांच्या तुलनेत २०१८-१९ आणि २०१९-२० या वर्षांमध्ये उच्च शिक्षणाविषयी जागृकता निर्माण होऊन त्यांची उच्च शिक्षण घेण्याच्या संख्येत वाढ झालेली आहे. विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणाचे कायदे व महत्त्व पटलेले दिसून येते. अशाप्रकारे वरील माहितीच्या आधारे प्रस्तुत संशोधन पेपरमध्ये सादर करता येईल.

संदर्भ :

१. कोळंबे रंजन मानवी संसाधन विकास आणि मानवाधिकार (२०१९) भगीरथ, पुणे, पृ. ५३
२. प्रा. डॉ. एस. एस. गाठाळ, आधुनिक भारताचा इतिहास : महाराष्ट्राच्या संदर्भात (२०१९), कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, पृ. २०
३. उक्त पृ. २४
४. Sheik, Younis ahmad, "Higher Education in India : Challenges and opportunities"

Journal of Education and Practics, V8 N P39-42 (2017)

५. Jandhyala B.G. Tilak, 'Higher Education in India' orient Blackswan Publication (1 Jan 2013), New Delhi.
६. कोळंबे रंजन, मानवी संसाधन विकास आणि मानवाधिकार (२०१९), भगीरथ प्रकाशन, पुणे
७. universityworldnews.com फिलीप जी. अल्टबॅच आणि हंस. डि.वी. १२ व्ह २०२१ (visit page - 13 jun 2021)
८. प्रा. डॉ. एस.एस. गाठाळ, आधुनिक भारताचा इतिहास : महाराष्ट्राच्या संदर्भात (२०१९), कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, पृ. २५
९. [https:// en.m. wikipedia.org](https://en.m.wikipedia.org) (visit page - 13 jun 2021)
१०. The Indian Express Newspaper, 10 jun New Delhi
११. AISHE Report 2018-19
१२. ugc annual Report 2018-19, New Delhi

अरुण एस. काळे

पीएच्.डी. संशोधक,

राज्यशास्त्र विभाग,

सावित्रीबाई फुले

पुणे विद्यापीठ, पुणे

arun.kale4@gmail.com

मो. 8788340918

उच्च शिक्षण संस्थांमधील शिक्षणाच्या गुणवत्ता वाढीकरिता नवा दृष्टीकोण

प्रस्तावना :

भारतीय उच्च शिक्षण संस्थांमधील गुणवत्ता वाढीसाठी गेल्या शंभर-दीडशे वर्षांपासून विविध पद्धती विकसित करण्याचा प्रयत्न झालेला आहे. त्यामध्ये अनेक विचारप्रवाह दिसून येतात. राज्यसंस्थेचा शिक्षणसंस्थांकडे बघण्याचा दृष्टिकोन हा सुद्धा परिवर्तनीय राहिलेला आहे. सन १८५६ च्या स्वातंत्र्य संग्रामानंतर स्थापन करण्यात आलेल्या उच्चशिक्षण संस्थांकडून ज्या गुणवत्तेचे विद्यार्थी बाहेर पडावे अशी अपेक्षा होती, ती आधुनिक विचार, इंग्रजी सत्तेला पूरक असलेली वैचारिक ठेवून असलेला वर्ग तयार करणे अशा अपेक्षेने भरलेला होता आणि त्यामध्ये ब्रिटिश शासन यशस्वी ठरले होते. या उच्चशिक्षणाच्या परिणामी इंग्रज शासनाला सत्ता टिकवण्यासाठी पुरेसा लाभ झाला असला तरी त्याचा दूरगामी परिणाम म्हणून स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, लोकशाही विचार, वैज्ञानिक दृष्टीकोन या विषयी पाश्चात्य देशांमध्ये जी एक वैचारिक खळबळ तयार झाली होती त्याचे सर्व पडसाद ऐतदेशीय उच्च शिक्षितांच्यामध्ये सुद्धा निर्माण झाले. परिणामी पाश्चात्य दृष्टिकोनातून हिंदुस्तानमधील सामाजिक समस्यांकडे बघण्याचा एक वैचारिक दृष्टिकोन या उच्चशिक्षणातून प्राप्त झाला. त्यातून सतीप्रथा बंदी, बालविवाह, विधवाविवाह, सतीबंदी, जातीभेद निर्मूलन, धार्मिक प्रश्न, कामगारांचे, शेतकऱ्यांचे प्रश्न अशा विविध अंगांनी वेगवेगळे प्रवाह विकसित झाले.

समस्या :

१. राष्ट्रीय आंदोलनाचा एक भाग म्हणून खाजगी शिक्षणसंस्था निर्माण झाल्या आणि त्यांनी महत्वाची भूमिकाही बजावली. त्याचा अंतिम परिणाम म्हणून स्वातंत्र्यप्राप्ती पर्यंतचा प्रवास झाला. स्वातंत्र्यानंतर या संस्थांना अधिक व्यापक अशी भूमिका देण्याची आवश्यकता होती, परंतु असे करण्याऐवजी उच्च शिक्षणाचा प्रसार जसा वाढत गेला, तसे उच्च शिक्षण संस्थांचे स्वायत्त अधिकार सुद्धा संपुष्टात येत गेले, या संस्थाना शासकीय अनुदानाच्या बरोबर विद्यापीठीय किंवा प्रशासकीय व शिक्षण मंत्रालय यांच्या नियंत्रणाची व्याप्ती वाढत गेली. परिणामी त्यांची स्वावलंबन, स्वायत्तता संपुष्टात येत गेली आणि त्या केवळ सरकारच्या धोरणांचे पालन करणाऱ्या संस्था म्हणून विकसित झाल्या. परिणामी खाजगी संस्था आणि शासकीय अनुदान व शासकीय नियमन असा एक साचा निर्माण झाल्यामुळे शिक्षण संस्थांचा संख्यात्मक

- विकास सपाट्याने झाला. खेडोपाडी शिक्षण संस्था पोहोचल्या, परंतु त्यांनी केवळ पदवीधर तयार केले. सामाजिक उत्पादकतेकडे संपूर्ण दुर्लक्ष झाले आणि केवळ नोकऱ्या मागणारा वर्ग तयार झाला. शिक्षणावरील खर्च प्रचंड वाढल्यामुळे अर्धअनुदानित, विनाअनुदानित अशा नवीन संकल्पना विकसित करून उच्च शिक्षणाच्या संस्था गावोगावी पोहोचल्या. परंतु त्यांच्या गुणवत्तेकडे मात्र पूर्णपणे दुर्लक्ष झाले याचा परिणाम म्हणून अशा संस्था एक तर मोडकळीस आल्या किंवा त्यांची उत्पादकता पूर्णपणे घटली. त्यामुळे अशा संस्था बंद पडणे किंवा मग संस्था चालकांचे अतिव्यापक प्रमाणात नियंत्रण वाढणे, शैक्षणिक संस्था उभारणी आणि त्यांचे मोठ्या प्रमाणात राजकीयकरण हे एक कारण आहे. तसेच विद्यापीठीय अभ्यासक्रमाची लवचिकता संपुष्टात येवून संस्थांची प्रयोगशीलता घटली हेही महत्वाचे कारण आहे.
२. विद्यापीठे साचेबंद अभ्यासक्रम आणि ते शिकविण्याकरिता ठराविक साच्याचे प्राध्यापक वर्ग यावरच सर्व लक्ष केंद्रित केल्यामुळे विद्यार्थ्यांची उपक्रमशीलता, शिक्षकांचा विद्यार्थी घडण्यामध्ये क्रियाशील सहभाग, संस्थाचालकांचा गुणवत्तेकडे लक्ष देणे हा दृष्टीकोण पूर्णपणे बदलून गेला. सामाजिक शास्त्राला प्रवेश का घ्यायचा, तर तरे प्राध्यापकाची नोकरी लागण्यासाठीच येवढ्यापुरता मर्यादित झाला.
 ३. अनुदानित किंवा विनाअनुदानित असे कोणतेही तत्त्व असले तरी विद्यापीठीय नियंत्रण किती असावे आणि उपक्रमशीलतेला किती वाव असावा किंवा स्वतःचे नवीन अभ्यासक्रम तयार करण्याचा त्यांना अधिकार, संस्थांनी स्थानिक परिसरातील गरजांचा शोध घेऊन कशा पद्धतीने मनुष्यबळ घडवण्यातील संस्था आणि संस्थाचालकांचा उच्च ध्येयपूर्ण सहभाग कमी होत गेला. तसेच अशा संस्थांमधील आवश्यक असलेल्या स्पर्धात्मक भाग संपुष्टात आला. तसेच संस्थांना परवाने देण्यामधील मत्केदारीमुळे व्यावसायिक दृष्टिकोन विकसित होऊ शकला नाही. परीणामी कंत्राटीकरण आणि तासीका तत्वापर्यंतचा प्रवास हा

काही गुणवत्ता वाढविण्याच्या कार्यक्रमाचा भाग म्हणून नाही, तर प्रचलित व्यवस्थेची अकार्यक्षमता आणि जुजबी कामचलावू कार्यपद्धती विकसित करण्याचा भाग म्हणून पुढे आलेल्या आहेत.

४. संस्थामधील प्रचलित पद्धती बरोबरच विकसित होत जाणाऱ्या तंत्रज्ञानाचा हा फार मोठा वाटा असण्याची आवश्यकता असताना महाराष्ट्रातील कुठल्याही उच्च शिक्षण संस्था मग त्या तांत्रिक असो की कला शाखा यांनी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा स्वीकार करून नवीन वेबसाईट, वेगवेगळे संगणकीय सॉफ्टवेअर ॲप तयार करून घेतले आहेत. परंतु त्याचा नियमित वापर होत नाही. तसेच त्यामधील स्वतःचं मार्केटिंगही होत नाही. वेबसाईटवर वेगवेगळे टॅब दिलेले आहे. त्या टॅबमध्ये माहिती भरली जात नाही, त्याचं अद्यावतीकरण होत नाही. सक्सेसस्टोरी, यशगाथा सांगताना आतमध्ये सर्व माहिती ब्लॅक असते. तसेच त्यांच्या स्वतःकडे असलेली संसाधने-इन्फ्रास्ट्रक्चर यांचा पुरेपूर वापर होत नाही. उदाहरणार्थ त्यांच्याकडे असलेली जमीन, लायब्ररी, वाचनालय, अभ्यासिका, विद्यार्थी अभ्यासात केंद्रित असल्यापेक्षा त्या संस्था प्रशासनाला सूटेबल होतील अशा पद्धतीने त्यांची रचना केली जाते.

उपाय योजना :

१. स्थानिक पूरक घटकांचा संस्थांनीच अभ्यास करून अभ्यासक्रमामध्ये किमान २० टक्के स्वतःचा अभ्यासक्रम ठरवण्याचा अधिकार त्यांना असावा तसेच या अभ्यासक्रमाची परीक्षा सनियंत्रण उत्पादकता याचा आढावा घेऊन त्यांनी त्यांचे मूल्यमापन करण्याची आवश्यकता आहे. तसेच अशा उपक्रमात यशस्वी झालेल्या संस्थांनी इतर संस्था व विद्यार्थी यांना मार्गदर्शन करावे. अशा उपक्रमाचे सेवा शुल्क अशा संस्था घेवू शकतील.
२. अभ्यासक्रमामध्ये जे विद्यापीठाने किंवा शासनाने निश्चित केलेला आहे याच अभ्यासक्रमाविषयी त्यांनी प्रयोगशीलता किती दाखवलेली आहे तसेच प्रात्यक्षिक उदाहरण घेऊन लहान लहान रिसर्च पेपर तयार करणे आणि त्यामध्ये सतत नाविन्य ठेवणे. अगदी

तालुकास्तरावर कापड व्यवसाय, अडत दुकाने, भाजीपाला मार्केट, मसाला पदार्थ विक्री, तेल, कापूस प्रक्रीया उत्पादक व शेती- शेतकरी अशी हजारो उत्पादकांची साखळी असते. त्या प्रत्येकाचा वेगवेगळ्या विषयांच्या अनुषंगाने डाटा तयार करणे परिणामी विद्यार्थ्यांमध्ये केवळ नोकरी हाच विषय डोक्यामध्ये न राहता वेगवेगळ्या व्यवसायांमध्ये कशा पद्धतीने पदार्पण करता येईल आणि समज वाढविता येईल याचा विचार करण्याची आवश्यकता आहे.

३. सर्व गुणवत्तेचा वैचारिक भार हा केवळ उच्च शिक्षण संस्था किंवा अभ्यासक्रम यांच्यावर टाकून चालणार नाही तर प्राथमिक शिक्षणापासूनच अभ्यासक्रमामध्ये कृतिशीलतेला महत्त्व देण्याची आवश्यकता आहे.
४. राज्याची भाषिक सामाजिक बांधिलकी जपत असताना राज्याची भाषा आहे म्हणून ती शिकवली पाहिजे राष्ट्रीय भाषा आहे म्हणून राष्ट्रीय भाषा शिकवली पाहिजे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर टिकले पाहिजे म्हणून इंग्रजी भाषा आली पाहिजे हा पॅटर्न बदलण्याची गरज आहे. विद्यार्थी परावलंबी राहिला तर तो स्वतःची भाषाही जपू शकणार नाही आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर सुद्धा त्याचा निभाव लागणार नाही, हे वास्तव नाकारून चालणार नाही. हे वास्तव नाकारून चालणार नाही. ज्या भाषेत करिअर करायचे आहे ती भाषा उत्तम येण्याकरिता त्याच भाषेतील शिक्षण देण्याची गरज आहे. केवळ मातृभाषेत शिक्षण देण्याची आदर्शवत कल्पना मांडून चालणार नाही, तर मातृभाषेत व्यावसायिक क्षेत्रे उपलब्ध करून दिली पाहिजेत असा आग्रह धरला तर मातृभाषेत शिक्षण उपलब्ध करून देणाऱ्या संस्था जिवंत राहतील. विकास पावतील. कायदेविषयक पदवी मराठीत असेल तर न्यायप्रक्रियाही मराठीत असण्याची आवश्यकता आहे. अन्यथा त्या पदवीचा उपयोग होणार नाही.
५. अगदी उन्हाळ्याच्या सुट्ट्यातले उपक्रम म्हणून विद्यार्थ्यांनी काय केले याचा आढावा घेण्याची आवश्यकता आहे. त्याचा आर्थिक स्तर जो काय

आहे त्यानुसार त्यांनी त्याच्या सभोवताली असणाऱ्या कोणते तरी व्यवसाय कौशल्य आत्मसात करण्याचा प्रयत्न केला आहे काय? यासाठी शाळा महाविद्यालयांनी काय भूमिका आहे हे पाहिले पाहिजे. उदाहरणार्थ शाळेत असताना अशा मुलांनी वेगवेगळ्या व्यवसायातल्या दुकाने, कंपनी अशा ठिकाणी प्रशिक्षण घेतले पाहिजे त्याच्या परिणामी समाजामध्ये व्यापार नोकऱ्या कशा असतात, कशा असाव्या त्यातून कशाची निवड करावी याचे प्रात्यक्षिक त्यांना मिळेल.

अशा प्रशिक्षणाच्या वेळी हा विद्यार्थी बालकामगार म्हणून बघण्याचा दृष्टिकोन आता बदलला पाहिजे. अशा विद्यार्थ्यांना शासनाने जरी काही मानधन देऊ शकेल. शाळा ही केवळ आठ महिने गांभीर्याने झाली तरी बाकीचे चार महिने हे केवळ प्रात्यक्षिक शिक्षण यामध्ये गेले तर अशा संस्थांची स्थानिक गरज वाढेल. अन्यथा सामाजिक व्यवहार एका बाजूला आणि दुसऱ्या बाजूला या संस्था फार काळ निभाव धरू शकणार नाहीत

६. आजच्या घडीला संस्था या विद्यार्थ्यांसाठी चालवण्यापेक्षा शिक्षकांचा, प्राध्यापकांचा रोजगार टिकला पाहिजे याकरिता त्या चालवल्या जात आहेत. त्यामुळे शासनाला त्यामध्ये काही उपयुक्तता वाटत नाही. स्थानिक समाजालाही या संस्थांविषयी आपुलकी राहत नाही. परिणामी त्या बंद असल्या काय किंवा चालू असल्या काय याचा काहीच फरक पडत नाही. अशा संस्था जर समाजोपयोगी म्हणून पुढे आल्या, तर एक सामाजिक दबाव म्हणून अशा संस्थांच्या पाठीशी समाज उभा राहू शकेल. अन्यथा आज मंदिराचे दरवाजे उघडण्याकरिता आंदोलने होत आहेत. परंतु शाळा चालू करण्याकरिता कोणताही सामाजिक दबाव निर्माण होत नाही ही खरी शोकांतिका आहे.
७. शिक्षण संस्थांची गुणवत्ता वाढताना केवळ शिक्षक आणि विद्यार्थी या दोन घटकांचा विचार न करता त्यामध्ये समाज, पालक कशा पद्धतीने सहभागी होतील तसेच केवळ शाळा हे केंद्र असे न समजता

विद्यार्थ्यांचे घर एक खरे केंद्र आहे. हा दृष्टिकोन विकसित होण्याची आवश्यकता आहे. शिक्षकाला जोपर्यंत विद्यार्थ्यांची प्रत्यक्ष परिस्थिती समजणार नाही तो पर्यंत त्याची काय गरज आहे आणि त्याला वर उचलण्याकरिता कोणत्या गोष्टीची आवश्यकता आहे हे समजणार नाही.

८. तसेच समाजातील दानशूर व्यक्ती, संस्था, माजी विद्यार्थी यांच्याकडून अशा संस्थांनी एकविद्यार्थी निधी उभा केला पाहिजे. त्यातून अशा विद्यार्थ्यांना त्यांच्या विकासाच्या वेगवेगळ्या टप्प्यावर प्रत्यक्ष मदत करता येईल. म्हणजे शिक्षणाच्या अवस्थेमध्ये शिक्षणाची साधने उपलब्ध करून देणे, रोजगाराचे प्रात्यक्षिक शिकवताना आवश्यक असलेली साधने उपलब्ध करून देणे आणि शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर आवश्यक असलेले निधी उपलब्ध करून देणे, कर्जाची सोय करून देणे अशा सुविधा तत्पर असल्या पाहिजे. तसेच जो काही विद्यार्थ्यांनी व्यवसाय सुरु केला आहे त्याच्यावर पहिली किमान दोन वर्षे तरी सतत पर्यवेक्षण असला पाहिजे. यामुळे होणाऱ्या चुका टाळून त्याचा व्यवसाय स्थिरस्थावर होणे शक्य होईल.
९. प्रती विद्यार्थ्यांवर सध्या शासन जो काही खर्च करत आहे तो सर्व खर्च विद्यार्थी कोणत्याही व्यवसायात स्थिर झाल्यानंतर कर्ज म्हणून वसूल केला पाहिजे. याची एक यंत्रणा विकसित केली पाहिजे. त्यामुळे सामाजिक दायित्व आणि व्यवहार्यता यांचा मध्य निघू शकेल.
१०. सामाजिक शास्त्रे व भाषा विषय हे प्रचलित शिक्षणाऱ्या चाकोरीतून काही प्रमाणात मुक्त केले पाहिजेत.

वयाच्या कोणत्याही टप्प्यावर आणि एखाद्या विषयाचे ज्ञानप्राप्ती करू इच्छिणाऱ्यांना सुविधा आणि सरसकट एक वर्षाचा कालावधी एवजी ५, १०, १५, ३०, ९०, १८० दिवसांचे कोर्सेस तयार करण्याची आवश्यकता आहे.

संदर्भ :

1. Anderson, L. W. 2004. Increasing Teacher Effectiveness: UNESCO International Institute for Education Planning, Paris,
2. E N Cishe (Dr), (2014), Fostering Quality Teaching and Learning in Higher Education through Academic Staff Development : Challenges for a Multi-Campus University, Mediterranean Journal of Social Sciences, MCSER Publishing, Rome-Italy, Vol 5 No 25, November 2014
3. Strydom, J.F., Basson N., and Mentz M. (2012) Enhancing the quality of teaching and learning: Using student engagement data to establish a culture of evidence. Pretoria: Council on Higher Education.
4. UGC new Delhi (2019), public Notice item no.4.02 Fostering Social Responsibility and Community Engagement in Higher Education Institutions in India.

प्रियंका जयराम पवार

संशोधक विद्यार्थिनी,
अर्थशास्त्र विभाग,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा
विद्यापीठ, औरंगाबाद

pawarpriyanka435@gmail.com

मो. 9637209547

शैक्षणिक प्रणालीतील परिवर्तन अभ्यासणे

प्रास्ताविक : एखाद्या राष्ट्राची प्रगती आणि समृद्धि त्या राष्ट्रातील मानव संसाधनाच्या विकासावर निर्भर करते, या उद्देशाच्या पुरवठ्यासाठी समाजात सक्षम शिक्षकांची सदैव आवश्यकता असते. शिक्षणाचा मूळ अर्थ शिक्षा प्रदान करणे असा होतो. प्रथम हे जाणणे योग्य की, शिक्षा म्हणजे काय? ह्या शब्दाची उत्पत्ती 'शिक्ष' पासून झालेली आहे. ज्याचा अर्थ ज्ञान प्राप्त करणे असा होतो. ज्याद्वारे व्यक्ती संस्कारक्षम व्यवहारांचा निर्माण करतात. शिक्षण व्यक्तीला योग्यरित्या परिपक्व बनवते की ज्याद्वारे व्यक्ती वातावरणात समायोजित होऊन स्वक्षमता आणि निहित योग्यतांचा पूर्ण विकास करून आपल्या परिवार, समाज आणि राष्ट्राच्या विशिष्ट क्षेत्रात योगदान करू शकेल. शिक्षणाचा उद्देश्य विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान आणि व्यवहारात परिवर्तन आणणे असा आहे.

उद्दिष्ट्ये : १. शैक्षणिक प्रणाली अभ्यासणे.

२. शैक्षणिक प्रणालीतील परिवर्तन अभ्यासणे.

विश्लेषण : भारतात प्राचीन काळी गुरुकुल पद्धतीने शिक्षण दिलं जाई त्यात विद्यार्थी गुरुच्या घरी राहून ज्ञान मिळवत. तिथेच घरकाम, शेती यासारख्या गोष्टींमध्ये मदत करत. त्यांच्याकडे तेव्हा पुस्तक वगैरे नव्हती. त्यामुळे वेद उपनिषदांचं पाझांतर करून ज्ञान मिळविलं जाई. तर कृषी, पशुपालन, वाणिज्य, स्थापत्य, मूर्तिकला, नृत्य, संगीत, सुतारकाम, धातुकाम असेही त्यांचे अभ्यासविषय असत. तक्षशिला, नालंदा यांसारख्या विद्यापीठांतील उच्च शिक्षणात वक्तृत्व, वादविवाद, प्रश्न-प्रतिप्रश्न यावर व चिकित्सक बुद्धी यांवर भर असे. धनुर्विद्या, आयुर्वेद, अन्य व्यवहार व्यवहारोपयोगी विद्या व कला यांत प्रत्यक्षिकांचा भाग मोठा असे. पाठांतराच्या बरोबरीनेच निरीक्षण, अनुकरण, मार्गदर्शन व चिंतन यावरही भर असायचा.

परंपरागत शिक्षणपद्धतीला धक्का देण्याचा पहिला प्रयत्न सॉक्रेटसिने केला. शिकणाऱ्याला प्रश्न व प्रतिप्रश्न करून त्याला विचार करायला लावून ज्ञानाचा शोध घेण्याची पद्धती त्याने रुढ केली. या संवादात्मक व प्रश्नप्रधान पद्धतीला पुढे सॉक्रेटीसची पद्धती हे नामाभिधान मिळाले. उपनिषदात ही पद्धती आढळते, परंतु ही पद्धत फार काळ टिकली नाही. सॉक्रेटिसनंतरच्या जवळजवळ हजार वर्षांच्या काळात ख्रिश्चनांमध्ये पुन्हा पुर्वीची पाठांतरपद्धती रुढ झाली पवित्र ग्रंथांचं वाचन व पठन एवढाच त्या काळात शिक्षणाचं उद्दिष्ट होतं. सोळाव्या शतकात कोमीनियसने चित्रमय पुस्तक आणली. त्यानंतर प्रचलित शिक्षणपद्धतीला जबरदस्त धक्का दिला. तो रुसो याने रुसो हा बालककेंद्री शिक्षणाचा आद्य प्रणेता होय. शिक्षणात अनुभव व कृती यांना

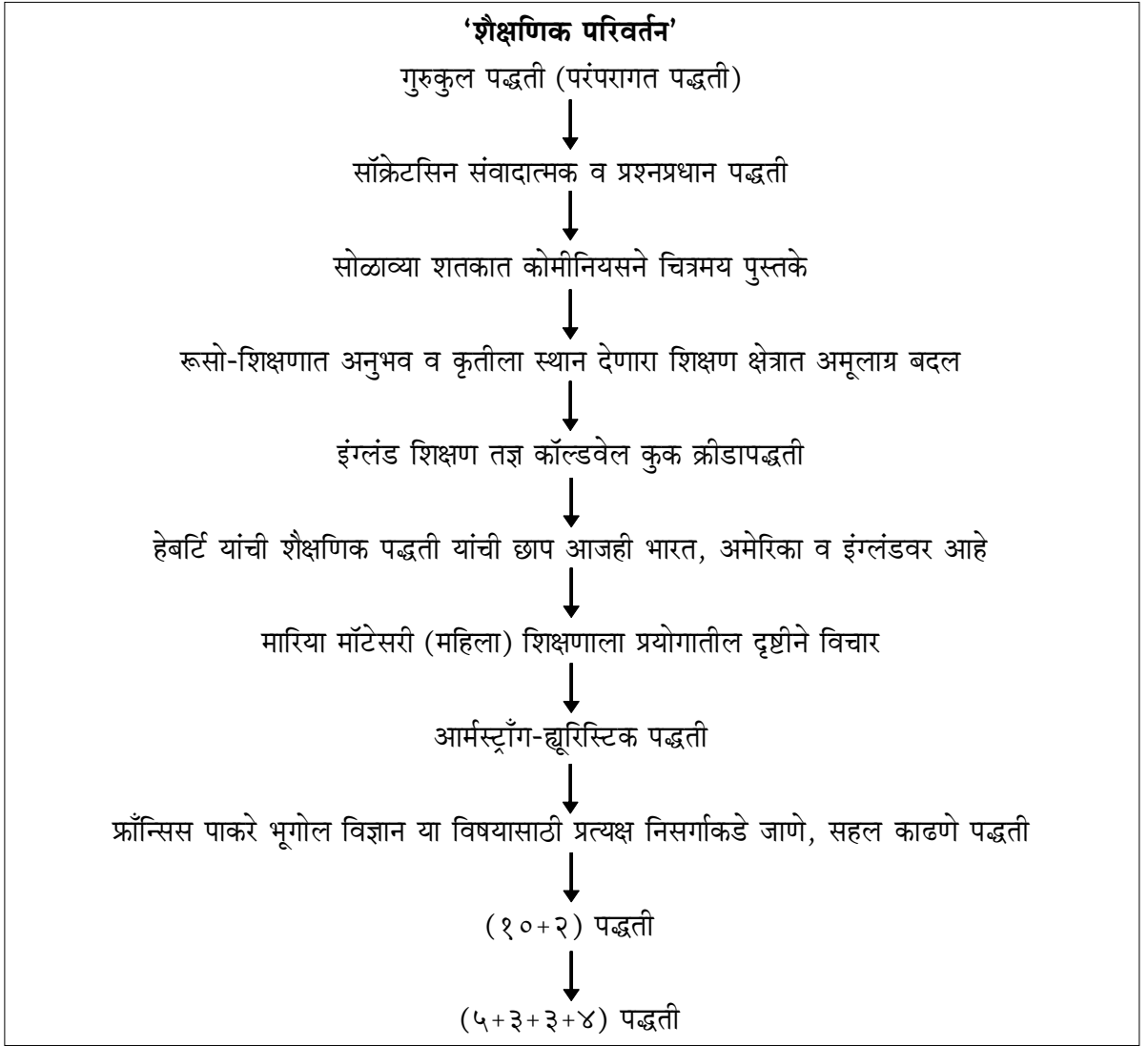
त्याने स्थान दिलं. बालकांच्या स्वातंत्र्याचाही तो पुरस्कर्ता होता. शिक्षणात क्रीडाप्रवृत्तीला वाव देऊन भाषा, इतिहास इ. विषय शैशवकुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांना शिकवण्याचा उपक्रम इंग्लंडमध्ये कॉल्डवेल कुक याने पुढे केला. त्याने आपल्या पद्धतीला 'क्रिडापद्धती' असंच नाव दिलं. माध्यमिक स्तरावरील अध्ययन पद्धतीला नवं वळण लावण्याचा यशस्वी प्रयत्न प्रथम हेबोर्ट याने केला. हेबोर्टच्या पद्धतीची छाप भारत, इंग्लंड व अमेरिका या देशांतील शिक्षणपद्धतीवर अजूनही आहे. बालकांच्या शिक्षणाचा प्रयोगशील दृष्टीने अधिक विचार मारिया मॉटेसरी या शिक्षणतज्ञ असलेल्या महिलेने केला. गरीब व मंदबुद्धी असणाऱ्या मुलांच्या शिक्षणाबाबत प्रयोग करून तिने आपली पद्धती शोधून काढली. बालक मंदिर या नावाने तिची संस्था ओळखली जाते. अमेरिकेत शब्दनिष्ठ अध्यापना विरुद्धची टीका बरीच जुनी आहे. शिकवणं म्हणजे संशोधन नवा अनुभव घेणं. या विचारांचा पुरस्कार प्रथम आर्मस्ट्रॉंग याने केला व 'ह्यूरिस्टिक पद्धती' शोधली. भूगोल, विज्ञान, गणित आदी विषयांना ती विशेष उपयुक्त आहे. तर भूगोल, विज्ञान या विषयांच्या अभ्यासासाठी विद्यार्थ्यांनी प्रत्यक्ष निसर्गाकडे जाणं, सहली काढणं इ. उपक्रमांना क्रॅन्सिस पार्कर याने आरंभ केला. ब्रिटिशकाळात भारतात ब्रिटनमधील अध्यापनपद्धती येथील शिक्षणात रुजवली गेली. प्राथमिक स्तरावर पाठांतराच्या जोडीला पुस्तकं, वहा, लिखाण इ. सुरु झालं. इंग्रजीसारखी परकी भाषा शिकण्यासाठी संवाद लिखाण पद्धत रुढ झाली. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीस सार्वजनिक शाळा प्रणाली व्यापकपणे विकसित झाल्या, काही पालकांना नवीन प्रणालीमुळे असंतुष्ट होण्याचे कारण आढळले. पारंपारिक शिक्षणाच्या कथित मर्यादा आणि अपयशाच्या प्रतिक्रियेच्या रूपात काही प्रमाणात वैकल्पित शिक्षण विकसित झाले.

नवीन शैक्षणिक धोरण २०२१ : तब्बल ३४ वर्षांनंतर देशात नवं शैक्षणिक धोरण लागू होणार आहे. विद्यार्थी ज्ञानार्थी व्हावेत, त्यांनी केवळ परीक्षार्थी राहू नये, यासाठी शैक्षणिक धोरणात अतिशय महत्वाच्या तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. सध्या देशात 10+2 शिक्षण पद्धती लागू आहे. आता त्यात आमूलाग्र बदल करण्यात येणार आहे. त्यामुळे उपरोक्त पद्धती बदलून 5+3+3+4 अशी नवी व्यवस्था आकारास येईल. येथे एवढेच लक्षात

येते की, मागील पद्धतीतील बोर्ड परीक्षांचं महत्त्व येथे कमी करण्यात आलं आहे. पहिल्या टप्प्यात पूर्व प्राथमिक ते दुसरी (५ वर्ष) दुसऱ्या टप्प्यात तिसरी ते पाचवी (३ वर्षे), तिसऱ्या टप्प्यात सहावी ते आठवी (३ वर्ष) आणि चौथ्या टप्प्यात नववी ते बारावी (४ वर्ष) अशी शैक्षणिक व्यवस्थेची नवी रचना असेल सध्याच्या परिस्थितीत विद्यार्थ्यांना दहावीनंतर कला, वाणिज्य, विज्ञान अशा तीन शाखा उपलब्ध असतात. याच तीन शाखांचा विचार विद्यार्थ्यांकडून प्रामुख्याने केला जातो. एका शाखेत शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांला दुसऱ्या शाखेतला एखादा विषय आवडत असेल; तर तो शिकता येत नाही. मात्र नव्या शैक्षणिक धोरणामुळे अशा प्रकारे दुसऱ्या शाखेचा, अभ्यासक्रमातला विषय शिकता येईल. त्यांचा विद्यार्थ्यांना फायदा होईल अशी शक्यता आहे. परंतु सध्याच्या परिस्थितीत विद्यार्थी जी शाखा निवडतात त्यातील विषयांचा व्यवस्थितपणे अभ्यास करत नाही. फक्त आवड लक्षात घेवून हा निर्णय घेण्यात आला असेल, तर आवड ही परिस्थितीपूरक व संघर्षपूरक परिस्थितीनुरूप बदलणारी असते. म्हणजे आवडणाऱ्या विषयात कठिणता दिसली की, विद्यार्थी तो विषय सोडणार आणि एका ही विषयात परिपूर्ण होण्यास पात्र राहणार नाही. त्यांत कठिणता व शिस्त असावी. परिवर्तन काळाची गरज आहे. पण ते परिवर्तन विकासासास चालना देणारे व सर्वांगीण विकास साधणारे असावे असे लक्षात आणून देणे हे या संशोधन कार्याचे लक्ष आहे.

नव्या शैक्षणिक धोरणाची ठळक वैशिष्ट्ये : शिक्षकासोबतच पालकांनादेखील जागरूक करण्यावर भर, प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या क्षमता वाढवण्यावर, प्रोत्साहन देण्यावर प्राधान्य-रचनात्मक विचार करण्यास प्रोत्साहन, नैतिकता, घटनात्मक मूल्यं अभ्यासक्रमाचा प्रमुख हिस्सा, २०४० पर्यंत सर्व उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये अधिकाधिक विषय, अभ्यासक्रम उपलब्ध करून देण्याचं ध्येय-तीन हजार किंवा त्याहून अधिक विद्यार्थी असलेल्या शैक्षणिक संस्था तयार करण्यावर भर २०३० पर्यंत प्रत्येक जिल्ह्यात अनेक विषयांचं शिक्षण देणारी किमान एक संस्था असेल, सार्वजनिक विकासावर भर देणारा अभ्यासक्रम असेल, ओपन डिस्टन्स लर्निंग आणि ऑनलाईन एज्युकेशनचे पर्याय शैक्षणिक संस्थेकडे असतील. बौद्धिक, सामाजिक, शारीरिक,

भावनात्मक आणि नैतिक क्षमतांचा विकास करण्याचा लक्ष नवीन शैक्षणिक धोरणात घेण्यात आले आहे.

निष्कर्ष : आज देशातील जितक्या शैक्षणिक संस्था आहेत; तेथील शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांच्या माईडसेट म्हणजेच दृष्टिकोणात बदल होणे आवश्यक आहे. आजही देशातील एकूण उत्पन्नातील १/४ टक्के इतकाच भाग शिक्षणावर खर्च करण्यात येतो. त्यात सुधार होणे अपेक्षित आहे. आपल्या देशातील शिक्षण व्यवस्थेमध्ये रिसर्च अप्रोच कमी आहे. तो वाढविण्यासाठी मुळातच आपल्या देशात विद्यार्थ्यांमध्ये लहानपणापासूनच भीतीची भावना कायम राखली जाते. त्यामुळे संशोधन वृत्तीला चालना मिळत नाही. न घाबरता प्रयत्न करणारा विद्यार्थीच संशोधनाकड वळू शकतो, रिसर्च करू शकतो. तेव्हा मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे.

शाळांतील कमी पटसंख्येबद्दल विचाराबरोबर सरकारने

इन्फ्रास्ट्रक्चर आणि शाळांच्या दर्जावर काम करायला हवे. मग पटसंख्या आपोआप वाढेल.

संदर्भ :

१. के. वी. एस. मदान, ‘शिक्षण एवं शोध अभियोग्यता’ पर्सन पब्लिकेशन-२०१९
२. International Covenant on Economic Social and Cultural Rights.
३. शिक्षण विचारमंथन, प्रा. रमेश पानसे, डायमंड पब्लिकेशन्स
४. प्रा. रमेश पानसे, ‘शिक्षण-परिवर्तनाची सामाजिक चळवळ’, डायमंड पब्लिकेशन्स
५. सुचिता पडळकर, ‘शिक्षणाच्या उगमापाशी’, मनोविकास प्रकाशन, पृष्ठ १५०
६. लिला पाटील, ‘शिक्षणातील लावण्य’, ग्रंथाली प्रकाशन, पृष्ठ १००

शितल अंबादास बोलकर

एम. एड. प्रथम वर्ष,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
औरंगाबाद.

shitalbolkar1@gmail.com

मोबाईल : 8793177702

महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेचा चिकित्सक अभ्यास

प्रास्ताविक :

कोविड-१९ नंतर आपण सर्वजण एका स्थित्यंतराच्या टप्प्यात आहोत. आपल्याला हवे किंवा नको असले तरी खूप मोठे बदल आपल्या आयुष्यात होणार आहेत. काही गोष्टी आधीपासूनच आपली जागा बनवण्याच्या प्रयत्नात होत्या आणि लॉकडाऊनमुळे ती संधी मिळाली. आता सर्वजण या गोष्टींकडे एक उत्तम पर्याय म्हणून पाहू लागले आहेत. त्यापैकीच एक म्हणजे 'ऑनलाइन शिक्षण'! याबाबत काही मुद्दे आता नवीन सत्र सुरु होत असल्याने ऑनलाइन शिक्षणाचा अजूनच जास्त गाजावाजा होऊ लागला आहे. मात्र याबाबत शिक्षक आणि विद्यार्थी व पालक या दोघांमध्येही प्रचंड संभ्रम आहे.

शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठ आणि शासन यापैकी कुणालाच नक्की काय भूमिका घ्यायची हे समजत नाहीये. तर दुसरीकडे, केंद्र शासनाकडून नवीन 'शिक्षा नीती' आणायची तयारी सुरु झाली आहे. या परिस्थितीत शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांसमोर ऑनलाइन वर्ग घेण्याचा दबाव वाढतोय. ऑनलाइन वर्ग सुरु असताना समाजातील काही घटकांचे बोलणे बरेच नकारात्मक आहे. उदाहरणार्थ विषय कोणताही शिकवायचा, तर विद्यार्थ्यांसमोर शिकवणे चांगले वाटते. मुले समोर असतील तर त्यांच्या चेहऱ्यांवरून अंदाज येतो. त्यांना समजते आहे की नाही, कंटाळा आलाय का, थांबायचे किंवा पुन्हा सांगायचे आहे का, कधी वेगळ्या शब्दांत पुन्हा सांगायचे का, कधी उदाहरणे देऊन सांगायचे का, या साऱ्यांचा अंदाज घेता येतो.

कॅमेऱ्यासमोर शिकवायचे झाले तर वर्गाशी जो संवाद व्हायला हवा तो होणार नाही आणि विषय-पाठ-तास संबंधी उद्दिष्ट किंवा ध्येय तेवढी परिणामकारक साध्य होईल की नाही याबद्दलही शंका आहे. थोडक्यात, दोन्ही बाजूंनी अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेचे यश अवलंबून राहते. विद्यार्थी-शिक्षकांमधील प्रत्यक्ष वर्गातील संवाद व ऑनलाइन वर्ग सुरु असतानाचा संवाद यात थोडा तरी फरक येऊ शकतो. ऑनलाइन वर्गात पाठासंबंधी प्रत्यक्ष अनुभवापासून वंचित होऊ शकतो का? समाजातील काही घटकांच्या म्हणण्यानुसार वर्गात शिकवताना सुद्धा सगळ्या मुलांना सगळे समजते असे नाहीच. उलट लेक्चर व्हिडिओच्या स्वरूपात असेल तर मुले पाहिजे त्या वेळी, कितीही वेळा बघू शकतात, जे वर्गात शक्य नाही. ऑनलाइन शिक्षण देणारे बरेच प्लॅटफॉर्म

आधीपासून उपलब्ध आहेत. त्यांच्यामार्फत तुम्ही देश-विदेशातील नामांकित विद्यापीठांची प्रमाणपत्रे मिळवू शकता. या तंत्रज्ञानाच्या माध्यमांतून तुम्ही जगातल्या कोणत्याही विषयाबद्दल माहिती मिळवू शकता. सोबत परीक्षा देऊन तुम्हाला सर्टिफिकेटसुद्धा मिळते. काहीवेळा ही सर्टिफिकेट्स कामाला येऊ शकतात.

ऑनलाईन अभ्यासक्रमाची सद्यस्थिती :

जेव्हा ऑनलाईन शिक्षण हे वेगवेगळ्या शासनाच्या अधिपत्याखाली चालत असलेल्या शाळा, कॉलेज, महाविद्यालय ते अनुदानित व विनाअनुदानित कोणत्याही प्रकारचे असो त्यांच्यासमोर असा प्रश्न उपस्थित आहे की, अशा प्रकारची शिक्षण प्रक्रिया किती यशदायी ठरेल. दुर्गम भागातील विद्यार्थी शिक्षण हा एका प्रकारे यक्ष प्रश्नच आहे. पण कोविड परिस्थिती ऑनलाईन अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया वरदानच म्हणावी लागेल. कारण जर ऑनलाईन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियाचे शिक्षण नसते तर जगातील असो वा भारतातील कुठलेही राज्य, जिल्हा यातील सर्व विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक वर्ष वाया गेले असते.

अशा कोविड काळातील ऑनलाईन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेच्या शिक्षणामुळे विद्यार्थी काही अंशी का होईना विद्यार्थ्यांची शिक्षण प्रक्रिया चालू आहे. विद्यार्थी वर्गासाठी शिक्षकांनी, पालकांनी केलेले वेगवेगळे प्रयत्न, कोणत्याही विषयात अद्ययावत माहिती मिळवू पाहणाऱ्यांसाठी हा एक उत्तम पर्याय आहे. जरी ऑनलाईन काही कोर्स प्रत्येक कोर्ससाठी विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शेवटच्या निकालात क्रेडिट्स मिळतील असे भारतातील बऱ्याच विद्यापीठांनी जाहीर केले आहे. तरीही गेल्या दोन वर्षात काही महाविद्यालयातून एकाही विद्यार्थ्याला एकही कोर्स पूर्ण करता आलेला नाहीये. (महाविद्यालयातील विद्यार्थी संख्या जवळपास १००० इतकी आहे.)

जेव्हा यातील काही कोर्सेस करायचा प्रयत्न कोणी केला तेव्हा काहीना रजिस्टर करून मधूनच सोडून द्यावे लागले. ऑनलाईन कोर्स शिक्षणाचे इतके फायदे असूनही ते व्हिडिओ बघणे जमले नाही, कारण त्यासाठी वेगळा वेळ वेळापत्रकामध्ये बसवणे प्रत्येक विद्यार्थ्याला जमले नाही. नंतर बघू, पुन्हा बघू असे म्हणत कोर्स संपून गेले. काही (स्वतःच्या सोयीने बघता आणि करता येतील

असे) कोर्सेसही असतात, पण त्यांच्याकडे बघणे तर अतिशय कंटाळवाणे. हा एक मुद्दा झाला. दुसरी गोष्ट म्हणजे काही विद्यार्थ्यांना विडिओ लेक्चर्स अतिशय कंटाळवाणे वाटले. मोबाईलवर विडिओ बघण्याचा 'अटेन्शन स्पॅन' लक्षात घेतला तर हे व्हिडिओ खूप लांबलचक आणि कंटाळवाणे होते. त्याचवेळी मोबाईलवर मनोरंजन करणारे बरेच पर्याय विद्यार्थी शोधतात व ते सहजासहजी मिळत होते. अर्थात लक्ष भरकटवणाऱ्या गोष्टी खूप असतात.

एक महाविद्यालयीन विद्यार्थी या लक्ष भरकटवणाऱ्या गोष्टींपासून लांब राहूच शकत नाही, तर त्यांचापेक्षा लहान, अप्रगल्भ मुले ते करू शकतील अशी अपेक्षा ठेवणे रास्त नाही. शिवाय एखादा माणूस किती काळ स्क्रीनकडे बघू शकतो? सलग पाच-सहा तास वगैरे. काही विद्यार्थी अतिशय निष्ठावान विद्यार्थी असतात. त्यांना शिक्षणाबद्दल खरोखर आत्मीयता वाटते, किंवा शिक्षणाचे महत्त्व किंवा किंमत समजलेली असते. ग्रामीण भागात बऱ्याच ठिकाणी अजूनही शिक्षणाचे महत्त्व लोकांना समजलेले नाही, समजलेले असेल तर उमजलेले नाही किंवा बऱ्याच जणांच्या बाबतीत वेळ निघून गेलेली आहे.

पण, खरोखर ज्ञान मिळवायचे असेल तर अशा पूर्व बांधणी केलेल्या कोर्सेसची गरजच काय आहे? आपण माहितीच्या महापुरात जगतोय. जगातल्या कोणत्याही विषयावरची अद्ययावत आणि सखोल माहिती आपल्या बोटान्वर येऊ शकते काही सेकंदात आणि मग या ऑनलाईन मिळणाऱ्या सर्टिफिकेट्स गरजच काय?

माझ्या संपर्कातील जवळपास १०० वेगवेगळ्या मुला-मुलींशी मी जेव्हा बोलायचा प्रयत्न केला तेव्हा वास्तव लक्षात आले. वेगवेगळ्या ऑनलाईन पोर्टल बद्दल माहिती असूनही कुणीही एकही ऑनलाईन कोर्स पूर्ण केलेला नाही. कारण मुलांना नवीन तंत्रज्ञानाची भीती वाटते, काहीना संभ्रम आहे की आपल्याला ते जमेल की नाही. आणि बहुतांश मुले भवितव्याबाबत फार उदासीन आहेत.

ऑनलाईन शिक्षण कसे देता येईल, त्यासाठी वेगवेगळ्या कंपन्यांची कोणती साधने, कोणकोणते ॲप्लिकेशन्स आहेत याविषयीची माहिती दिली जाते. अद्ययावत व्हायचा प्रयत्न शिक्षक करताहेत, पण हातात वेळ नाहीये. 'काय करू नि काय नको' इतके ते गोंधळलेले आहेत.

परिपूर्ण शिक्षण :

ऑनलाईन शिक्षणात ही शक्यता किती? मुलांची सामाजिक कौशल्ये, नेतृत्व गुण वाढीस लागतात का? मुलांच्या बौद्धिक व वैचारिक वाढीसाठी शाळा कॅम्पस काम करते. ऑनलाईनचा पाढा म्हणताना विद्यार्थ्यांना या गोष्टींना मुकावे लागेल.

विद्यार्थ्यांना परिपूर्ण शिक्षण मिळते का नाही या विचारात पालक असतात. तर मुलगी जास्त घरी बसायला लागली तर शिक्षणाच्या मुलींचे प्रमाण कमी होण्याची शक्यता आहे. घराबाहेर पडल्यामुळे त्यांना एक आत्मविश्वास मिळतो. काही शाळांमध्ये विद्यार्थी संख्या आधीच कमी असते आणि आता कोविड काळामध्ये त्यामुळे विद्यार्थ्यांना एकट्याने बाहेर पडणे आधीच निर्बंध नकोसे. अगदी आता लॉकडाऊन काळातसुद्धा घरगुती नियम वाढले. अर्थात असे घर हे विद्यार्थ्यांसाठी काय असेल. शासन मात्र ऑनलाईन शिक्षणाच्या या नव्या ट्रेंडला मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी प्रयत्नशील दिसत आहे. शिक्षणासाठी त्यांना कराव्या लागणाऱ्या खर्चात यामुळे बरीच बचत होणार असेच दिसते. म्हणजे नवीन इमारती बांधणे नको की नवीन शिक्षक नको. लोक घराबाहेर पडणार नाहीत, म्हणजे कमी ट्रॅफिक, कमी इंधन, कमी अपघात. असे कितीतरी फायदे आहेत. ऑनलाईन शिक्षणाचा एक फायदा असा आहे की शहरात मिळणारे दर्जेदार शिक्षकांचे दर्जेदार शिक्षण आपल्या ग्रामीण भागातील मुलांना सुद्धा उपलब्ध होऊ शकते. पण तरीही या तंत्रज्ञानामुळे ग्रामीण आणि शहरी भागातली दरी अजून वाढणार की कमी होणार हा प्रश्नही आहेच.

परदेशात हे तिकडे ऑनलाईन शिक्षण आधीपासूनच मुख्य प्रवाह म्हणावे एवढ्या प्रमाणात चालू आहे. शिवाय प्रत्येकाकडे लॅपटॉप वगैरे असतो. त्यामुळे कोविड-१९ मुळे शिक्षणात खंड पडला, वगैरे असे काही झाले नाही. आपल्याकडे मात्र अशा पायाभूत सुविधांची वानवा आहे. आपण सर्वांना स्क्रीन-अखंडित इंटरनेट आणि वीज देऊ शकतो का? नाही! ही शिक्षणातली नवी असमानता आहे! आणखी एका प्रश्नाकडे आपल्याला लक्ष दिले पाहिजे, ते म्हणजे ऑनलाईन शिक्षणात विद्यार्थ्यांचे शंकांनिरसन कसे करता येईल? आता जे उपलब्ध पोर्टल्स

आहेत त्यावर तुम्ही प्रश्न विचारला तर एक-दोन दिवसात तुम्हाला त्याचे उत्तर मिळते, पण त्यामुळे शिकणे-शिकवणे ही प्रक्रिया प्रलंबित होते असे मला वाटते. अर्थात ही पद्धत काही लोकांसाठी जास्त सोयीस्कर असू शकते.

आणखी एक गोष्ट म्हणजे, हे ऑनलाईन शिक्षण देताना विद्यार्थी उपस्थित आहे आणि लक्ष देतो, देते आहे याचीची खात्री कशी करता येईल? म्हणजे झूमसारख्या प्लॅटफॉर्मवर एखादा माणूस लॉगिन झाला की कळते हे खरे आहे. पण तो विद्यार्थी पूर्ण वेळ बसला आहे आणि लक्ष देतोय, देतेय हे कसं निश्चित करणार? एकीकडे लेक्चर चालू करून तो इतर कामे करू शकेल किंवा बाहेर फिरून येऊ शकेल. किंबहुना लाईव्ह लेक्चरमध्ये असे होण्याचीच शक्यता जास्त आहे.

वरील समस्यांवर 'सतत परीक्षा घेणे' हा एक उपाय दिसतो. पण त्यातही कॉपी करणे किंवा उत्तरे फक्त विचारून लिहिणे होऊ शकतेच. याला आपण किंवा तंत्रज्ञान कसे आळा घालू शकतो हे पाहणे येत्या काळात रोचक ठरणार आहे. छोट्या मोठ्या सर्व 'कन्टेन्ट डेव्हलपर' कंपन्या मात्र यासाठी फार सरसावून बसल्या आहेत.

त्यांना आता नवीन क्षेत्र मिळाले आहे हातपाय पसरायला.

माझ्या मते शिक्षक, विद्यार्थी, पालक आणि शासन व इतर अशा सगळ्यांनाच आता आपल्या मानसिकतेत बदल करावा लागणार आहे. शिक्षकांना नवीन तंत्रज्ञान आत्मसात करावे लागेल. काळाबरोबर राहावे लागेल. ऑनलाईन शिक्षणाच्या व्यवसायाला भांडवल जास्त लागत नाही त्यामुळे अनेक बेरोजगार हुशार तरुण याकडे संधी म्हणून पाहतील यात आश्चर्य नाही. आणखी एक महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे, विद्यार्थी ज्या प्रमाणात स्क्रीनवरील प्रलोभनांना बळी पडतात ते लक्षात घेता शिक्षण जास्तीत जास्त मनोरंजनात्मक करावे लागेल. आपण जाहिराती आणि मनोरंजनाच्या जगात जगत आहोत, जगणार आहोत. मुलांना शिक्षणाचा विषय रोचक कसा वाटेल याकडे लक्ष द्यायला हवे.

विद्यार्थ्यांनी प्रलोभनांना बळी न पडता हुशारीने नवनवीन कौशल्ये आत्मसात करायला हवीत. कारण पुस्तकी शिक्षण खरोखरच महत्त्वाचे आहे. आपली परीक्षा पद्धतीसुद्धा आपण किती ज्ञान 'लक्षात ठेवू' शकतो यावर आधारित

आहे.

आता आपल्याला हवी ती माहिती ऑनलाइन शिक्षण प्रक्रियेत मिळत असेल, तर ही पद्धत थोडी फार विद्यार्थी, शिक्षक व समाज यासाठी मदतगार ठरू शकते का? पालकांना आता मुलांच्या स्क्रीन टाईमवर नियंत्रण ठेवणे सोडून तो कसा जास्तीत जास्त उत्पादक आणि सुरक्षित राहिल याकडे लक्ष द्यावे लागेल. ज्या प्रमाणे सगळे शिक्षण पुस्तकांतून, शाळेतून मिळत नाही, तसेच ऑनलाइन शिक्षणातूनच त्याला सगळे मिळेल असेही नाही. त्यामुळे आपला पाल्य आसपासचे जग अनुभवून भरभरून जगायला शिकेल याकडे लक्ष द्यावे लागेल. त्याच्या संवेदना जागृत राहून तो येणाऱ्या नवीन जगात कसा बळकटपणे उभा राहिल हे पाहावे लागेल.

संशोधन समस्या शीर्षक :

ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेचा चिकित्सक अभ्यास करणे.

संशोधन समस्या विधान :

महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेचा चिकित्सक अभ्यास करणे.

संशोधन समस्या मर्यादा व व्याप्ती :

महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यापुरती मर्यादित व व्याप्ती.

संशोधनाची गरज :

१. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेच्या समस्येची माहिती घेणे महत्वाचे आहे.
२. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत अडचणी येतात का यांची माहिती घेणे.
३. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत ज्ञान कितपत ते विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचते यांची माहिती घेणे.
४. कोविड काळातील ऑनलाइन शैक्षणिक वर्षातील अध्ययन अध्यापन दिवस वाटप कशा कशा प्रकारे ठरेल माहिती घेणे.

संशोधनाचे महत्व :

१. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेतील समस्यांची माहिती होईल.

२. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेतील समस्यां निर्माण होण्याची करणे माहिती होते.
३. कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेतील समस्या कशा प्रकारे सुटतात ते माहित होते.
५. कोविड काळातील ऑनलाइन शैक्षणिक वर्षातील अध्ययन-अध्यापन कामाचे दिवस वाटप कशा प्रकारे ठरेल ते माहित होईल.

कार्यात्मक व्याख्या :

१. महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्हा : महाराष्ट्र राज्यातील एक प्रमुख जिल्हा
२. ऑनलाइन अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया: इंटरनेट द्वारे दिले जाणारे शिक्षण
३. कोविड काळ : मार्च २०२० पासून सुरु असलेला आजार.

गृहीतक :

१. कोविड काळातील महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेद्वारे शिक्षक वर्ग व समाजात असमाधान दिसून येते.
२. मार्च २०२० वर्षभरापासून कोविड काळातील शासनाने राबविलेली ऑनलाइन शिक्षण प्रक्रिया चालू आहे.
३. कोविड काळातील ऑनलाइन शैक्षणिक वर्षातील अध्ययन-अध्यापन कामाचे दिवस वाटप कशा प्रकारे यशस्वी ठरत आहे.
४. अशा कोविड काळात कितपत विद्यार्थी-शिक्षक यशस्वीपणे अध्ययन-अध्यापन करित आहेत.
५. कोविड काळातील ऑनलाइन शैक्षणिक वर्षातील अध्ययन-अध्यापन कामाचे दिवस वाटप कशा प्रकारे चालू आहे.

उद्दिष्टे :

१. महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेतील समस्या शोध घेणे.
२. ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेतील कोणत्या समस्या विद्यार्थी निगडीत आहे याचा शोध घेणे.
३. ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत शिक्षकाशी

- निगडीत समस्यांचा शोध घेणे.
४. ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया राबवणे योग्य की अयोग्य याचा शोध घेणे.
 ५. महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यातील कोविड काळातील ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेतील इंटरनेट बदल येत असणाऱ्या समस्यांचा शोध घेणे.
 ६. कोविड काळातील ऑनलाइन शैक्षणिक वर्षातील अध्ययन-अध्यापन कामाचे दिवस वाटप कशा प्रकारे ठरेल त्याचा शोध घेणे.

ऑनलाइन विश्लेषण :

संशोधन माहिती विश्लेषण : ऑनलाइन सर्वेक्षण पद्धतीत केले आहे

संकलन :

संशोधन माहिती संकलनाची ऑनलाइन सर्वेक्षण पद्धतीत केले आहे

ऑनलाइन औरंगाबाद :

कोरोनाच्या पार्श्वभूमी आगामी शैक्षणिक वर्षात शाळा सुरु होणार नाहीत, पण ऑनलाइन शिक्षण सुरु राहण्याविषयी आराखडा तयार करण्याचे निर्देश दिले आहेत. हे सर्व विद्यार्थी व राज्याच्या हिताचे धोरण ठरवतील. परंतु ऍक्टिव्ह टीचर्स फोरम समुहाने नुकतेच एक सर्वेक्षण केले आहे. या सर्वेक्षणात राज्यातील फक्त २७ टक्के पालकांकडे इंटरनेट, ऍण्ड्रॉईड फोन असल्याचे समोर आले आहे.

ऑनलाइन शिक्षणाचा पर्याय? कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर शिक्षण क्षेत्रासाठी सर्वाधिक चर्चेत राहिला तो ऑनलाईन शिक्षणाचा पर्याय. ऑनलाइन शिक्षण हे काही प्रचलित शिक्षण पद्धतीला पर्याय होऊ शकत नाही, कारण, ऍक्टिव्ह टीचर्स फोरम या समूहाने नुकतेच एक सर्वेक्षण प्रसिद्ध केले आहे. राज्यातील ग्रामीण, शहरी, सरकारी, खासगी अनुदानित व विना अनुदानित शाळांतील एकूण विद्यार्थ्यांपैकी फक्त २७ टक्के पालकांकडे इंटरनेटची सुविधा असलेले फोन आहेत. ग्रामीण भागात तर ही आकडेवारी २० टक्के इतकी आहे. जर ऑनलाइन शिक्षणाचा पर्याय काही काळासाठी निवडायचे ठरवले तर महाराष्ट्रात सुमारे ७३ टक्के व ग्रामीण भागात ८० टक्के विद्यार्थी ऑनलाईन

शिक्षणापासून वंचित राहण्याची शक्यता आहे. ऑनलाइन शिक्षणातील घटक (कंटेंट) विषयी एक वाक्यता नाही.

त्याच्या अचूकता, दर्जा या विषयी साशंकता आहे. ते कंटेंट प्रमाणित करण्याची कोणतीही यंत्रणा अथवा सोय आपल्याकडे सध्या उपलब्ध नाही. पालक आपला मोबाईल नेमका किती वेळ आपल्या मुलांना देऊ शकतात? हा एक प्रश्न आहे. मुलांनी किती वेळ मोबाईल स्क्रीन समोर घालवायचा यालाही आरोग्याच्या दृष्टीने काही मर्यादा आहेत. त्यामुळे ऑनलाइन शिक्षणाची उपयोगिता व परिणामकारकता या विषयी ठोस सांगणे कठीण आहे. आपल्याकडे सध्या जी ऑनलाइन शिक्षणाची प्रक्रिया चालू आहे ते प्राथमिक स्वरूपाची व प्रायोगिक तत्वावर सुरु आहे. ऑनलाइन शिक्षणाच्या या मर्यादा लक्षात घेता आपल्या शिक्षण व्यवस्थेला ऑनलाइन शिक्षणाचा पर्याय निवडणे हे उचित होणार नाही.

असे असावे शैक्षणिक वर्ष...

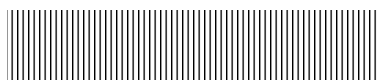
शिक्षण हक्क कायदानुसार इयत्ता पहिली ते पाचवीच्या विद्यार्थ्यांसाठी वर्षभरात आठशे तास; तर सहावी ते आठवी साठी अध्ययनाचे एक हजार तास असावेत, असा स्पष्ट उल्लेख आहे. या अध्यापन तासांचे दिवसात रूपांतर केले तर एका निर्णयाद्वारे प्राथमिक वर्गासाठी दोनशे दिवस व उच्च प्राथमिक वर्गासाठी दोनशे वीस दिवस असे अपेक्षित आहे. यात साधारण संकलित चाचणी दोन नंतर १५ एप्रिल ते १५ जून या कालावधीत विद्यार्थ्यांना सुट्या असतात. त्यातील १५ ते ३० एप्रिल दरम्यानचे दिवस अध्यापनाच्या दिवसात मोजले जातात. १५ मार्च पासून शाळा अर्धवेळ भरतात तेही पूर्ण दिवस मोजण्याचा प्रघात आहे. शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने वर्षभरात साधारण १८० ते २०० दिवस अध्यापनाचे काम चालते.

निष्कर्ष/तात्पर्य :

काय तर कोविड-१९ नंतर जग बदलणार आहे. आणि आपणास हा बदल अशा काळात सकारात्मक घ्यावा लागेल.

सकारात्मक निष्कर्ष :

- कोविड-१९ चा कोणताही धोका न पत्करता विद्यार्थी व शिक्षक ऑनलाइन संवाद साधू लागले.
- शिक्षक नवीन नवीन तंत्रज्ञान आत्मसात करून

आधुनिक काळातील टेक्नोसॅव्ही शिक्षक बनत आहेत.

- शहरात मिळणारे दर्जेदार शिक्षकांचे उत्तम शिक्षण ग्रामीण भागातील मुलांना पण मिळू लागले.
- मुलगा ऑनलाइन अभ्यास करतो आहे की नाही यावर पालक लक्ष ठेवू लागले.
- मोबाईलवर गेम खेळणे, टीव्ही पाहणे या ऐवजी मुले ऑनलाइन अध्ययनात व्यस्त झाली.
- पूर्वी सहा तास शाळा, त्यात जाण्या-येण्या साठी लागणारा आणि शाळेची तयारी करण्यासाठी लागणारा वेळ, शिवाय अतिरिक्त शिकवणी वर्ग यामध्ये जाणारा वेळ वाचण्यास मदत झाली.
- तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात त्या विषयी गोडी निर्माण होऊ लागली आहे. यू-ट्युबसह इतर यंत्रणांचा अचूकपणे वापर करता येऊ लागला आहे. हे सर्व असले तरी याच्या नकारात्मक बाजूचा देखील विचार करणे अत्यंत आवश्यक आहे. एक शिक्षक जोपर्यंत प्रत्यक्षात विद्यार्थ्यांना समोर बघून शिकवत नाही तो पर्यंत या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत सजीवता निर्माण होत नाही. विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अध्यापन करत असताना त्यांच्याशी साधला जाणारा भावनिक संवाद देखील अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेचा एक भाग असतो हे दुर्लक्षित करून चालणार नाही. शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यामध्ये प्रत्यक्ष आंतरक्रिया होणार नाही तो पर्यंत अभ्यासातील समस्या, अडचणी सोडवता येणे शक्य नाही.
- जर कोणी विद्यार्थी आजारी असेल तर ऑनलाइन शिक्षणाचा फायदा होतो घरी काम करून शिक्षण घेणारे यांच्यासाठी काही अंशी ह्या ऑनलाइन शिक्षणाचा फायदा होत आहे.

नकारात्मक निष्कर्ष :

- विद्यार्थ्यांना शिकवण्याच्या चार शैली आहेत. यात १. बसून, २. ऐकून, ३. स्पष्ट करून आणि ४. कृतीतून शिकण्याचा समावेश आहे. परंतु विद्यार्थी काही अंशी अनुभवातून शिकत असतो तो अनुभव या पद्धतीमुळे घेता येत नाही.

- शिक्षक व विद्यार्थी या दोघांमध्ये प्रत्यक्ष संवाद होत नसल्याने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत अनेक अडथळे येत आहेत. यातील सर्वात मोठी समस्या म्हणजे शिक्षकांनी केलेले अध्यापन विद्यार्थ्यांना समजते की नाही याचा उलगाडा होत नाही. त्यामुळे शिक्षकांना शिकवण्याचे समाधान मिळत नाही.
- दुसरी मोठी समस्या म्हणजे या शिक्षण पद्धतीसाठी लागणारे मोबाईल, संगणक ही साधने.
- अध्ययन-अध्यापनातील एक समस्या म्हणजे ऑनलाइन शिक्षणामध्ये लागणारी साधनांची चार्जिंग लवकर लवकर संपणे.
- चार्जिंग साठी लाईट-विजेची समस्या कारण प्रत्येक ग्रामीण, दुर्गम भागातील वीजेची अनियमितता.
- ऑनलाइन शिक्षणामध्ये विद्यार्थी अध्ययन करताना अडथळे आले की ते मुद्दे अध्यानार्थींना समजेलच असे नाही. त्या मुद्द्यावर संधिगधता निर्माण होऊन अध्ययनार्थींच्या मनात त्या विषयाच्या आवड निर्मितीमध्ये अडथळा येतो.
- अनेक गरीब पालकांकडे अँड्रॉइड मोबाईल, संगणक यापैकी कोणतेही साधन नसल्यामुळे मुलांच्या मनात न्यूनगंड तयार होत आहे.
- ग्रामीण भागात ही फार मोठी समस्या आहे.
- विजेच्या समस्येमुळे हे विद्यार्थी ऑनलाइन शिक्षणापासून वंचितच राहत आहेत.
- सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे नेटवर्क सर्वांकडे उपलब्ध आहेच असे नाही.
- अनेक भागात इंटरनेटची समस्या असल्यामुळे व्हिडीओ डाऊनलोड करणे, ऑनलाइन लिंक ओपन होत नाही.
- मोबाईल, लॅपटॉप, संगणकासमोर अधिक काळ बसल्यामुळे डोळ्यांचे व कानांचे विकार तसेच पाठदुखी असे आजार उद्भवू शकतात.
- पूर्वी ३० ते ३५ मिनिटांच्या तासात शिक्षक शैक्षणिक साधनांचा उपयोग करून व काही उदाहरणे देऊन अध्यापन करित असत, व्हिडीओमुळे शिक्षक काटेकोरपणे केवळ विषयावरच बोलतात. त्यामुळे

- रटाळपणा वाढला.
- विद्यार्थी अधिक काळ ऑनलाइन राहू लागल्यामुळे पालकांची नजर चुकवून अध्यापनाव्यतिरिक्त इतर आक्षेपार्ह विंडोज उघडली जाण्याची शक्यता वाढली आहे.
 - वर्गमित्र-मैत्रिणींशी भेट होत नसल्याने विद्यार्थी एकलकोंडे होण्याची भीती वाढू लागली आहे.
 - पालकांच्या दृष्टिकोनातून विचार करता दररोज सकाळी ऑनलाइन लेक्चरच्या वेळी मुलांची मानसिक तयारी त्यांना करावी लागते. कित्येक वेळा विद्यार्थी झोपलेले असतात. विद्यार्थी खरोखरच अध्ययन करतो आहे की नाही हे समजू शकत नाही.
 - सकाळी उठून ऑनलाइन शिक्षण वर्गासाठी तयार होत नाही.
 - अनेक शाळांकडे आवश्यक इन्फ्रास्ट्रक्चर उपलब्ध नाही. काही तासांच्या ऑनलाइन शिक्षणासाठी काही हजार रुपये मोजावे लागत आहेत.
 - याशिवाय ऑनलाइन शिक्षणातील सर्वात घातक प्रकार क्रीन टाइम हा आहे. या मुळे मेंदूतील चेता पेशी खराब होतात. यातून ऑटिज्म हा आजार होऊ शकतो. यामुळे मेंदूत बिघाड होत नाही मात्र स्व-मग्नता येण्याची शक्यता असते, असे मत मानसशास्त्रज्ञांनी देखील मांडले आहे.
 - पालक आणि शिक्षकांशी संवाद साधला असता वर्ग अध्यापनासारखे प्रत्यक्ष प्रभावी शिक्षण मिळत नसल्याची खंत सर्वांनीच व्यक्त केली आहे.
 - अल्प कालावधीसाठी पर्यायी व्यवस्था म्हणून

ऑनलाइन शिक्षण परवडणारे असेलही मात्र सक्षम अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेकरिता ऑनलाइन शिक्षण पद्धत ही नक्कीच संयुक्तिक आहे की असंयुक्तिक यावर विचारमंथन करणे खूपच गरजेचे आहे.

संदर्भ सूची :

१. सकाळ मे २२, २०२१ कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर असे असावे नवीन शैक्षणिक वर्ष...
(<https://www.esakal.com/marathwada/aurangabad/coronavirus-updates-what-next-school-year-will-be-aurangabad-296187>)
२. द वायर मराठा डिजिटल शिक्षण आणि विद्यार्थ्यांचे मानसिक आरोग्य
(<https://m.marathi.thewire.in/article/education-online-education-students/11916>)
३. ओआरफ २ मे २०२० देवयानी रे ऑनलाइन शिक्षण सर्वांना कसे झेपणार?
(https://www-orfonline-org.cdn.ampproject.org/v/s/www.orfonline.org/marathi/sustained-shift-to-virtual-classrooms-may-not-be-a-good-idea-for-india-65701/?usqp=mq331AQIKAGwASCAAgM%3D&js_v=0.1)
४. गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ एज्युकेशन (आय.ए.एस.ई) औरंगाबाद, लायब्ररी

डॉ. श्वेतांबरी कनकदंडे

सहाय्यक प्राध्यापक,
समाजशास्त्र विभाग,
शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय,
औरंगाबाद.

a.addhyayan@gmail.com

मो. 9970465923

कोविड-१९ काळातील शिक्षणपद्धती आणि विद्यार्थ्यांच्या समस्या

प्रस्तावना : मानवी जीवन विविध घटनाक्रमांनी व्यस्त असते. त्यामध्ये चांगल्या वाईट घटना घडत असतात आणि जीवनाच्या संघर्षामध्ये स्वतःला सावरण्याची कला मानव सतत आत्मसाक्ष करीत असतो. कधी वैयक्तिक घटना, कृत्य व कधी सामाजिक घटनाक्रमांमुळे मानव जीवन विकसित होऊ लागते.

शिक्षण क्षेत्राच्या संबंधात तेच घडले मार्च २०२० च्या पहिल्या आठवड्यापर्यंत महाविद्यालयीन प्रक्रिया व्यवस्थितरित्या पार पडत होती. दुसरा आठवडा हाही ठीकच होता परंतु महाराष्ट्रातील एका शहरात कोविड-१९ चा पहिला रूग्ण सापडला आणि तेथून खऱ्या अर्थाने प्रक्रियेची सुरुवात झाली. यापूर्वी वेळेवर महाविद्यालयाच्या विविध वर्गांमध्ये प्राध्यापक नित्यनियमाने वर्ग घेत. वर्गातील फळ्यावर महत्वाच्या घटकांचा उल्लेख केला जाई. परंतु १५ मार्च २०२० रोजी प्रथमच २५ मार्च पर्यंत सर्व शाळा व महाविद्यालये पूर्णपणे बंद राहतील अशा आदेशाने सर्व प्रक्रिया बंद झाली. २२ मार्च या दिवशी जनता कर्फ्यू आणि २३ मार्च रोजी २४ मार्च पासून २१ दिवसाचा लॉकडाऊन संपूर्ण देशात लागू करण्यात आला.

सदरील लेख लिहित असताना संबंधित विषयाची ही पूर्वपिठीका लिहिणे अध्ययनाचा मुख्य भाग आहे असे निश्चितच म्हटल्या जाऊ शकते. समाजशास्त्राचा अभ्यासक या नात्याने समाजामध्ये या साथीच्या रोगाच्या प्रसाराच्या दरम्यान घडणाऱ्या घटना, मानवी आचार विचारात होणारे बदल, बदलणारी मानसिक स्थिती आणि उदासिनतेचा मानवाच्या संपूर्ण घटनावर होणारा परिणाम व तसेच आरोग्याची भविष्याची काळजी ही बाब जगण्याच्या स्पर्धेचा महत्वाचा घटक ठरू लागला होता हे अभ्यासणे गरजेचे वाटले.

या सगळ्या चढ-उतारात या जगण्याच्या स्पर्धेत सुमारे दोन महिने फक्त त्रिभ्रम व संभ्रमावस्थेतच गेले. जून २०२० च्या पहिल्या आठवड्यात काही प्रमाणात लॉकडाऊन शिथिल करण्यात आले आणि जगण्याच्या सवयीतून आता शिक्षणाचे काय? हा प्रश्न समाजाला भेडसावू लागला. यापूर्वी काही प्रमाणात 'ऑनलाईन' टिचिंग किंवा क्लासेस हा शब्द परिचित नव्हता असे नाही मात्र तो सवयीचा निश्चितच नव्हता.

कोविडचा धोका ओळखून ऑनलाईन टिचिंगच्या गाईडलाईन्स जून च्या नंतर जूलै २०२० पर्यंत प्राप्त होवू लागल्या. झुम आणि गुगल मीट या ऑनलाईन टिचिंग प्रोग्राम अॅपद्वारे मुलांना त्यांचा अभ्यासक्रम शिकविण्यास

सुरुवात झाली.

संशोधनाचा उद्देश : सद्यःकालीन सामाजिक स्थितीचा आढावा घेणे व ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीसंबंधी विद्यार्थ्यांच्या समस्या जाणून घेणे.

संशोधन पद्धती : सदरील संशोधनासाठी प्राथमिक तथ्य संकलन पद्धती व द्वितीय तथ्य संकलन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

नमुना म्हणून ऑनलाईन शिक्षण घेणाऱ्या पदवी वर्गातील १०० विद्यार्थ्यांशी टेलिफोन द्वारे संवाद साधला तसेच निरिक्षण पद्धतीचा अवलंब केला गेला आहे.

तथ्य विश्लेषण : संबंधित विषयाचे अध्ययन केल्यानंतर असे निदर्शनास आले की, एका टिचिंग ग्रुपमध्ये उपस्थित विद्यार्थ्यांपैकी फक्त २५ टक्के विद्यार्थी सहभाग घेऊ लागले बाकी विद्यार्थी का सहभाग घेत नाहीत? याचे कारण शोधण्याचा संबंधित संशोधन अभ्यासादरम्यान प्रयत्न केला असता पुढीलप्रमाणे विद्यार्थ्यांनी कारण सांगितले.

१. सदरील समूहामधील काही विद्यार्थी ग्रामीण वा दूर्गम भागात राहतात त्यामुळे त्यांना ऑनलाईन क्लासेस करण्यासाठी इंटरनेटची जी सुविधा लागते ती त्या ग्रामीण भागात उपलब्ध होत नाही. बरेचदा इलेक्ट्रीसिटीची समस्या निर्माण होते. क्लासेस करताना अनेकदा नेटवर्क जाते किंवा शिकविणाऱ्या व्यक्तीचा आवाज स्पष्ट ऐकू येत नाही. किंबहुना काही ठिकाणी तर इंटरनेटची शून्य टक्के उपलब्धता असल्याचे समजते.
२. आर्थिक घटकांचा या घटनेशी प्रत्यक्ष संबंध येतो. ऑनलाईन क्लासेससाठी विद्यार्थ्यांकडे तत्सम सुविधा असणारा लॅपटॉप किंवा किमान मोबाईल असणे अपेक्षित आहे. परंतु सदरील अभ्यासादरम्यान असे आढळले की, काही विद्यार्थी व त्यांचे कुटुंब हे आर्थिक दृष्टीने सक्षम नाहीत. त्यामुळे ते असा मोबाईल विकत घेऊ शकत नाहीत.
३. सामान्यतः ऑफलाईन वर्गामध्ये मुलांना नोट्सच्या स्वरूपात त्यांच्या अभ्यासक्रमाची माहिती देणे सोपे असायचे. परंतु ऑनलाईन क्लासेस मध्ये ते महाविद्यालयात येऊ शकत नाहीत. शिवाय

त्यांच्यावरील कारणांमुळे ते ऑनलाईन क्लासेस ही कळू शकत नाहीत. ही सद्यःस्थिती असल्याचे निदर्शनास आले आहे.

ऑनलाईन वर्ग हा आजच्या जीवनमानाचा अविभाज्य भाग असला तरी त्याचे इतर पैलूही पहावयास मिळतात. प्रत्येक विद्यार्थ्यांपर्यंत शिक्षण पोचवायचे असेल तर समाजातील ही सम-विषमतेची दरी मोठा अडथळा ठरत आहे.

४. परीक्षा पद्धतीच्या स्वरूपात झालेले बदल आणि शिक्षणविषयक बदलणारी परिस्थिती समजून घेण्यास सद्यःकाळात अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत असून परिस्थिती जुळवून घेण्यास वेळ लागत आहे.

५. विद्यार्थ्यांच्या या शिक्षणविषयक समस्यांशिवाय इतर ही काही घटकांपासून वंचित राहत असल्याची भावना त्यांनी व्यक्त केली.

त्यांच्या मतानुसार महाविद्यालयातील वातावरण, वर्गमित्र, प्राध्यापकांशी शिक्षणविषयक संवाद, कॉलेज कट्टे, कॅटीन, आपल्या विषयाशी संबंधित प्रोजेक्टचे कार्य, त्यासाठीची माहिती जमा करणे, ग्रंथालय वापर, राष्ट्रीय सेवा योजना, एन.सी.सी., क्रीडा यासंबंधीत वेगवेगळे सामुदायिक कार्यक्रम, उपक्रम, फिल्डट्रीप, संशोधन या सर्व बाबींपासून विद्यार्थी दूर झाले. त्यांच्या आयुष्यातील महत्त्वाचे दिवस मिळण्याची त्यांना पुन्हा संधी मिळणार नाही.

महाराष्ट्रात नोव्हेंबर २०२० च्या दरम्यान महाविद्यालयात काही प्रमाणात विद्यार्थी येण्यास सुरुवात झाली. परंतु कोरोना विषाणूची फक्त पहिली लाट संपली होती. धोका कायम होता. अतिप्रमाणात समाजाचे नुकसान करणारी कोरोना विषाणूची दुसरी लाट येणे बाकी होते.

शैक्षणिक वर्षाच्या वेळापत्रकात बदल झाला. दुसरी लाट मार्च २०२१ च्या पहिल्या दुसऱ्या आठवड्यात सुरु झाली आणि पुन्हा महाविद्यालय बंद करण्याच्या सूचना प्रसारित झाल्या. त्यानंतर पुन्हा विद्यार्थी महाविद्यालयात येणे बंद झाले. या सगळ्या प्रकारामुळे विद्यार्थी वर्गात संभ्रम अवस्था निर्माण झाली.

निष्कर्ष : एकूणच, वरील अभ्यासामधून असे दिसून

येते की, कोरोना संकटाच्या काळात मराठवाड्यातील ग्रामीण भागात राहणारे विद्यार्थी तसेच आर्थिक बाजू नाजूक असणारे विद्यार्थी यांना ऑनलाईन शिक्षण पद्धती एक समस्यात्मक रूपात समोर येत आहे.

अशी आशा करण्यास हरकत नाही की, कोरोना संकट काही काळानंतर नष्ट होईल किंवा शिक्षणापासून वंचित राहणाऱ्या या विद्यार्थ्यांची परिस्थिती सुधारेल. यावरील उपाययोजनेचा विचार होणे हा मुळात उपाययोजनेचाच भाग असू शकतो असे म्हणता येईल.

संदर्भ सूची :

१. दैनिक प्रभात, पूणे.

२. दैनिक दिव्य मराठी, औरंगाबाद.
३. दैनिक सकाळ.
४. The Art of Teaching Online, 2017, Cooperman, L.
५. Rewriting Education, 2018, John, Couch.
६. Social Presence and Identity in Online Learning, 2020, Hai - Jew, S.
७. शिक्षणशास्त्र व जीवन शिक्षण पद्धती, १९५२, तो. पु. उत्तरदाते, भ. रा. पाटील.

-00-

हर्षवर्धन दीक्षित

संपादकीय सहाय्यक ,
प्रादेशिक वृत्त विभाग,
आकाशवाणी, औरंगाबाद

नावडत्या विषयाचं काय?

प्रस्तावना :

नावडता विषय आपल्यापैकी बहुतेकांच्या राशीत असतोच. करिअरच्या मागे लागल्यावर अभ्यासाचे विषय जरी मागे पडले असले, तरीही दैनंदिन आयुष्यात अनेक विषय नावडते असतात. उदाहरणार्थ काही जणांना शेपूची भाजी आवडत नाही. गुणधर्म माहिती असूनही अनेक लोक शेपूला नाक मुरडतात. नावडती असलेली शेपूची भाजी सलग दुसऱ्या दिवशी पानात नको असते. मग शालेय विद्यार्थी वर्षानुवर्षे नावडत्या विषयाचा अभ्यास कसा करत असतील?

विषयाची कल्पना :

यंदा कोविडमुळे दहावीच्या परीक्षा पूर्णपणे रद्द झाल्या. गेल्या वर्षी भूगोलाची परीक्षा होऊ शकली नव्हती. दहावीच्या काही विद्यार्थ्यांनी या निर्णयाचं 'अमूक अमूक बोरिंग विषयाची परीक्षा द्यावी लागणार नाही' या अर्थाने स्वागत केलं. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या नावडत्या विषयांचा प्रश्न मनात निर्माण झाला आणि या विषयाचा स्वतंत्रपणे विचार करण्याची आवश्यकता वाटली.

दहावीचं वर्ष हे उच्च शिक्षणाचा पाया समजलं जातं. त्या अर्थाने विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याला कलाटणी देणारं हे महत्वाचं शैक्षणिक वर्ष. अशा महत्वाच्या वर्षात विद्यार्थ्यांचा अभ्यास तणावमुक्त वातावरणात होणं महत्वाचं आहे. विद्यार्थ्यांची उच्च शिक्षणासाठी भक्कम पायाभरणी व्हावी, असा आपला प्रयत्न असेल, तर त्यासाठी ठोस पावलं उचलण्याची आवश्यकता आहे.

उच्च शिक्षणासाठी विषयाची निवड करण्याचं स्वातंत्र्य दहाव्या इयत्तेतल्या विद्यार्थ्यांना नक्कीच असायला हवं. निवडलेल्या विषयाचा विद्यार्थ्यांने आवडीने अभ्यास करून शैक्षणिक गुणवत्ता अधिक उंचावण्यासाठी ही बाब निश्चितच पोषक ठरेल.

या विषयाच्या अनुषंगाने विचार करताना काही प्रश्न समोर आले. सर्वच विद्यार्थ्यांचा नावडता विषय असेल का? या नावडत्या विषयापासून विद्यार्थ्यांना सूट हवी असेल का? नावडत्या विषयाचा अभ्यास विद्यार्थी नाईलाज म्हणून करतात का?

विषयाची ओळख :

जवळपास सगळ्याच विद्यार्थ्यांचा कोणता ना कोणता विषय नावडता असावा. अर्थात याला काही अपवाद असतील, अशी माझी धारणा होती. दहावी उत्तीर्ण होऊन उच्च शिक्षण घेणारे विद्यार्थी आपल्या नावडत्या विषयाबद्दल मोकळेपणाने बोलू शकतील, हे लक्षात घेऊन मी एका छोट्या समूहाला चार

प्रश्न विचारून नावडत्या विषयाबद्दल जाणून घ्यायचं ठरवलं. चार प्रश्नांची एक प्रश्नावली मी या विद्यार्थ्यांना पाठवली. त्यांनी ती भरून परत पाठवली. एकाही विद्यार्थ्यांनी नावडता विषय 'नाही' असं म्हटलं नव्हतं. प्रत्येकाचा कोणता ना कोणता विषय नावडता होताच.

संशोधनाची पद्धत :

ही सर्व मुलं विविध माध्यमातून आणि विविध मंडळातून दहावी उत्तीर्ण झालेली आहेत. मुंबई, नागपूर, औरंगाबाद, कोल्हापूर, अंबाजोगाई, हैदराबाद, इंदूर या वेगवेगळ्या शहरात राहणारी ही मुलं दहावी इयत्ता उत्तीर्ण होऊन, एक ते तीन वर्षे झाली आहेत. या मुलांना चार वस्तुनिष्ठ प्रश्नांची प्रश्नावली पाठवली. ते प्रश्न खालील प्रमाणे आहेत,

१. तुमचा नावडता विषय कोणता ?
अ. भाषा ब. विज्ञान क. गणित ड. अन्य ('ड' हा पर्याय असेल, तर विषयाचं नाव लिहा)
२. हा विषय नसता तर दहावीच्या परीक्षेचं दडपण कमी झालं असतं का ?
अ. होय ब. नाही क. सांगता येत नाही
३. हा विषय नसता, तर दहावीत तुमची गुणांची टक्केवारी वाढली असती का ?
अ. होय ब. नाही क. सांगता येत नाही
४. दहावीत नावडत्या विषयाची परीक्षा देण्यापासून सूट मिळावी का ?
अ. होय ब. नाही क. सांगता येत नाही

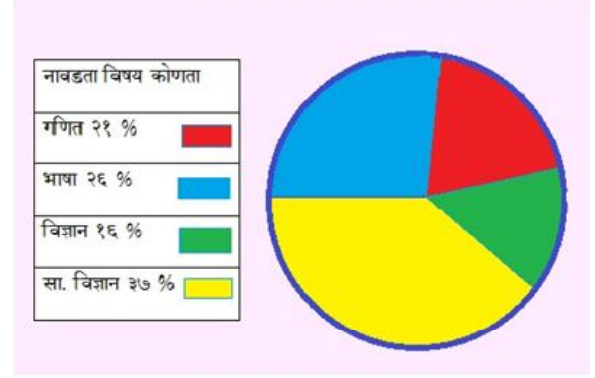
संशोधनाचा निकाल :

सर्वच विद्यार्थ्यांनी अत्यंत तत्परतेने प्रश्नावली भरून पाठवली. जणुकाही त्यांच्या मनात असलेले प्रश्नच त्यांना विचारले होते.

पहिला प्रश्न आहे, नावडता विषय कोणता? ३७ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'सामाजिक विज्ञान' हा विषय नावडता असल्याचं सांगितलं. त्या खालोखाल २६ टक्के विद्यार्थ्यांनी भाषा, २१ टक्के विद्यार्थ्यांनी गणित, तर १६ टक्के

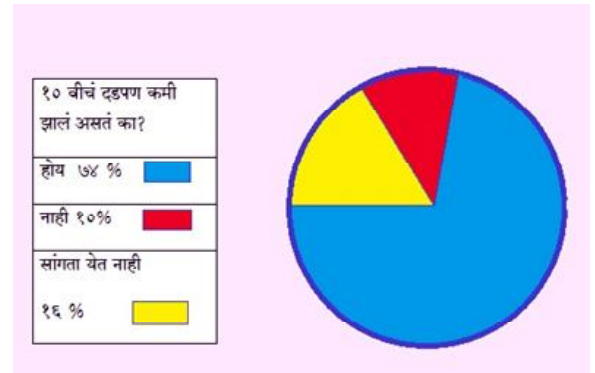
विद्यार्थ्यांनी 'विज्ञान' विषय नावडता असल्याचं सांगितलं.

आकृती क्रमांक १

दुसरा प्रश्न 'हा विषय नसता तर दहावीच्या परीक्षेचं दडपण कमी झालं असतं का?' या प्रश्नाचं उत्तर ७४ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'होय' असं दिलं. १० टक्के विद्यार्थ्यांनी 'नाही' हे उत्तर दिलं, तर १६ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'सांगता येत नाही' हा पर्याय निवडला.

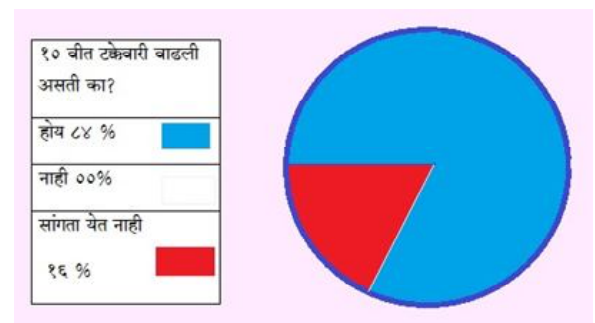
आकृती क्रमांक २

तिसरा प्रश्न 'हा विषय नसता, तर दहावीत तुमची गुणांची टक्केवारी वाढली असती का?'

या प्रश्नाचं उत्तर ८४ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'होय' असं दिलं, तर १६ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'सांगता येत नाही' असं उत्तर दिलं.

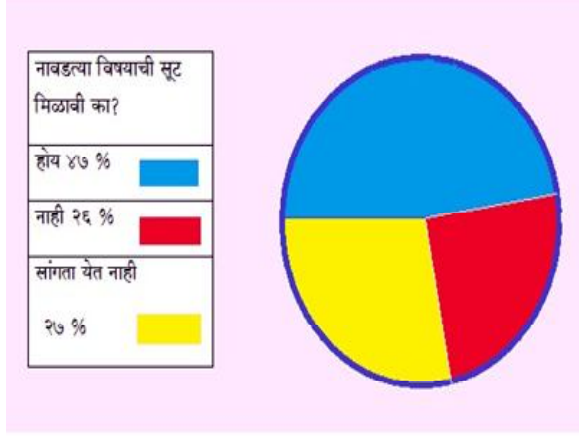
आकृती क्रमांक ३

चौथा प्रश्न 'दहावीत नावडत्या विषयाची परीक्षा देण्यापासून सूट मिळावी का?'

या प्रश्नांचं उत्तर ४७ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'होय' असं दिलं. २६ टक्के विद्यार्थी 'नाही' म्हणतात, तर २७ टक्के विद्यार्थ्यांनी 'सांगता येत नाही', हा पर्याय निवडला.

आकृती क्रमांक ४

संशोधनाचा निष्कर्ष :

निष्कर्ष हाच निघतो की, प्रत्येक विद्यार्थ्यांचा कोणता ना कोणता नावडता विषय आहे. इतर विषयांचा अभ्यास करताना, नावडत्या विषयाचं विद्यार्थ्यांवर दडपण असतं आणि त्या दडपणातून बाहेर येण्याची विद्यार्थ्यांची इच्छा आहे. नावडत्या विषयाचं दडपण नसेल, तर आपण अधिक उत्तम यश मिळवू शकतो, असा बहुतांश विद्यार्थ्यांना विश्वास आहे.

उपाययोजना :

दहावीपर्यंतच्या अभ्यासक्रमाच्या रचनेमागे विद्यार्थ्यांना प्रत्येक विषयाची ओळख व्हावी, त्या त्या विषयाची प्राथमिक माहिती मिळावी, हाच मुख्य उद्देश आहे.

हा उद्देश आठव्या इयत्तेपर्यंत बऱ्यापैकी पूर्ण होताना दिसतो. मग ज्या विषयाची आठव्या इयत्तेपर्यंत अपेक्षित तोंडओळख पूर्ण होत असेल, अशा विषयांची नववी

आणि दहावीत विद्यार्थ्यांना सूट देण्याबाबत विचार करायला काय हरकत आहे.

उदाहरणार्थ - ज्या विद्यार्थ्यांना गणित आणि विज्ञानात गती असते, ते दहावीनंतर साहजिकच गणित आणि विज्ञानाचा अभ्यास करू इच्छितात. अशा विद्यार्थ्यांना नववी आणि दहावीत सामाजिक विज्ञानाच्या परीक्षेची सूट मिळावी. इतर विषयांबाबतही असा पर्याय असावा.

म्हणजे हा विषय अभ्यासक्रमात असला तरीही, त्या विषयाची परीक्षा घेऊ नये. विद्यार्थ्यांना पुढे ज्या विषयाचं शिक्षण घ्यायचं नसेल, त्या विषयाच्या परीक्षेची जबाबदारी आपण त्यांच्यावर का करावी?

तसंही गेल्या काही वर्षांपासून 'बेस्ट ऑफ फाईव्ह' ही संकल्पना रूढ झालेली आहे. परीक्षा देऊन बेस्ट ऑफ फाईव्ह ठरवण्याऐवजी विद्यार्थ्यांचे जे बेस्ट पाच विषय आहेत, त्याचीच परीक्षा घ्यायला काय हरकत आहे?

सारांश :

प्रत्येक विद्यार्थ्यांचा एखादा नावडता विषय आहे त्या विषयाचं त्याला दडपण असतं. फक्त गणित किंवा भाषाच नव्हे, तर सामाजिक विज्ञान हा विषय सुद्धा विद्यार्थ्यांवर दडपण आणतो.

दहावीचं वर्ष हे विद्यार्थ्यांच्या उच्च शिक्षणाचा पाया भक्कम करणारं वर्ष असतं. विद्यार्थ्यांना विषय निवडीचं स्वातंत्र्य मिळालं, अभ्यासासाठी तणावमुक्त वातावरण मिळालं, तर त्यातून उच्च शिक्षणाचा दर्जा उंचावेल. हे सगळे सकारात्मक बदल घडून येणं अपेक्षित असेल, तर शालांत परीक्षेत, नावडत्या विषयाची परीक्षा देण्यापासून विद्यार्थ्यांना सूट मिळायला हवी.

संदर्भ :

सदर लेखासाठी कोणत्याही पुस्तकाचा, लेखाचा अथवा विधानाचा संदर्भ घेण्यात आलेला नाही.

वर्षा दामोदर शिंदे

अर्थशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

उच्च शिक्षण संस्थेत गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाबाबत धोरणे व अधिकार

गोषवारा (Abstract) :

स्वातंत्र्योत्तर काळातील १९५२-५३ च्या मुदलीयार आयोगाने शाळांसाठी प्रशिक्षित शिक्षक तयार करण्यासाठी विद्यालये विद्यापीठांशी संलग्न करावित आणि विद्यापीठीय प्रशिक्षण घ्यावे यासाठी एम. एड., पीएच्. डी. या पदव्या सुरु करण्यात आल्या. १९६४-६६ मध्ये शिक्षण आयोगामुळे देशातील सर्व प्रशिक्षण संस्था विद्यालयाच्या दर्जाच्या असाव्यात व शिक्षकांना उच्च शिक्षणासाठी संधी मिळविण्यासाठी टपाली अभ्यासकांना प्राधान्य देण्यात आले. १९८६ च्या राष्ट्रीय धोरणानंतर विद्यापीठीय स्तरपर्यंत शिक्षणाचा विस्तार प्रचंड गतीने वाढला.

प्राचीन काळापासून भारतीय जीवन पद्धती गुणवत्तेला महत्त्व दिलेले आहे. तक्षशिला व बौद्धकालीन नालंदा ही प्राचीन विद्यापीठे त्यांच्या गुणवत्तेसाठी प्रसिद्ध होती. उच्च शिक्षणात मोठ्या प्रमाणात परिवर्तनात्मक सुधारकांना वाव मिळाला यासाठी चौतीस वर्षे जुन्या १९८६ च्या शिक्षणाची जागा नवे राष्ट्रीय शिक्षण धोरणा २०२० घेतली आहे. सर्वांना समान संधी, निःपक्षपाती दर्जा, परवडणारे शिक्षण आणि उत्तरदायीत्व या स्तंभावर हे धोरण आधारलेले आहे.

प्रस्तावना (Introduction) :

गुणवत्तापूर्ण शिक्षण ही समाजोन्नतेची पहिली पायरी आहे. यासाठी शासनाने यापूर्वी २०१३ मध्ये उच्च शिक्षणाला बिकट अवस्थेतून काढण्यासाठी एक विशेष योजना 'राष्ट्रीय उच्चस्तर शिक्षा अभियान (RUSA) ही योजना आखली, जिचे उद्दिष्टे महाविद्यालयातील प्रवेश क्षमता वाढवून उच्च शिक्षणाच्या विस्तारात दर्जा आणि समान संधीवर भर देऊन महिला, अल्पसंख्यांक आणि अपंगांना उच्च शिक्षणासाठी प्रोत्साहित करून अनुसूचित जाती-जमातीबरोबरच सामाजिक, शैक्षणिकदृष्ट्या मागास वर्गांना उच्च शिक्षणामध्ये पुरेशा संधी उपलब्ध करून देणे. सद्यस्थितीत २०२० मधील राष्ट्रीय शिक्षण धोरणामध्ये २०३५ पर्यंत ५० टक्क्यांपर्यंत जीईआर चा टक्का वाढवण्यावर भर दिला आहे. ज्यामध्ये २०१८ मध्ये २६.३ टक्के सकल नोंदणी गुणोत्तर होता.

सन २०१९-२० मध्ये उच्च शिक्षणामधील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण २६ टक्के आहे. AISHE च्या रिपोर्टनुसार २०१९-२० मध्ये पीएच्. डी. करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या २.०३ लाख असून त्या प्रमाणात शिक्षकांची संख्या १.१७ लाख आहे. वरील रिपोर्टनुसार विद्यापीठांची संख्या १०४३ म्हणजेच २ टक्के आहे. तर सुमारे ४२३४३ महाविद्यालये असून खाजगी संस्था

११.७७ लाख इतकी आहे. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाच्या (HRD) रिपोर्ट २०१६-१७ च्या आकडेवारीनुसार महाराष्ट्रात ४८ विद्यापीठे आणि तत्सम शैक्षणिक संस्था होत्या. त्यापैकी २१ (४४) टक्के सरकारी विद्यापीठे तर त्यातील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ८५ टक्के होते. महाराष्ट्रात एकूण ४०६६ महाविद्यालये होती.

नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार गुणवत्ता वाढीबाबत विशेष धोरणे आखली आहेत. ज्यामार्फत उच्च शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना संधी आणि साधने उपलब्ध करून देऊन त्यांच्याकडून विविध संशोधनामार्फत सामाजिक विकास घडून येईल व सर्वांना समान संधी प्राप्त होईल. यामध्ये पुढील विविध धोरणे गुणवत्तावाढीसाठी राबविली आहेत. पायाभूत सुविधा, उच्च दर्जाचे उदारमतवादी शिक्षण अध्ययनास पोषक वातावरण, सक्षम अध्यापक, स्वायत्तता, विनिमयाच्या प्रणालीमध्ये बदल, व्यवसायिक शिक्षण, राष्ट्रीय संशोधन फाऊंडेशन इत्यादी.

अ) अभ्यास विषयाचे उद्दिष्टे

(Objectives of the Study) :

- १) उच्च शिक्षण संस्थेतील गुणवत्तेचा अभ्यास करणे.
- २) उच्च शिक्षण संस्थेतील विविध धोरणांचा व अधिकारांचा अभ्यास करणे.
- ३) नवीन शैक्षणिक धोरणाचा अभ्यास करणे.

ब) संशोधन पद्धती

(Research Methodology) :

सदर संशोधन पद्धती ही दुय्यम साधन सामग्रीवर आधारित असून उच्च शिक्षण संस्थेत गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाबात धोरणे व अधिकार या विषयावरील संशोधन पूर्ण करण्यासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात येणार असून दुय्यम आधार सामग्रीमध्ये शासनाचे विविध अहवाल, मासिक, वर्तमानपत्रे अभ्यासकांची मते, संदर्भ ग्रंथ, शोध निबंध आणि प्रकाशित अप्रकाशित संशोधन साहित्य, विविध संकेत स्थळे इत्यादीद्वारे माहिती संकलित करण्यात येईल.

१) गुणवत्तेचा अर्थ :

गुणवत्ता ही सकारात्मक व गतिशील संकल्पना असून अर्थपूर्ण कृति नियोजनाच्या आराखड्यामध्ये साह्य करता येते. क्रॉफर्ड व शुटलर यांच्या मते,

खरेदी केलेल्या वस्तूत कोणतेही दोष नाहीत. अशा नकारात्मक संकल्पनेएवजी ती वस्तू उपभोक्त्याला कितपत उपयुक्त वा मूल्यवान वाटते याबाबतची सकारात्मक संकल्पना म्हणजे गुणवत्ता होय. गुणवत्तेचे शिक्षण म्हणजे विद्यार्थ्यांसाठी शिकवण्याचे निष्कर्ष काढण्यासाठी अध्यापनशास्त्रीय तंत्राचा केलेला वापर. यामध्ये अभ्यासक्रम आणि कोर्स सामग्रीची प्रभावी रचना विविध संदर्भ विचारणे, अभिप्राय वापरणे आणि शिक्षणाचे प्रभावी मूल्यांकन यासह अनेक आयामांचा समावेश आहे.

२) गुणवत्तापूर्ण शैक्षणिक धोरण :

गुणवत्तेच्या अध्यापनासाठी पाठिंबा हा विविध उपक्रमांद्वारे दर्शविला जाऊ शकतो. ज्यामुळे अध्यापन प्रक्रियेची गुणवत्ता, कार्यक्रमाची सामग्री तसेच विद्यार्थ्यांची शिक्षण परिस्थिती सुधारली जाऊ शकते. कित्येकदा संस्थामध्ये व्यावसायिक विकास उपक्रम घेतले जातात. उदा. प्राध्यापकांसाठी सेवा प्रशिक्षण, शिक्षण पद्धतीमध्ये पायाभूत सुविधांचा महत्त्व आहे. उदा. ग्रंथालये, संगणकीय सुविधा, या तांत्रिक शिक्षणाला बळकटी देतात. विद्यार्थ्यांच्या कर्तृत्वाचे समर्थन करण्यासाठी उदा. सल्ला, मार्गदर्शन, विद्यार्थ्यांचे मूल्यांकन करणे यासाठी कार्य आधारित कार्यक्रम विकास आधारित कार्यक्रम, क्षमता आधारित मूल्यांकन बऱ्याच घटकांनी गुणवत्तेच्या शिक्षणास आघाडीवर आणले आहे. प्रत्येक शिक्षण प्रणालीमध्ये विद्यार्थ्यांच्या संख्येत भरिव वाढ झाली आहे. उच्च शिक्षणाकडे विद्यार्थी, पालक, कल वाढला आहे.

३) तर्क संगत संस्थात्मक संरचना :

विद्यापीठ शिक्षण आणि विद्यापीठातील शिक्षण पद्धतीमुळे अशा वातावरणात प्रवेश घेण्यासाठी विद्यार्थ्यांना तयार करणे आणि त्यांना योग्य कौशल्य, ज्ञान, मूल्ये आणि गुणधर्मांसह सुसज्ज करणे आवश्यक आहे. संस्थांनी त्यांच्या धोरणाचा गुणवत्तेच्या शिक्षणाशी परिधीय सुसंगतता वाढविण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्यामुळे शिक्षणाच्या गुणवत्तेत वाढ होत आहे.

४) दर्जेदार अध्यापनासाठी संस्थात्मक धोरणे :

प्रत्येक विद्याशाखेच्या सदस्यांची वैयक्तिक कार्यक्षमता गुणवत्तापूर्ण अध्यापनासाठी महत्त्वपूर्ण घटक आहे. UGC च्या निकषांच्या आधारे संस्था, महाविद्यालये, विद्यापीठे यांचा गुणवत्तेचा स्तर वाढण्यास सुरुवात झाली. ज्यामुळे कुशल शिक्षक व शिक्षणाचा दर्जा वाढवून मूल्यांकन करण्यासाठी मानव संसाधन फ्रेमवर्कमध्ये शैक्षणिक कौशल्यांचा समावेश केला जातो. नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शिक्षण प्रणाली तिची संस्कृती, रचना, यंत्रणा, यामध्ये स्वायत्ता खोलवर रुजवली गेल्यामुळे विद्यार्थी मूल्यमापन व संशोधन यांच्यासह इतर शैक्षणिक बाबींमध्ये स्वतंत्र संस्थाना शैक्षणिक व प्रशासकीय स्वायत्ता दिली असून नवीन कार्यक्रम, उपक्रम सुरु करणे व राबविणे, अभ्यासक्रम ठरविणे, विद्यार्थी प्रवेश संख्या ठरविणे या गोष्टी केल्या जातात.

समारोप :

भारतातील उच्च शिक्षण प्रणालीपुढे सर्वसाधारणपणे तीन प्रमुख आव्हाने आहेत. उपलब्धता, परवडण्याजोगे शुल्क व गुणवत्ता या तिन्ही गोष्टी एकाच वेळी साध्य करण्याचे उद्दिष्ट्य शैक्षणिक धोरण राबवितांना केले आहे.

शैक्षणिक गुणवत्ता वाढावी यासाठी अनेक प्रयत्न केले जात असले तरी गुणवत्तावाढीसाठी शिक्षक आणि संशोधकांना राजकारणविरहित वातावरण आणि भ्रष्टाचारमुक्त व्यवस्थापन उपलब्ध करून द्यावे लागेल.

नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे व संस्थेतील मिळणाऱ्या अधिकारामुळे विद्यापीठे ही संशोधन उद्योग केंद्रे म्हणून उदयाला येत आहे. या गुणवत्तेबाबतच्या धोरणामुळे विद्यार्थी शिक्षक व समाज यांची मानसिकता बदलून व्यवसायाभिमुख शिक्षण घेण्यात येऊन गुणवत्तापूर्ण प्रणाली राबविण्यात येईल.

तसेच सर्वांना समान संधी व गुणवत्तेची हमी देऊन विद्यार्थ्यांना विविध आर्थिक शिष्यवृत्त्या देऊन सर्व घटकांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचा उद्देश पूर्ण होत आहे.

संदर्भ :

१. AISEH Final Report 2019-20, पृ. २
२. मनुष्यबळ विकास मंत्रालय (HRD 2016-17) रिपोर्ट
३. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मसुदा
४. pib. gov.in
५. www.loksatta. com, December 2018
६. www. oecd.org sept . 2012

-00-

विनायक दशरथ नाकतोडे

प्रभारी ग्रंथपाल,
आदर्श कला व वाणिज्य
महाविद्यालय
देसाईगंज (वडसा),
जि. गडचिरोली ४४१२०७

ई-अध्ययन

प्रस्तावना :

शिक्षण ही निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे. जीवनमानात काळानुसार झालेल्या बदलांना सामावून घेण्यासाठी शिक्षण प्रक्रियेमध्ये सुद्धा बदल होत असतात. आपल्या रोजच्या जीवनामध्ये अनेक प्रकारच्या बदलाचे जे प्रवाह येतात त्या अनुषंगाने शिक्षणाच्या प्रक्रियेतही हे बदलाचे प्रवाह प्रतिबिंबित होत असतात. आजचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे आहे. यामुळे जीवनाचा सर्वच क्षेत्रामध्ये या तंत्रज्ञानाचा प्रवाह दिसून येतो. त्याचप्रमाणे तो शिक्षणासारख्या क्षेत्रामध्ये दिसून येतो. माहिती तंत्रज्ञानाचा अध्ययन, अध्यापन आणि मूल्यमापन यामध्ये उपयोग करून शिक्षण प्रक्रियेचा दर्जा उंचावण्यास मदत होते. असाच एक नवप्रवाह आहे की जो अध्ययनासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करून आपले ध्येय, उद्दिष्ट्य साध्य करता येईल. त्या नवप्रवाहाला ई-अध्ययन असे म्हणतात.

ई-अध्ययन-संकल्पना :

ई-अध्ययनामध्ये इंटरनेटच्या मदतीने अध्ययन विषयाचे प्रस्तुतीकरण केले जाते. यामध्ये इंटरनेटच्या मदतीने अध्ययन प्रक्रियेचा विस्तार केला जातो. या प्रक्रियेतूनच संशोधक, विद्यार्थी, शिक्षण यांना एक प्रकारचे वातावरण निर्माण करून दिले जाते. परंपरागत अध्ययन शिक्षण पद्धतीपेक्षा ई-अध्ययन ही नवीन अध्ययन पद्धती आहे. ही अध्ययन पद्धती विद्यार्थी केंद्रित आहे. जिचा सर्वांना समान संधी उपलब्ध करून देण्यामध्ये महत्त्वाचा वाटा आहे. ई-अध्ययनाचा अर्थ माहिती व प्रसार तंत्रज्ञानाचे जाळामध्ये शिक्षण आणि शिक्षणाच्या प्रक्रियेत प्रयोग होय.

१. **ब्रांडोन हॉल** : 'जेव्हा माहितीचा संचार आंशिक वा पूर्ण रूपात विद्युत यंत्राच्या माध्यमातून तथा वेबसाईट व अथवा बहुमाध्यमातून (सीडी रोम, डी.वी.डी.) केले जाते, तेव्हा त्याला ई-अध्ययन असे म्हणतात.'
२. सीबीटी-कॉम्प्युटरबेस्ड ट्रेनिंग संगणकामार्फत प्रशिक्षण.
३. डब्ल्युबीटी-वेबबेस्ड ट्रेनिंग इंटरनेट द्वारा प्रशिक्षण.
४. Marques, 2006 : "E-learning is distance education through remote resources."
५. E-Learning portal, 2009 : "E-learning is the use of technology to deliver learning and training programs."
६. Governors State University, 2008 : "E-learning is to take a course online using a modem, wireless, or cable connection to access academic course material from a

computer, phone, or handheld device”

ई-अध्ययनाचा इतिहास :

इ.स. १९०४ साली The Machine नावाची एक काल्पनिक लघुकथा ई. एम. फोर्सटर याने लिहिली. त्यामध्ये E-learning, Virtual, Vedio Conferencing सारख्या संकल्पना मांडण्यात आल्या.

त्यानंतर अमेरिकेतील आहायो राज्यातील मानसशास्त्र विषयाचे प्राध्यापक सिडनी प्रेस यांनी अनेक प्रकारच्या विषयावर विद्यार्थ्यांनी उपयुक्त अशी एक प्रश्नपेढी Teaching Machine या यंत्राचा शोध लावून त्याच्या मदतीने तयार करण्यात आली.

इ. स. १९६० च्या सुमारास Partick Suppes आणि Richard Atkinson हे स्टॅन फोर्ड विद्यापीठातील प्राध्यापक असून यांनी संगणकाच्या मदतीने लहान मुलांना गणित विषय सोप्यात सोपा करून शिकविण्याचा एक उपक्रम राबविला. इ. स. १९६५ साली आय. बी. एम. या संगणक कंपनीने Course Writer नावाची एक ऑनलाईन लर्निंग संगणक प्रणाली तयार केली यामुळे शिक्षक, विद्यार्थी, अभ्यासक्रम तयार करणारे तज्ञ या सर्वांमध्ये एक दुवा साधण्यासाठी प्रयत्न सुरू झाला.

इ. स. १९७५ साली स्टीव्ह जॉब्स व स्टीव्ह वॉझनिअँक या दोघांनी मिळून लावलेल्या पर्सनल कॉम्प्युटरच्या शोधामुळे ई-अध्ययनाच्या संकल्पनेला जास्त प्रमाणात चालना मिळाली. ९० च्या दशकामध्ये टीम बर्नर्सली याने लावलेल्या www (world wide web) च्या शोधामुळे शिक्षण क्षेत्रामध्ये अनेक बदल झाले.

ई-अध्ययनाची उद्दिष्टे :

१. कोणत्याही देशातील प्राध्यापकांकडून मार्गदर्शन.
२. कोणत्याही भागात, स्थळात उपलब्धता.
३. कोणत्याही वेळाचे, पत्रकाचे बंधन नाही.
४. समाजाच्या वेगवेगळ्या समुहाचा विचार लक्षात घेता येतो.
५. कौटुंबिक जबाबदारी सांभाळतांना घरी बसून शिक्षणाची सोय.
६. शारीरिक अडचणी, वेगवेगळ्या गरजा आणि बुद्ध्यांकाचा विचार करून शिक्षणाच्या कार्यक्रमाची रूपरेषा तयार करता येते.

७. लवचिकता व सुगमता.

ई-अध्ययनाच्या मर्यादा :

१. शिस्तबद्धता व अनियमिततेचा अभाव.
२. तंत्रज्ञानाच्या सुविधांचा अभाव.
३. संगणक कौशल्याचा अभाव.
४. उपस्थितीत लवचिकता त्याचप्रमाणे विद्यार्थ्यांना दिलेल्या स्वाध्यायासाठी कार्य पूर्ण न होणे.
५. आर्थिकदृष्ट्या फायदेशीर असेलच हे निश्चितपणे सांगता येत नाही.

ई-अध्ययनाच्या प्रसारणाची साधने :

१. ऑथरिंग टूल्स :

हे एक प्रकारचे ऑप्लिकेशन सॉफ्टवेअर आहे. ऑथरिंग टूल्स ही HTML XML किंवा DHTML या प्रकारात उपलब्ध असतात. याद्वारे विद्यार्थ्यांच्या आवश्यकतेप्रमाणे आणि सहजरित्या समजण्यास सोपे अशा पद्धतीने ई-अध्ययनाचा अभ्यासक्रम तयार केला जातो. उदा. पुस्तकातील पाठाप्रमाणे, ग्रॉफिक्स, चार्ट्स, आकृत्या, कृत्रिम बुद्धीमत्ता सारख्या तंत्राचा उपयोग करून वेगवेगळ्या प्रकारच्या विषयांवर तयार केल्या आहेत.

२. डिलीव्हरी टूल्स :

अ) Synchronous Learning :

यामध्ये शिक्षक व विद्यार्थी नेटवर्कच्या मदतीने संगणकाद्वारे टेलिकॉन्फरसिंग, चॅट रूम्स, व्हिडीओ कॉन्फरसिंग सारख्या पद्धतीने ऑनलाईन संवाद साधतात. एक शिक्षक एकाच वेळी शेअर्ड व्हाईट बोर्डचा वापर करून अनेक विद्यार्थ्यांशी संपर्कात राहू शकतो.

आ) Asynchronous Learning :

यामध्ये शिक्षकाद्वारे तयार करण्यात आलेला अभ्यासक्रम विद्यार्थी वेबफोरम्स, लीस्ट सर्व्हेज ब्लॉग, ई-मेल वगैरेद्वारा ऑफलाईन पद्धतीने शिक्षण घेऊ शकतो.

ई-अध्ययनाची संकेत स्थळे :

www.schoolnetindia.com

www.chanakyasetstudy.com

<http://www.utexas.edu/world/lecture/index-html>

<http://www.meli.dist.maricopa.edu>

<http://www.teachlearning.com>

<http://merlot.com>

<http://dir.yahoo.com>

ई-अध्ययन मार्गदर्शिका :

<http://domos.oxford-elearning.ocm/elearning/course>

www.knowledgepresenter.com

www.gurukulonline.co.in

निष्कर्ष :

ई-अध्ययन पद्धती ही अध्ययन प्रक्रियेमधील एक नवप्रवाह आहे. यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या गतीनुसार शिक्षणाची संधी दिली जाते. यामध्ये विद्यार्थी स्वतःच्या गरजेनुसार अध्ययन विषयाची निवड करतो. ई-अध्ययनामध्ये विविध प्रकारच्या साधनांचा उपयोग केला जातो. उदा. ट्युटर, टेलीफोन, ई-मेल, इलेक्ट्रॉनिक डाक, वेबसाईट समुह चर्चा.

संदर्भ सूची :

१. सिंगल, जयासिंग पोपटसिंग, सामाजिक संशोधनातील ई-लर्निंगचे महत्त्व, आधुनिक अध्यापन संशोधनाचे प्रवाह : संधी, स्वरूप व वैशिष्ट्ये : साळवे, किशोर (संपा.) अजंता प्रकाशन, औरंगाबाद, २०१५

२. Albert Sangra, Dimitrios Vlachopoulos and Nati Cabrera : Universitat Oberta de Catalunya, Spain, Building an Inclusive Definition of E-Learning : An Approach to the conceptual Framework : Vol. 13/ No.2, April 2012
३. गोखले, प्रतिभा : ई-लर्निंगचे ग्रंथालयातील स्थान, ज्ञानगंगोत्री वर्ष १२ वे, अंक १ व २, जून-नोव्हेंबर २०११, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक.
४. शिक्षणातील नवप्रवाह : ई-अध्ययन, शिक्षणशास्त्र इयत्ता अकरावी : महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे २०२०.
५. जोशी, राजीव, ई-लर्निंग, माहिती युग खंड-२, अंक ३-४, ऑक्टोबर-डिसेंबर २००९, प्रायोजक : डॉ. पी. एस. जी. कुमार ग्रंथालय प्रतिष्ठान, नागपूर.
६. भट, शरद गो. (२००८), इलेक्ट्रॉनिक माहिती साधने, नागपूर, पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर्स.
७. <http://www.google.com>

-00-

शुभांगी विजयराज मोहोड

संशोधक विद्यार्थिनी,
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.
shubhangimohod1@gmail.com

मो. 7720855825

तुकडोजी महाराजांच्या समाजपरिवर्तन विषयक दृष्टीकोनाची आजच्या शिक्षण पद्धतीतील समर्पकता

गोषवारा : प्रस्तूत शोध निबंधामध्ये तुकडोजी महाराजांनी 'ग्रामगीते' मध्ये व्यक्त केलेल्या शिक्षणविषयक समाज परिवर्तनवादी विचारांचा आढावा घेण्यात आलेला आहे. शोध निबंध लिहिण्यासाठी द्वितीय तथ्य संकलन पद्धती वापरली आहे. तुकडोजी महाराज स्वतः अल्प शिक्षित होते परंतु त्यांनी मांडलेले विचार आज आधुनिक युगातील एक आदर्श समाज निर्मितीसाठी अत्यंत उपयुक्त असे आहेत. शिक्षण हेच परिवर्तनाचे साधन असल्याचे त्यांनी सांगितले. सर्वांना शिक्षण मिळाल्याने ग्राम विकास होईल आणि पर्यायाने राष्ट्र विकास होईल अशी त्यांची विचारधारणा होती. स्त्री-शिक्षण आणि प्रौढ शिक्षणाचा त्यांनी कायम पुरस्कार केला. पुस्तकी शिक्षणाबरोबरच कौशल्यावर आधारीत अभ्यासक्रम असावा असे ते म्हणत. ग्रामगीतेच्या 'जिवन शिक्षण' या अध्यायात त्यांनी विद्यार्थी, पालक, शिक्षक, शैक्षणिक संस्था, अभ्यासक्रम, जिवन, शिक्षण इत्यादी विषयावर आपले विचार मांडून समाज परिवर्तनाला चालना दिली. प्रस्तूत शोधनिबंधामध्ये त्याच विचारांचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

सूचनक शब्द - समाजपरिवर्तन

उद्दिष्टे :

१. तत्कालिन सामाजिक परिस्थितीचा आढावा घेणे.
२. तुकडोजी महाराजांचा शिक्षण विषयीचा समाज परिवर्तनात्मक दृष्टीकोन अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती : प्रस्तूत शोधनिबंधामध्ये द्वितीय तथ्य संकलन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. यामध्ये तुकडोजी महाराज लिखित ग्रंथ, पुस्तके, प्रकाशित लेख, नियतकालिके, वर्तमानपत्रे, संदर्भग्रंथ, साप्ताहिक, मासिके, संकेतस्थळे इत्यादींचा उपयोग तथ्य संकलनासाठी केला गेला आहे.

विषय प्रतिपादन : महाराष्ट्रातील विदर्भ प्रांतात जन्मलेले राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज हे आधुनिक काळातील कृतिशील विचारवंत होत. सर्वांगीण समाज विकासासाठी त्यांनी आपली वाणी, लेखनी चिंतन व संपूर्ण आयुष्य व्यतित केले. 'ग्राम' विकास झाला तरच राष्ट्राचा सुद्धा विकास होईल अशी त्यांची विचारसरणी असल्यामुळे ग्रामविकासावर त्यांनी आयुष्यभर प्रयत्न केले. सामुदायिक ध्यान, भजन, किर्तन, प्रवचन, व्याख्यान आणि असंख्य साहित्य

निर्मितीद्वारे समाजजनांचे मन आणि विचार परिवर्तन करण्याचा प्रयत्न केला. महाराजांच्या अनेक साहित्य संपदेपैकी एक महत्वाचा ग्रंथ म्हणजे 'ग्रामगिता' होय. कृषीशास्त्र, अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र या साऱ्या विज्ञानशास्त्रांमधील ज्ञानसंचितावर सखोल चिंतन करून विधायक अशी नवीन तत्वे या 'ग्रामगिता' ग्रंथात प्रतिपदित केली आहेत. महाराजांनी ग्रामविकासाचे मुख्य ध्येय समोर ठेवून या ग्रंथातील एकूण ४१ प्रकरणांची विभागणी अष्ट-पंचकांमध्ये केली आहे. त्यापैकी 'दृष्टि परिवर्तन पंचक', मधील १९ अध्यायामध्ये त्यांनी आपले 'शिक्षण विषयक' समाज परिवर्तनवादी विचार ओवीबद्ध केलेले आहेत.

तुकडोजी महाराजांनी स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर हा दोन्ही कालखंड अनुभवला. त्यामुळे तत्कालिन समाज जिवनातील अनुभव आणि निरीक्षण त्यांच्या लिखानात आढळते. शिक्षणाविषयी विचार मांडताना महाराज म्हणतात की, आपली शिक्षणाची मूळ कल्पनाच चुकलेली आहे. 'ईस्ट इंडिया कंपनीने पुढाकार घेऊन १८३५ साली थॉमस बॅबिंगन, मेकॉले यांच्या अध्यक्षतेखाली सरकारी शिक्षण समिती स्थापन करण्यात आली, याद्वारे 'बाबूगिरीचे' शिक्षण देण्याची प्रणाली या देशात सुरू केली. या प्रणालीचा परिणाम २० व्या आणि २१ व्या शतकात दिसू लागला. मूळ भारतीय शिक्षण पद्धतीत साक्षरतेपेक्षा जीवन कलेला अधिक महत्त्व होते. कारण इथल्या कला या परंपरेने चालत होत्या. अलतुदार आणि बलुतेदार यांना घरातच आपल्या आई-वडिलांकडून कलेचे शिक्षण मिळायचे. मात्र मेकॉले शिक्षण पद्धतीमुळे कला शिक्षणाला वावच मिळाला नाही. परिणामी ग्रामिण अर्थव्यवस्था ढासळून लघुउद्योगही नामशेष व्हायला लागले आणि विसाव्या शतकाच्या मध्यापर्यंत ते सारे नामशेष झाले' ही वस्तुस्थिती सांगून महाराजांनी आपली मूळ शिक्षणाची कल्पनाच चुकल्याचे 'जीवन शिक्षण' ह्या अध्यायात सांगितले आहे. ऋषी काळात गुरुकुल आश्रम व्यवस्थेत बौद्धिक शिक्षणासोबत जीवन शिक्षणही दिले जायचे. धनुर्विद्या, मल्लविद्या, आयुर्वेद, शस्त्रास्त्रविद्या, चित्रकला, चर्मकला, कुंभारकाम अशा विविध चौसष्ट कला आचार्य विद्यार्थ्यांना शिकवित होते. अशी पूर्वीची परंपरा होती. परंतू आता खेड्यात उच्च शिक्षण मिळू शकत नाही म्हणून मुले

शहरांमधून उच्च शिक्षण घेऊन येतो. त्याला घरच्या उपलब्ध साधनांनी घरची शेती सुध्दा करता येत नाही. उच्च ज्ञान साध्या जीवनात कसे उतरवावे हे त्याला कळत नाही. मोठे बाबूसाहेब होणे, काम कमी करून जास्त पैसे मिळवणे, दिखारूपणा, मोठी पदवी यांना श्रेष्ठपणाची लक्षणे न समजता हे सर्व विसरून मुलामुलींनी गावाचे भूषण वाढविण्याचे शिक्षण घ्यावे असे महाराज म्हणतात.

शिक्षण कसे असावे यावर मार्गदर्शन करताना महाराजांनी सांगितले की, नुसते उच्च शिक्षण घेतल्याने प्रगती होणार नाही तर शिक्षणातून तयार होणारा भारताचा नागरीक हा कष्टिक व बलवान पाहिजे. शिक्षणामध्येच जीवन जगण्याच्या साधनांचा सुद्धा समावेश केला पाहिजे जेणेकरून विद्यार्थ्यांना त्यांचे पुढील जीवन सुरळीत जगता आले पाहिजे. जीवनातील सर्व आवश्यक गरजांच्या व उदरनिर्वाहाच्या प्रत्येक गोष्टींच्या संबंधित विषयांच्या पूर्ण ज्ञानांचा समावेश शिक्षणामध्ये आवश्यक आहे. कोणत्याही-संकटात धावून माणसाचे संरक्षण करणारे शिक्षण असावे. घरामध्ये जी उणीव असेल ती दूर करण्याचे सामर्थ्य शिक्षणात असावे. जीवन यशस्वी करण्याकरिता शिक्षणाद्वारे नम्रता, स्वावलंबन, स्वातंत्रता, निर्भयता व दृढनिश्चय या सारखे गुण वाढले पाहिजे. विद्यार्थ्यांमध्ये चपळता, ध्येयनिष्ठा, वाढेल अशा अनेक कला शिकवून ते गाव सांभाळू शकेल असे शिक्षण देऊन त्यांना सक्रियतेने विद्यार्जन करण्यास लावावे. परस्परांमध्ये सहकार्याची प्रबळ भावना निर्माण होणे हेच शिक्षणाचे खरे उद्दिष्ट आहे. जनसेवेला सर्व ठिकाणी महत्त्व यावे व आजची लहान मुले हे उद्याचे राष्ट्र आहेत असे समजून त्यांनी सुधारणा करणारे शिक्षण असावे असे तुकडोजी महाराजांनी सांगितले.

विद्यार्थ्यांविषयी महाराज सांगतात की, बालपणी योग्य वयापासूनच मुलांना शिक्षण देण्यास सुरुवात करावी त्यातूनच त्यांना योग्य वळण लागेल. पालकांनी मुलांचे अति लाड न करता त्यांना सुरुवातीपासूनच बालविद्या मंदिरात पाठवावे. मुलांना शिक्षणापासून वंचित ठेवू नये. पालकांकडून शिक्षणाची जर व्यवस्था होत नसेल, तर त्यांनी आपल्या मुलांना देशोद्धारक संस्थेला सोपवावे. सर्व गाव मिळून शिशुसंगोपन सुरू करावे व गावातीलच बाया-माणसांना प्रशिक्षण देऊन त्यांना या कार्यासाठी नेमावे. गावची शाळा, बालोद्यान,

शिशू संगोपन तयार करून मुलांना बालपणापासूनच तेथे ठेवावे, चांगले वळण लावावे.

‘शिक्षण’ हाच ग्रामविकासाचा पाया असून आजची मुले हिच उद्याचे भविष्य राष्ट्र आहे. म्हणून पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रीयांना सुद्धा शिक्षण द्यावे. महिलांच्या आंतरिक गुणांचा विकास करणारे शिक्षण जर त्यांना दिले तर पुढे निर्माण होणारे भावी राष्ट्र प्रगत होईल असे सांगून महाराज ‘स्त्री शिक्षणा’सही प्रोत्साहन देतात.

आदर्श शिक्षकांविषयी महाराज लिहितात की, विद्यार्थ्यांना कसे काम नेमून द्यावे याचे प्रशिक्षण शिक्षकांना हवे. विद्यार्थ्यांना कोणत्याही प्रकारचे व्यसन लागू देता कामा नये व तसे झाल्यास पहिले त्यांच्या शिक्षकांची व पालकांची झडती घ्यावी. अन्यथा मी शिक्षणकार्यात लागून गुरूजी झालो. परंतु व्यसनांचा अवतार बनलो असे होता कामा नये. गावाची जबाबदारी ओळखून शिक्षकांनी आपली कर्तव्ये पार पाडली तर गाव निश्चितच आदर्श होण्यास मदत होईल त्याचे श्रेय शिक्षकांना मिळेल. शिक्षकांनी जिवन विकासाचे व आपल्या गावाची सुंदर रचना करण्याचे शिक्षण मुलांना द्यावे. मुला-मुलींना साक्षर, तत्पर बनविण्यासाठी गावात एक सुंदर पाठशाळा असावी. सुंदर गाणे, बोलणे, निटनेटके राहाणे, स्वावलंबन इत्यादींचे शिक्षण मुलांना दिल्यास त्यांची प्रगती होईल. ते उत्तम विद्यार्थी बनून पुढे मोठेमोठे उद्योग छंद शिकतील. प्रत्यक्ष कृती कार्यातूनच त्यांना शिक्षण द्यावे. शिक्षकांनी मुलांना अभ्यासासोबतच जीवनाची सर्व कामे करण्याची सक्रीय तयारी करून घ्यावी म्हणजे भावी आयुष्यात विद्यार्थ्यांना ज्या विषयामध्ये विशेष प्राविण्य प्राप्त होईल त्या विषयाच्या विद्येमध्ये त्याला अभ्यासात व संशोधनात प्रोत्साहन द्यावे. अशा प्रकारे शिक्षकांनी जिवनाचे व शिक्षणाचे गठबंधन करून सुरवातीपासूनच विद्यार्थ्यांना सर्वांगिन विकासाचे शिक्षण द्यावे. तसेच एखादा महत्त्वपूर्ण उद्योग किंवा कौशल्याचेही प्रशिक्षण द्यावे असे सांगून महाराज कौशल्यावर आधारित अभ्यासक्रमाचाही पुरस्कार करतात. अशा प्रकारे शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना तयार केल्यास गावाचा अभिमान वाढेल. गावाचा उत्कर्ष होईल आणि ते गावचे आदर्श नागरीक बनतील. काही मुले योग्य वातावरण न लाभल्यामुळे शिक्षणात म्हणावी तशी प्रगती करू शकत नाही. असे

विद्यार्थी शिक्षकांनी शोधून काढावे व त्यांना योग्य मार्गदर्शन करावे. उत्तम सहवास लाभलेल्या ह्या विद्यार्थ्यांमूळे ज्ञानवंतांचा एक नवीन समाज निर्माण होईल आणि हे सर्व प्रत्यक्षात येण्यासाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही, असे जेव्हा जनसामान्यांना कळेल तेव्हाच ते सुशिक्षित होतील. तुकडोजी महाराज म्हणतात की, ज्या गोर-गरीबांमध्ये आपल्या मुलांना शिकविण्याची कुवत नाही अशा वेळी त्यांची व्यवस्था सरकारने किंवा ग्रामपंचायतीने करावी. गरीब असो वा श्रीमंत त्यांना विविध विद्या शिकवण्यात या कार्यासाठी गावाने मिळून आर्थिक मदत करावी. असे झाले की मग विद्यालये पवित्र व संपन्न होऊन संपूर्ण गाव आदर्श होईल. असे महाराज सांगतात.

तुकडोजी महाराजांना मुला-मुलींच्या शिक्षणाची ग्रामिण स्त्री-पुरुषांच्या समाज शिक्षणाची काळजी होती. व्यक्तीच्या सर्वांगिन विकासाच्या उद्देशाने त्यांनी ‘शिक्षणाचे’ महत्त्व कायम अधोरेखित केले. परिस्थितीनुसार शिक्षण पद्धतीत परिवर्तन करणे ही काळाची व समाजाची नितांत गरज आहे असे ते सांगत. महाराजांनी केवळ पुस्तकी शिक्षणाकडे लक्ष न देता शिक्षणाचा उदरनिर्वाहासाठी व आदर्श जीवनप्रणाली बनविण्यासाठी उपयोग कसा करून घ्यावा हे अत्यंत सोप्या शब्दात समजावून सांगितले आहे. वंदनीय महाराज चौथी वर्ग शिक्षण घेऊन आदर्श समाज शिक्षणाचे विचार समाजापूढे ठेवणारे एक थोर समाजसुधारक आहेत.

संदर्भ ग्रंथसूची :

१. कडवे रघुनाथ, २००४, ‘राष्ट्रसंत तुकडोजींची शैक्षणिक दृष्टी’, अमोल प्रकाशन, प्रथम आवृत्ती, नागपूर.
२. तुकडोजी महाराज, २०१३, ‘ग्रामगीता’, श्रीगुरुदेव ग्रामगीता प्रतिष्ठान २५ वी आवृत्ती, अमरावती.
३. कामत अशोक, ‘ग्रामगीता सुबोध निरूपण’, गुरुकुल प्रतिष्ठान, पुणे.
४. तुकारामदादा गिताचार्य, २०१३, ‘गद्य ग्रामगीता’, श्री गुरुदेव आत्मानुसंधान प्रकाशन मंडळ, चंद्रपूर.
५. वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज जन्म शताब्दी विशेषांक २०१०, अमरावती.

वर्षा शेषराव गाडवे

संशोधक विद्यार्थिनी,
समाजशास्त्र विभाग,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
varshagadhve1978@gmail.com

मो. 9923669164

नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शालेय पोषण आहाराचे महत्त्व

गोषवारा :

प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये शिक्षणास प्रोत्साहन देणारी शासकीय धोरणे आणि शालेय पोषण आहार योजनेचा आढावा घेण्यात आलेला आहे. शोधनिबंध लिहिण्यासाठी द्वितीय तथ्य संकलन पद्धती वापरली आहे. 'शिक्षण हे प्रकाशित, प्रबुद्ध आणि समर्थ करण्याची प्रक्रिया आहे' म्हणून शिक्षण हे प्रत्येक व्यक्तीला मिळणे आवश्यक आहे.

तसेच प्राथमिक शिक्षणातील गळतीची समस्या कमी होवून विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढावी यासाठी शासनाने राबविलेली शालेय पोषण आहार योजनाविषयीचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

प्राथमिक शिक्षण :

सूचनक शब्द : शालेय पोषण आहार, नवीन शैक्षणिक धोरण

उद्दिष्टे :

- १) शिक्षणाविषयीचे महत्त्व जाणून घेणे.
- २) नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शालेय पोषण आहाराविषयी माहिती अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये द्वितीय तथ्य संकलन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. यामध्ये शालेय पोषण आहाराविषयीची पुस्तके, प्रकाशित लेख, नियतकालिके, वर्तमानपत्रे, संदर्भग्रंथ, साप्ताहिक, मासिके, संकेत स्थळे, इ. चा उपयोग तथ्य संकलनासाठी केला गेला आहे.

विषय प्रतिपादन :

मानवी जीवनात शिक्षणाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातूनच महत्त्वाची प्रगती झाली आहे. शिक्षणाच्या साहाय्याने मानव समाजशील प्राणी ठरला आहे. व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास हे शिक्षणाचे महत्त्वपूर्ण उद्दिष्टे आहे. सर्वांगीण विकासामध्ये व्यक्तीचा शारीरिक, मानसिक, भावनिक, सांस्कृतिक विकासाचा समावेश होतो हे उद्दिष्ट साध्य करण्याचे कार्य हे शाळेमार्फत केले जाते. मानवाच्या तीन मूलभूत गरजा मानल्या जातात त्या म्हणजे अन्न, वस्त्र, निवारा पण आधुनिक काळात या तीन गरजा इतकीच देशाच्या विकासाच्या दृष्टीने शिक्षण ही मूलभूत गरज आहे.

भारताचा एक नागरिक म्हणून आपल्या जीवनाचा स्तर उंचावण्यासाठी शिक्षणाचा संस्कार होणे आवश्यक आहे आणि हा संस्कार होण्याची सुरुवात

प्राथमिक शिक्षणापासून होते. म्हणून प्रत्येक व्यक्तीच्या दृष्टीने प्राथमिक शिक्षणाला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कोणतीही व्यक्ती सुसंस्कृत बनते ती शिक्षणामुळेच त्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणाचा सिंहाचा वाटा आहे.

RTE (Right to Education) शिक्षणाचा अधिकार या कायदांतर्गत संपूर्ण भारतात ६ ते १४ या वयोगटातील बालकांसाठी प्राथमिक शिक्षण मोफत, सक्तीचे व सार्वत्रिक कायद्यात आले आहे. विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची आवड निर्माण व्हावी यासाठी प्राथमिक शिक्षणापासून कोणतेही बालक वंचित राहू नये यासाठी आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल व वंचित घटकांसाठी शासनाकडून मध्यान्ह भोजन, गणवेश, मोफत पाठ्यपुस्तके, शिष्यवृत्त्या, राखीव जागा यासारख्या योजना राबविण्यात येतात. तसेच प्राथमिक शिक्षणात मुलांचे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य, सुयोग्य अभिरूची, सामाजिक समायोजन, भावनिक समतोल, उच्च प्रकारची बौद्धिक क्षमता आणि लोकशाही जीवनासाठी आवश्यक असणाऱ्या संबंधी आणि वृत्ती यांच्या विकासावर अधिकाधिक भर दिला जात आहे. त्यासाठी शासन ही वेगवेगळ्या योजना राबवत असते. शासनाने प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरणातील समस्या दूर करण्यासाठी अनेक उपाययोजना केल्या आहेत त्यापैकी अतिशय महत्त्वपूर्ण अशी राबविल्या जाणारी योजना म्हणजे शालेय पोषण आहार योजना होय. ही योजना अनेक उद्देशासाठी उपयुक्त आहे. समाजातील वंचित घटकातील कोट्यावधी मुलांना पौष्टिक आहार मिळतो ज्यामुळे आरोग्याकडे लक्ष वेधले जाते.

शालेय पोषण आहार योजना :

ही योजना भारत सरकारची आहे. ज्या अंतर्गत देशभरातील प्राथमिक आणि अल्पवयीन माध्यमिक शाळांमधील विद्यार्थ्यांना लंच दिले जाते. प्राथमिक शिक्षणासाठी राष्ट्रीय पोषण सहाय्य कार्यक्रम १५ ऑगस्ट १९९५ रोजी केंद्रपुरस्कृत योजना म्हणून सुरु करण्यात आले. ज्यायोगे नाव नोंदणी, धारणा आणि उपस्थिती वाढविणे तसेच मुलांची पोषण स्थिती सुधारणे या उद्देशाने करण्यात आले.

बहुतेक मुले रिकाम्या पोटी शाळेत येतात, शाळेत येण्यापूर्वी जे जेवण करतात त्यांना सुद्धा दुपारपर्यंत भूक

लागते आणि ते अभ्यासावर लक्ष केंद्रीत करू शकत नाहीत. त्यामुळे त्यांच्या एकाग्रतेवर आणि शिकण्याच्या क्षमतेवर परिणाम होतो. मिड डे जेवण मुलांसाठी आणि त्यांच्या निरोगी विकासासाठी 'पूरक पोषण' स्रोत म्हणून कार्य करू शकते.

तसेच हे समतावादी मूल्ये पसरविण्यात देखील मदत करू शकते. कारण वर्गात वेगवेगळ्या सामाजिक पार्श्वभूमीची मुले एकत्र बसून एकत्र खातात. विशेषतः मिड डे जेवण शाळेत मुलांमध्ये जात आणि वर्गाचा अडथळा दूर करण्यास मदत करू शकते. हा कार्यक्रम शालेय सहभागामधील लैंगिक अंतर देखील कमी करू शकतो. मध्यान्ह भोजन योजना विद्यार्थ्यांच्या संज्ञानात्मक, भावनिक आणि सामाजिक विकासास मदत करते. मुलांमध्ये विविध चांगल्या सवयी लावण्याची संधी म्हणून नियोजित मिड डे जेवणाचा उपयोग केला जाऊ शकतो. मुलांना पौष्टिक आहार मिळाल्यास आपण कुपोषणावरही मात करू शकतो. प्रत्येक जाती-वर्गाची मुले एकत्र बसून जेवतात तर त्यातून विद्यार्थ्यांना लोकशाहीचा महत्त्वाचा धडा मिळतो.

ह्या योजनेच्या अंमलबजावणीवर बऱ्याच मुले व पालकांनी समाधान व्यक्त केले. मुलांच्या पालकांच्या मते, मध्यान्ह भोजन योजनेमुळे त्यांच्या मुलांचे शिक्षण, आरोग्य आणि पोषण सुधारले आहे.

विविध सर्वेक्षणानुसार मध्यान्ह भोजन योजना शाळेत पोषण आहार देऊन मुलांना आशिर्वाद देणारी आहे.

चांगले आरोग्य आणि पौष्टिकतेमुळे मुलांना त्यांच्या शैक्षणिक संधी विस्तृत करून चांगल्या प्रकारे शिकण्याची आणि चांगली कामगिरी करण्याची अनुमती मिळते.

अशाप्रकारे मुलांच्या एकंदरीत सर्वांगीण विकासासाठी शालेय पोषण आहार योजना ही एक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार

शालेय पोषण आहाराचे महत्त्व :

मध्यान्ह भोजन योजनेतील लाभार्थी असलेल्या सरकारी शाळांमध्ये इयत्ता १ ली ते ८ वीच्या वर्गात शिकणाऱ्या मुलांना प्रत्येकी सुमारे १०० डॉलर्स देण्याचे केंद्राने ठरविले आहे. एकूण रु. १२०० कोटी हे पैसे ११.८ कोटी मुलांना थेट लाभ हस्तांतरणाद्वारे एक वेळचे देय दिले

जातील.

मिड-डे योजनेंतर्गत रोख भरणा :

पैसे या योजनेच्या स्वयंपाकासाठी खर्च घटकातून येतात. स्वयंपाक खर्चाने २०२१-२२ मध्ये मिड-डे जेवण योजनेसाठी केंद्रीय वाटपाचा सर्वात मोठा घटक बनवला आहे. यात डाळी, भाज्या, स्वयंपाकाचे तेल, मीठ आणि मसाले अशा घटकांच्या किमतीचा समावेश आहे. ही योजना सरकारी व अनुदानित शाळा व मदरशांमधील सर्व मुलांना समग्र शिक्षण अंतर्गत समर्थित एका जेवणाची हमी देते.

१. इयत्ता आठवीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना वर्षामध्ये किमान २०० दिवस एक पौष्टिक शिजवलेल्या जेवणाची हमी दिली जाते.
२. ही योजना मानव संसाधन विकास मंत्रालयाच्या अंतर्गत येते.
३. सन १९९५ मध्ये केंद्र पुरस्कृत योजना न्यूट्रिशनल सपोर्ट टू प्राइमरी इज्युकेशन (एनपी-एनएसपीई) या राष्ट्रीय प्रोग्राम म्हणून सुरु करण्यात आले. २००४ मध्ये ही योजना मध्यान्ह भोजन म्हणून सुरु केली गेली.
४. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियम २०१३ मध्ये या योजनेचा समावेश आहे.

उद्देश :

उपासमार व कुपोषणाकडे लक्ष द्या, शाळेत नाव नोंदणी व उपस्थिती वाढविणे, जातींमध्ये सामाजीकरण सुधारणे, तळागाळात विशेषतः महिलांना रोजगार उपलब्ध करून देणे.

एमडीएम २०२१ नियम :

१. मुलांना जेवणाची सेवा फक्त शाळेतच असेल.
२. कोणत्याही शालेय दिवशी अन्नधान्य न मिळाल्यामुळे किंवा इतर कोणत्याही कारणास्तव शाळेत मिड-डे जेवण दिले जात नसेल, तर राज्य सरकार आगामी महिन्याच्या १५ तारखेपर्यंत अन्नसुरक्षा भत्ता देईल.
३. मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियमानुसार, अधिनियमित शाळा व्यवस्थापन समिती देखील मध्यान्ह भोजन योजनेच्या

अंमलबजावणीवर लक्ष ठेवेल.

पौष्टिक निकष :

कॅलरी घेण्याच्या बाबतीत, एमडीएमच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार प्राथमिक शाळांमधील मुलांना एमडीएमद्वारे १२ ग्रॅम प्रथिनेसह कमीत कमी ४५० कॅलरी दिले जाणे आवश्यक आहे. तर उच्च प्राथमिक शाळांमधील मुलांना २० ग्रॅम प्रथिनेसह ७०० कॅलरी मिळाल्या पाहिजे. प्रति एमएचआरडीने दिलेल्या प्राथमिक वर्गाच्या मुलांद्वारे दर जेवणातील अन्न पदार्थ म्हणजे १०० ग्रॅम धान्य, २० ग्रॅम डाळी, ५० ग्रॅम भाज्या आणि ५ ग्रॅम तेल आणि चरबीयुक्त पदार्थ. उच्च प्राथमिक शाळांच्या मुलांसाठी १५० ग्रॅम अन्नधान्य, ३० ग्रॅम डाळी, ७५ ग्रॅम भाज्या आणि ७.५ ग्रॅम तेल आणि चरबीयुक्त पदार्थ इ. दिले जावे. अशाप्रकारे शासनाच्या नविन शैक्षणिक धोरणानुसार शालेय पोषण आहारामध्ये वरील स्वरूपात बदल करण्यात आलेला आहे.

संदर्भ सूची :

१. मंगरुळकर शिरकावे, कृष्णी प्राथमिक शिक्षण सद्यःस्थिती समस्या व उपाय, नोव्हेंबर २००६, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
२. एस.एन.पवार, राष्ट्रीय शालेय पोषण आहार योजना (इयत्ता १ ली ते ८ वी), मार्गदर्शक पुस्तिका, प्राथमिक शिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पूणे.
३. खडसे भा. कि., ११ वी समाजशास्त्र परिचय, प्रथम आवृत्ती २००६, हिमालया पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई.
४. Government Policies, Civildaily.com २५ सप्टेंबर २०१७.
५. insightsonindia.com लेख, ४ जुलै २०१९.
६. शाळांमध्ये मध्यान्ह भोजन, dsel.education.gov.in
७. School Education education.gov.in
८. नविन शैक्षणिक धोरण insightsonindia.com

-00-

सुधीर गौतम भालेराव

एम. एड. प्रथम वर्ष

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
(आय.ए.एस.इ.) औरंगाबाद.

अध्ययन-अध्यापन वृद्धिंगत करण्यासाठी छात्रवृत्तीची भूमिका विशेष संदर्भ बार्टी अधिछात्रवृत्ती

प्रस्तावना :

शिक्षणात मागास घटकाचे प्रधिनधित्व वाढावे आणि त्यांना शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध व्हाव्या त्याचबरोबर उच्च शिक्षणात मागास घटकाचा टक्का वाढावा व सामाजिक न्याय प्रस्थापित व्हावा या उद्देशाने केंद्र सरकार व राज्य शासन यांच्या मार्फत वेगवेगळ्या शिष्यवृत्ती योजनांची सरकार अंमलबजावणी करत असते.

यामध्ये निर्वाह भत्ता योजना, शिष्यवृत्ती योजना, शिक्षण शुल्क योजना, गुणवत्ता शिष्यवृत्ती योजना इत्यादी प्रकारच्या शिष्यवृत्ती योजना आज कार्यान्वीत आहेत. महाराष्ट्र शासनाच्या सामाजिक न्याय विभागामार्फत अनुसूचित जाती व मागास घटकातील विद्यार्थ्यांसाठी या शिष्यवृत्ती योजनांची अंमलबजावणी त्याचबरोबर अनुसूचित जाती प्रवर्गातील विद्यार्थ्यांच्या संशोधनाला प्रेरणा देण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाच्या सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभागामार्फत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (बार्टी) पुणे या संस्थेची स्थापना करण्यात आली.

बार्टी महाराष्ट्र शासनाच्या सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य स्वायत्त संस्था असून तिची स्थापना २२ डिसेंबर १९७८ मध्ये झाली. तिचे मुख्यालय पुणे येथे आहे. समाजात समता स्थापन व्हावी तसेच मागास समुहातील अनुसूचित जातीतील संशोधक विद्यार्थ्यांना संशोधनासाठी आर्थिक मदत म्हणून अधिछात्रवृत्ती योजना व प्रशिक्षण कार्यक्रम बार्टी मार्फत राबविण्यात येतात. या संस्थेमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे अनु. जाती प्रवर्गातील विद्यार्थ्यांना शिक्षणास ही योजना सहाय्यभूत ठरत आहे आणि त्यामुळे शिक्षण व संशोधनामध्ये या वर्गाची संख्या आज वाढलेली दिसत आहे. पूर्वी शिक्षणासाठी आणि संशोधन करायचे असल्यास आर्थिक प्रश्न या वर्गातील विद्यार्थ्यांपुढे उभा राहत होता आणि त्यामुळे काही विद्यार्थी अर्धवट शिक्षण व संशोधन सोडत होते. परंतु या संशोधन अधिछात्रवृत्तीमुळे विद्यार्थी आपले संशोधन पूर्ण करत आहेत.

१९१३ साली भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठात शिकण्यासाठी गेले होते. त्याकरीता त्यांना महाराज सयाजीराव गायकवाड यांनी शिष्यवृत्ती दिली होती. त्याचनिमित्ताने बार्टीने २०१२

पासून संशोधन अधिछात्रवृत्ती योजना सुरु केली आणि २०१२ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नावे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक शास्त्र संशोधन अधिछात्रवृत्ती २०१२ पीएच. डी. व एम. फिल. संशोधनासाठी अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली.

उद्दिष्टे :

- १) बार्टी संशोधन अधिछात्रवृत्ती योजनेची उपयुक्तता समजावून घेणे.
- २) अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे अनुसूचित जाती घटकातील संशोधन कार्यात महिला संशोधक विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अभ्यासणे.
- ३) अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे संशोधन कार्यात अनुसूचित जातीवर्गातील संशोधकांचे वाढलेले प्रमाण अभ्यासणे.

गृहीतके :

- १) बार्टीमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे अनुसूचित जातीतील विद्यार्थी वर्ग संशोधन कार्याकडे वळाला आहे.
- २) या योजनेमुळे संशोधनाची व्याप्ती वाढली आहे.

संशोधन पद्धती :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्थेच्या अधिछात्रवृत्ती योजनेचा अभ्यास करत असतांना संशोधनासाठी केवळ द्वितीयक साधनसामुग्रीचा वापर येथे केला आहे.

द्वितीयक सामग्री : प्राथमिक सामग्री संशोधनकर्ता संकलित करतो परंतु द्वितीयक तथ्ये संशोधक संशोधन क्षेत्रात जाऊन संबंधित व्यक्तीकडून गोळा करित नाही तर ती आधीच लिखित स्वरूपात उपलब्ध असतात संशोधन कर्ता त्याचा वापर आपल्या संशोधनासाठी करतो.

द्वितीयक सामग्री म्हणून सदरील संशोधनासाठी महाराष्ट्र शासनाचे विविध संकेतस्थळे, सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग यांचे संकेतस्थळ त्याचबरोबर महाराष्ट्र सामाजिक न्याय विभागामार्फत प्रकाशित होणारे वाटचाल अंक, तसेच विकासाच्या पाऊलखुणा हा अंक या सर्व सामग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. अधिछात्रवृत्ती योजनेची माहिती व आकडेवारी बार्टीच्या अधिकृत संकेतस्थळावरून घेण्यात आली.

द्वितीयक सामग्रीच्या सार्वजनिक प्रलेखाच्या माध्यमातून संपूर्ण माहितीचे संकलन या संशोधनासाठी करण्यात आले

आहे.

विश्लेषण :

महाराष्ट्र शासनाच्या सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभागाची स्वायत्त संस्था डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था पूणे. या संस्थेच्या माध्यमातून संशोधन कार्यासाठी देण्यात येणाऱ्या संशोधन अधिछात्रवृत्ती योजनेचा या संशोधनासाठी अभ्यास करण्यात आला.

सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभागामार्फत प्रकाशित करण्यात येणाऱ्या वाटचाल या अंकामध्ये प्रस्थावित कार्यक्रमांमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नावाने सामाजिक विषयावर संशोधन करण्याकरीता युजीसीच्या धर्तीवर राष्ट्रीय अधिछात्रवृत्ती (फेलोशिप) योजना सुरु करण्यात येईल यांची नोंद केली. सन २०१२ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या नावाने सामाजिक शास्त्र विषयात संशोधन करणाऱ्या संशोधकांना सर्वप्रथम फेलोशिप अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली.

1) **BANSSRF-2012** Dr. Babasaheb Ambedkar National Social Science Research Fellowship 2012 :

या अधिछात्रवृत्ती योजनेअंतर्गत सामाजिक शास्त्र विषयात संशोधन करणाऱ्या ५ संशोधकांना फेलोशिप देण्यात आली. यामध्ये सर्व पुरुष संशोधक होते. त्यातील M.phil 2, Ph.D 2 आणि एकत्रित M.phil आणि Ph.D 1 होते त्यामधील ३ प्रबंध संबंधित विद्यापीठाला सादर झाले.

2) **BANRF-2013** Dr. Babasaheb Ambedkar National Social Science Research Fellowship 2013 :

२०१३ मध्ये डॉ. बाबासाहेब राष्ट्रीय संशोधन अधिछात्रवृत्ती १५ संशोधकाला देण्यात आली त्यापैकी ११ पुरुष व ४ महिला संशोधक होत्या एम. फिल ६ व पि.एच.डी. ९ यामधील एम. फिल. ६ व पीएच. डी. ३ असे ९ प्रबंध विद्यापीठाला सादर झाले.

3) **BANRF-2014** Dr. Babasaheb Ambedkar National Social Science Research Fellowship 2014 :

- या संशोधन अधिछात्रवृत्ती मध्ये संशोधकांची वाढवण्यात आली यामध्ये ९५ संशोधकाला अधिछात्रवृत्ती मिळाली त्यात २२ पुरुष व ७३ महिला संशोधक होते. त्यापैकी एम. फिल. २९ व पीएच्. डी. ६६ त्यातील एम. फिल. २४ व पीएच्. डी. ३४ संशोधन कार्य पूर्ण होऊन विद्यापीठांना सादर झाले.
- 4) **BANRF-2015** Dr. Babasaheb Ambedkar National Social Science Research Fellowship 2015 :
२०१५ मध्ये ८४ संशोधकांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली त्यामध्ये महिला ४८ व पुरुष ३६ होते. एम. फिल ९, पीएच्. डी. ७५ यापैकी एम. फिल. ६ व पीएच्. डी. २९ असे एकूण ३५ प्रबंध विद्यापीठांना सादर झाले.
- 5) **SPNRF-2015** Savitribai Phule National Research Fellowship 2015 :
क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांच्या नावाने बार्टी मार्फत फेलोशिप देण्यात आली. ही फेलोशिप फक्त अनुसूचित जाती प्रवर्गातील महिलांसाठी होती. यामध्ये एकूण ४२ संशोधक महिलांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. एम. फिल. ५, पीएच्. डी. ३७ यामधील एम. फिल. ५ व पीएच्. डी. १७ प्रबंध विद्यापीठास सादर झाले.
- 6) **JPNRF-2015** Mahatma Jyotiba Phule National Research Fellowship 2015 :
क्रांतिसुर्य महात्मा ज्योतीबा फुले राष्ट्रीय संशोधन अधिछात्रवृत्ती २०१५ यामध्ये १६ संशोधकांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. त्यापैकी एम. फिल. ३, पीएच्. डी १३ त्यातील एम. फिल. ३ व पीएच्. डी. २ असे ५ प्रबंध विद्यापीठास सादर झाले.
- 7) **CSNRF-2015** Chhatrapati Shahu National Research Fellowship 2015 :
छत्रपती शाहु महाराज राष्ट्रीय संशोधक अधिछात्रवृत्ती २०१५ यामध्ये १४ संशोधकांना ही अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली त्यामध्ये ७ पुरुष व ७ महिलांचा समावेश होता त्यापैकी एम. फिल. २, पीएच्. डी. १२ त्यातील एम. फिल. २, पीएच्. डी ४ असे ६ प्रबंध विद्यापीठास सादर झाले.
- 8) **BANRF-2016** Dr. Babasaheb Ambedkar National Research Fellowship 2016 :
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर राष्ट्रीय संशोधन अधिछात्रवृत्ती २०१६ यामध्ये १०७ संशोधकांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. महिला ५८, पुरुष ४९. त्यातील एम. फिल ५६, पीएच्. डी. ४९ व एम. फिल-पीएच्. डी एकत्रित २, यामधील एम. फिल ४०, पीएच्. डी १८ असे ५८ प्रबंध विद्यापीठास सादर झाले.
- 9) **BANRF-2017** Dr. Babasaheb Ambedkar National Social Science Research Fellowship 2017 :
२०१७ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर राष्ट्रीय संशोधन अधिछात्रवृत्ती एकूण १०० संशोधकांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. यामध्ये पुरुष ५१, महिला ४९ एम. फिल. २३, पीएच्. डी. ६७ व एकत्रित १० या मधील एम. फिल. २२, पीएच्. डी. ५ असे २७ प्रबंध विद्यापीठांना सादर झाले.
- 10) **BANRF-2018** Dr. Babasaheb Ambedkar National Research Fellowship 2018 :
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर राष्ट्रीय संशोधन अधिछात्रवृत्ती २०१८ मध्ये ४०८ संशोधकांना संशोधन अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. यात २०३ पुरुष व २०५ महिलांचा समावेश होता. एम. फिल. १८६ पीएच्. डी. २१३ व एकत्रित ९ त्यापैकी प्रबंध अद्याप पूर्ण झाले नाहीत.
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था अंतर्गत अधिछात्रवृत्ती योजनेतून आतापर्यंत ८८६ संशोधकांना संशोधनासाठी अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. यामध्ये ३९२ पुरुष व ५४३ महिला आहेत एम. फिल. ३२१ व पीएच्. डी. ५४३ यांचा समावेश आहे. बार्टी मार्फत राबविण्यात येणारी संशोधन अधिछात्रवृत्ती योजना अनुसूचित जाती प्रवर्गातील संशोधक विद्यार्थ्यांना शिक्षणास साहाय्य ठरत आहेत. यामुळे या घटकातील विद्यार्थ्यांचे

उच्च शिक्षणातील प्रमाण वाढत आहे. तसेच यामधून त्यांना उच्च शिक्षण घेण्यास प्रेरणा मिळत आहे.

निष्कर्ष :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (बार्टी) अंतर्गत देण्यात येणाऱ्या अधिछात्रवृत्ती (फेलोशिप) योजनेअंतर्गत अनुसूचित जाती प्रवर्गातील विद्यार्थी संशोधकांना संशोधन कार्यासाठी आर्थिक उपलब्धता व्हावी यासाठी ही योजना कार्यान्वित आहे. या योजनेच्या मुल्यमापनातून पुढील निष्कर्ष समोर येतात.

- १) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्थेमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे अनुसूचित जाती प्रवर्गातील विद्यार्थ्यांमध्ये याचा सकारात्मक परिणाम होऊन विद्यार्थी उच्च शिक्षणाकडे वळाले आहेत म्हणजेच ही योजना शिक्षणास पोषक आहे.
- २) संशोधनासाठी शिष्यवृत्ती मिळाल्यामुळे मोठ्या प्रमाणात विद्यार्थी उच्च शिक्षण घेऊन संशोधन कार्याकडे वळाले आहेत आणि त्यामुळे संशोधन कार्यामध्ये अनुसूचित जाती प्रवर्गातील विद्यार्थी संशोधन करत आहेत.
- ३) अधिछात्रवृत्ती योजनेमुळे स्त्री शिक्षणाला प्रोत्साहन मिळत आहे आणि त्यामुळे महिला संशोधक त्यातून निर्माण होत आहेत असे अधिछात्रवृत्ती योजनेच्या आकडेवारीमधून दिसून येत आहे.
- ४) बार्टीने अधिछात्रवृत्तीची पहिली जाहिरात २०१२

मध्ये काढली आणि त्यानंतर प्रत्येक वर्षाला यामध्ये वाढ होऊन २०१८ मध्ये ४०८ एवढ्या संशोधकांना अधिछात्रवृत्ती देण्यात आली. याचाच अर्थ याकडे विद्यार्थी वर्ग मोठ्या प्रमाणावर वळला आहे. यातून या योजनेचे महत्व आपणास दिसून येते.

- ५) आज शासनाच्या विविध शिष्यवृत्ती योजना कार्यान्वित आहेत आणि त्यामुळेच आर्थिक मागास, अनुसूचित वर्गातील विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. जर या प्रकारच्या योजना नसत्या तर अनुसूचित जाती आर्थिक मागास वर्गातील शिक्षणाचा विकास हा या प्रमाणात झालेला आपणास दिसला नसता. म्हणून यातून हे सिद्ध होते की अधिछात्रवृत्ती योजना ही विद्यार्थ्यांच्या हिताची आहे आणि त्यातून शिक्षणास प्रोत्साहन मिळते.

संदर्भ सूची :

- १) वाटचाल, सामाजिक न्याय व विशेष विभाग महाराष्ट्र.
- २) विकासाच्या पाऊलखुणा सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग महाराष्ट्र शासन.
- ३) संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे, प्रदीप आगलावे (१ जानेवारी २००० विद्या प्रकाशन नागपूर)

संकेत स्थळे :

- 1) barti.maharashtra.gov.in
- 2) http://sjsa.maharashtra.gov.in

शितल मोहनलालजी सारडा

संशोधक विद्यार्थिनी,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मराठवाडा विद्यापीठ,
औरंगाबाद.

shitalsarda726@gmail.com

Mobile : 9420891104

भारतीय शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये आणि घटक

प्रस्तावना :

शिक्षण हे अध्ययनाचे असे स्वरूप आहे की ज्यामध्ये ज्ञान, कौशल्य, सवयी एका समुहाकडून दुसऱ्या समुहाकडे व एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे अध्यापनाद्वारे, प्रशिक्षणाद्वारे, संशोधनाद्वारे रुपांतरित होते. शिक्षण हे वारंवार इतरांच्या मार्गदर्शनाखाली घडून येते. कोणताही अनुभव विचारसरणीला आकार देणारी जाणीव कला हे सर्व शैक्षणिक ग्राह्य धरतात. शिक्षण हे सर्वसाधारण पूर्व प्राथमिक, माध्यमिक, महाविद्यालयीन आणि विद्यापीठ अशा विविध स्तरावर विभागलेले आहे. शिक्षणाद्वारे बुद्धिमत्तेचा विकास होऊन ज्ञानामध्ये भर पडते.

आजच्या ज्ञानाधिष्ठीत समाजात समाजाला गतिमान ठेवण्यासाठी शिक्षण पद्धती समाजापेक्षा गतिशील ठेवण्याचे महत्वपूर्ण कार्य शिक्षकाचे असते. म्हणून पूर्वीपेक्षा आज शिक्षकाची समाजाप्रती जबाबदारी वाढलेली दिसते. ज्ञान विद्यार्थ्यांना केवळ ज्ञान, माहिती देऊन चालणार नाही, तर मुलांचा सर्वांगीण विकास हे ध्येय समोर ठेवून त्याचा ज्ञान, माहिती, कौशल्य, वर्तन, संस्कार या सर्वांच्या संदर्भात विकास करण्याची जबाबदारी शिक्षकाला पेलवी लागणार आहे. म्हणून शिक्षकाच्या अंगी सुद्धा ही सर्व कौशल्ये वागविलेली असतील तरच ते आपल्या विद्यार्थ्यांचा पुरेपूर विकास करू शकतील. म्हणून शिक्षक शिक्षणाच्या संकल्पनेला सुद्धा व्यापकता प्राप्त झालेली आहे. शिक्षण शिक्षणातून स्वतःच्या पेशाची जबाबदारी पेलणारा शिक्षक निर्माण गरजेचे आहे. त्यासाठी शिक्षक विद्यार्थ्यांना अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया शिक्षण पद्धतीला लाभलेले तात्विक मानसशास्त्रीय, सामाजिक, आर्थिक अधिष्ठान तसेच शिक्षणातील समस्या, आव्हाने, ताण-तणाव निवारण, पर्यावरण विषयक जाणीव जागृती वर्गाध्यापनातील नवीन तंत्रे पद्धतीचा वापर परिणामकारक, आंतरक्रिया विशेष मुलांना मार्गदर्शनासंदर्भात प्रशिक्षण, संप्रेषण कौशल्य या सर्व बाबींचे ज्ञान शिक्षणातून मिळते.

शिक्षणाचा अर्थ :

Education या इंग्रजी शब्दाची व्युत्पत्ती लॅटिन भाषेतील To Educare या शब्दापासून झालेली असून, To Educare या शब्दाचा लॅटिन भाषेमध्ये अर्थ To Biring up पालन पोषण करणे To Lead out, To Draw out जन्मजात सुप्त गुणांना चालना देऊन त्याचा आविष्कार करण्यास मदत करणे असा होतो. तर मराठीमध्ये शिक्षण हा शब्द संस्कृत भाषेतील 'शिक्ष' या

धातूपासून तयार झाला आहे व त्याचा अर्थ उपदेश करणे असा होतो.

शिक्षणाच्या व्याख्या व स्वरूप :

अ. भारतीय शैक्षणिक विचारवंत :

१. **स्वामी विवेकानंद** : मानवातील उपजत दैवी गुणांची अभिव्यक्ती म्हणजे शिक्षण होय.

२. **महात्मा गांधी** : मानवाच्या शारीरिक, मानसिक व आध्यात्मिक अंगामधील उत्कृष्टतेचा विकास व अभिव्यक्ती म्हणजे शिक्षण होय.

ब. पाश्चात्य शैक्षणिक विचारवंत :

१. **ऑरिस्टॉटल** : निरोगी सुदृढ शरीरात निरोगी मनाचा विकास करणे म्हणजे शिक्षण होय.

२. **जॉन ज्युई** : शिक्षण म्हणजे सातत्याने अनुभवाची पुनर्रचना करत जीवन जगण्याची प्रक्रिया होय.

वरील सर्व व्याख्यांवरून आपणास असे सांगता येईल की, शिक्षक व शिक्षणात सर्वच शैक्षणिक क्रियांचा समावेश होतो. ज्या व्यक्तीला शाळेत शिकविण्यासाठी स्वयंपूर्ण बनवतात त्यामध्ये अध्यापनशास्त्रीय, तात्विक, मानसशास्त्रीय व समाजशास्त्रीय अधिष्ठान अध्यापन व अध्यापनासाठी नवनवीन पद्धती तंत्रे, कौशल्ये, संस्कार या सर्वांचा समावेश होतो.

समाज विकासासाठी शिक्षणामध्ये गतिशिलता असावी, गुणवत्ता असावी आणि शिक्षणाची गुणवत्ता ही शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असल्याचे सर्व शिक्षण प्रक्रियेची गुणवत्ता संरक्षण व संवर्धन महत्वाचे आहे.

शिक्षणाची वैशिष्ट्ये :

शिक्षणाचा अर्थ, व्याख्या व स्वरूप पाहिल्यानंतर त्याची काही वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे सांगता येतात.

१. **शिक्षण ही एक सामाजिक प्रक्रिया आहे** : शिक्षण हे सामाजिक वातावरण घडवते, शिक्षणाशिवाय कोणताही अनुभव व्यक्ती संपादन करू शकत नाही, शिक्षणामध्ये अनुभव हा फार महत्वाचा आहे, सामाजिक वातावरणातून अनुभव निर्माण होतो. म्हणून शिक्षण ही सामाजिक प्रक्रिया आहे.

२. **जीवन व शिक्षणाचे आंतरसंबंध** : आपल्या शिक्षण व जीवनामध्ये विविध परिस्थितीमध्ये विविध

प्रसंग येत असतात. हे दोन्हीही आपल्या जिवनावर प्रभाव टाकत असतात. म्हणूनच शिक्षण म्हणजे जीवन व जीवन म्हणजे शिक्षण असे आपण म्हणतो.

३. **शिक्षणामुळे व्यक्तीचा विकास होतो** : मुलांच्या सर्वांगीण विकासामध्ये शिक्षण हे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष साधन आहे. शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे मुलांचा संपूर्ण स्तरावर विकास करणे होय. म्हणून शिक्षण म्हणजे विकास व विकास म्हणजे जीवन होय.

४. **सृजनात्मकता** : शिक्षण हे सृजनात्मकतेचे मूळ कारण आहे. शिक्षण हे वैयक्तिकरित्या नवीन अनुभव देते व नवीन सृजनात्मकतेस मदत करते.

५. **शिक्षण हे अनुभवांची पुनर्रचना आहे** : मनुष्य विविध परिस्थितीमध्ये विविध अनुभव संपादन करत असतो, काही वेळा त्याचे रूपांतरण नवीन अनुभवांमध्ये होतो व नवीन अनुभव मानवाच्या जीवनातील रिकामेपणा भरून काढतो. मानवी जीवनामध्ये अनुभवांची पुनर्रचना व रूपांतरण म्हणजे शिक्षण होय.

६. **सामाजिक संवादामध्ये महत्वाची भूमिका** : सामाजिक संवादामध्ये शिक्षण हे महत्वाची भूमिका बजावते. प्रत्येक समाजामध्ये त्या समाजाची स्वतःची वैशिष्ट्ये, नैतिकता, भाषा, संस्कृती, विश्वास इत्यादी असतात. शिक्षण हे त्या समाजास संवाद करण्यास मदत करते.

७. **शिक्षण ही एक कला आहे** : शिक्षण ही एक कला आहे, शिक्षण हे मुलांच्या अंतर्गत गुणवत्तेमध्ये सुंदर रितीने कले प्रमाणे विकास करते. अध्यापन ही सुद्धा कला आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांना त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली मुलांचे चांगले आरोग्यदायी व्यक्तिमत्व जडण-घडणीमध्ये मदत करतात.

८. **शिक्षण ही सामाजिकीकरणाची प्रक्रिया आहे** : प्रत्येक समाजाची स्वतःची नैतिक मूल्ये आहेत. शिक्षणाच्या मदतीने नैतिक मूल्यांचा विकास करू शकतो म्हणून शिक्षणास सामाजिकीकरणाची प्रक्रिया असे म्हटले जाते.

९. **मानवी स्वभावात इच्छित बदल** : शिक्षण हे

मानवी स्वभावात इच्छित बदल आणू शकते. इच्छित मार्गाने शिक्षण मानवी स्वभावामध्ये बदल आणू शकते. चांगले व नैतिक वागणे माणसास चांगली व्यक्ती व त्याच्या विकासामध्ये मदत करते.

१०. समायोजन : नवीन परिस्थितीमध्ये समायोजन करण्याची शक्ती शिक्षणामध्ये आहे. शिक्षण हे दैनंदिन जिवनामध्ये येणाऱ्या समस्यांचे निराकरण करण्याची शक्ती देते.

अशा प्रकारे वरील प्रमाणे शिक्षणाची काही वैशिष्ट्ये सांगता येतात. या वैशिष्ट्यांवरून शिक्षणाचे असणारे महत्व आपणास दिसून येते.

शिक्षणाचा इतिहास/ प्राचीन कालीन

शिक्षण व्यवस्था : या ठिकाणी स्वातंत्र्यपूर्व काळातील शिक्षण व्यवस्थेचा विकास कसा झाला ते पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

१. **वैदिक काळ :** या काळात गुरुकुल व्यवस्था ही अस्तित्वात होती. ज्यामध्ये गुरु आपल्या शिष्यांचा संपूर्ण विकास करण्यासाठी आवश्यक असणारे गुण, कौशल्य, क्षमता आणि मूल्ये यांच्यामध्ये रुजविण्याचा आटोकाट प्रयत्न करत असत.
२. **बौद्धकालीन शिक्षण :** या काळात शिक्षण हे मठामध्ये दिले जात असे, या ठिकाणी गुरु-शिष्य ज्ञानदानाचे कार्य करत असत, गुरु अध्यापन करण्यासाठी विविध पद्धतीचा वापर करत असत जसे की उद्गामी पद्धत, प्रवास पद्धत, अग्रशिष्य प्रणाली इत्यादींचा समावेश होता. (अग्रशिष्य प्रणाली म्हणजे आजची मॉनिटर पद्धत) ज्यात वरच्या वर्गातील विद्यार्थी खालच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करत असे.
३. **मध्यकालीन शिक्षण :** मध्यकालीन शिक्षण पद्धतीवर इस्लामांचा प्रभाव दिसून येतो. मुस्लिम शासकांनी भारतात प्राथमिक शिक्षण हे मकतब व उच्च शिक्षण मदरसा मध्ये देण्यास सुरुवात केली. येथे पण मॉनिटर पद्धत अस्तित्वात होती.
४. **स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळ :** या काळात विविध आयोग व प्राथमिक शिक्षणासाठी माध्यमिक व उच्च शिक्षणासाठी काही आयोग नेमण्यात आले

ते खालील प्रमाणे आहेत.

अ. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील आयोग : स्वातंत्र्यपूर्व काळात नेमल्या गेलेले विविध आयोग व समित्या पुढील प्रमाणे आहेत.

१. चार्टर अॅक्ट-१८१३
२. वूडचा खलिता-१८५४
३. हंटर आयोग-१८८२
४. भारतीय विद्यापीठ आयोग-१९०४
५. सॅडलर आयोग-१९१७
६. वर्धा शिक्षण योजना-१९३७

ब. स्वातंत्र्योत्तर काळातील आयोग : स्वातंत्र्योत्तर काळात नेमले गेलेले विविध आयोग व समित्या पुढील प्रमाणे आहेत.

१. राधाकृष्णन आयोग-१९४८
२. मुदलियार आयोग-१९५२-५३
३. दुर्गाबाई देशमुख आयोग-१९५८
४. कोठारी आयोग-१९४६-६६
५. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-१९६८
६. ईश्वर भाई पटेल पुनर्लोकन समिती
७. माल्कम आदिशेष्य समिती-१९७७
८. शालेय शिक्षण सुधार समिती-१९८४
९. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-१९८६
१०. आचार्य राममुर्ती समिती-१९९०
११. श्री. जनार्दन रेड्डी समिती-१९९२

अशा प्रकारे वरील प्रमाणे स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाचा विकास करण्यासाठी विविध समित्या व आयोग नेमल्या गेले.

शिक्षणाच्या पद्धती : कोणत्याही विषयाचे अध्यापन करण्यासाठी अध्यापन पद्धतीची आवश्यकता असते. या पद्धतीचे वर्गीकरण पुढील प्रमाणे करता येते.

१. **शिक्षक केंद्रित पद्धती :** या पद्धतीमध्ये शिक्षक हा अधिक प्रमाणात क्रियाशील असतो. अध्यापन प्रक्रिया ही त्याच्या भोवती केंद्रित झालेली असते. विद्यार्थ्यांना माहिती व ज्ञान देणे ही त्यांची मुख्य भूमिका असते. या पद्धतीत शिक्षकाला प्रथम प्राधान्य असून विद्यार्थ्यांना दुय्यम प्राधान्य असते. या पद्धतीमध्ये व्याख्यान पद्धत, कथा-कथन पद्धत,

टेलिव्हिजन व व्हिडीओचे सादरीकरण, समुह शिक्षण इत्यादी पद्धती वापरात आणल्या जातात.

२. **मिश्रित पद्धती** : या पद्धतीमध्ये सेमिनार, प्रकल्प पद्धत, केस स्टडी, भूमिका बजावणे, प्रदर्शन पद्धती वापरात आणल्या जातात.
३. **विद्यार्थी केंद्रित पद्धती** : या पद्धतीत विद्यार्थ्यांना प्रथम प्राधान्य असून शिक्षकाला दुय्यम प्राधान्य दिले जाते. या पद्धतीत शिक्षकाची भूमिका मार्गदर्शक व सहाय्यकाची असते. या पद्धतीत शिक्षकांचा कृतिशील सहभाग असतो. तसेच या पद्धतीत स्वयं अध्ययन पद्धत, संगणक आधारीत शिक्षण, मुक्त शिक्षण, परस्पर संवाद, व्हिडीओ इत्यादीचा समावेश होतो.

शिक्षणाचे प्रकार : शिक्षण देण्याच्या व घेण्याच्या पद्धतीवरून शिक्षणाचे औपचारिक, अनौपचारिक आणि सहज शिक्षण असे तीन प्रकार पडतात. ते पुढील प्रमाणे आहेत.

१. औपचारिक शिक्षण : विशिष्ट यंत्रणेमार्फत निश्चित ध्येय समोर ठेवून नियोजनपूर्वक दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणास औपचारिक शिक्षण असे म्हणतात. नियोजनबद्ध, साचेबद्ध. रचनात्मक शिक्षण म्हणजे औपचारिक शिक्षण होय.

उदा. शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठांतून मिळणारे शिक्षण.

औपचारिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये :

१. हे पूर्व निर्धारित व पूर्व नियोजित आहे.
२. वेळेचे बंधन नियमानुसार नियंत्रित आहे.
३. जागेचे बंधन संस्थात्मक होय.
४. वयाचे बंधन आहे.
५. गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांकडून दिले जाते.
६. कडक शिस्तीचे पालन होते.

७. ह्यांचे स्वरूप पद्धतशीरपणे आहे.

औपचारिक शिक्षणाचे घटक : आकृती क्रमांक १ वरून आपणास असे दिसून येते की, औपचारिक शिक्षण हे विद्यार्थी, शिक्षक, शाळा, अध्यापन पद्धती, पुस्तके, टिपणे, गृहपाठ, अभ्यास, अभ्यासक्रम, वेळापत्रक, परीक्षा या घटकांद्वारे औपचारिक पद्धतीने पूर्ण होते.

२. अनौपचारिक शिक्षण : अनौपचारिक शिक्षणामध्ये आपण आपल्या सोयीच्या वेळेनुसार शिक्षण घेऊ शकतो त्यास अनौपचारिक शिक्षण असे म्हणतात. हे शिक्षण प्रत्येकाच्या जीवनामध्ये घडून येते. हे एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरित होते. उदा. सायकल चालवणे, घोडेस्वारी करणे इत्यादी. कुटूंब हे अनौपचारिक शिक्षणाचे मुख्य स्रोत आहे. कुटूंबातील सदस्यांकडून भरपूर गोष्टी शिकायला मिळतात.

अनौपचारिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये :

१. हे शिक्षण हेतूपुरस्सर व पूर्वनियोजित नाही.
२. हे शिक्षण कोणत्याही संस्थेत निश्चित नाही.
३. ह्या ठिकाणी वेळापत्रक व विहित असा अभ्यासक्रम नाही.
४. येथे वेळेचे व वयाचे बंधन नाही.
५. अनौपचारिक शिक्षणाचे प्रतिनिधीत्व करण्यासाठी पुष्कळ संस्था आहेत.
६. ह्यास शाळाबाह्य शिक्षण असेही म्हणतात.

अनौपचारिक शिक्षणाचे घटक : आकृती क्र. २ वरून आपणास असे दिसून येते की, अनौपचारिक शिक्षण हे मुक्त विद्यालय मंडळ, मुक्त विद्यापीठ, ग्रंथालय, संगणक, समुह संपर्क माध्यम, शिक्षक, विद्यार्थी या सारख्या विविध घटकांच्या माध्यमातून व्यक्ती पूर्ण करतो.

सहज शिक्षण : जे शिक्षण आपणास कुटूंब, मित्र, समाज यांच्याकडून अनेक अनुभव मिळतात जसे की,

आकृती क्र. १, औपचारिक शिक्षणाचे घटक

विद्यार्थी शिक्षक शाळा अध्यापन पद्धती पुस्तके टिपणे, गृहपाठ अभ्यासक्रम वेळापत्रक परीक्षा

आकृती क्र. २, अनौपचारिक शिक्षणाचे घटक

मुक्त विद्यालय मंडळ मुक्त विद्यापीठ ग्रंथालय संगणक समूह संपर्क माध्यम शिक्षक विद्यार्थी

आकृती क्र. ३, सहज शिक्षणाचे घटक

कुटूंब परिवार मित्र चर्चा सहली इंटरनेट सामाजिक कार्यक्रम शिबिरे नियतकालिके दूरदर्शन समुदाय

नमस्कार किंवा वंदन करणे, सुबक रांगोळी काढणे इत्यादी.

आपण शाळेत न जाता सहजगत्या कुटूंबातून समवयस्काकडून आत्मसात केलेली आहेत. त्यामुळे या शिक्षणास सहज शिक्षण असे म्हणतात.

सहज शिक्षणाची वैशिष्ट्ये :

१. हे शिक्षण मुक्त आहे, स्पर्धात्मक नाही.
२. एकसारख्या गटाच्या गरजांसाठी ह्यांचे कार्यक्रम आयोजन केलेले आहे.
३. ह्यांचे मूल्यमापन, प्रक्रिया, रचना व अभ्यासक्रम हे लवचिक आहेत.

सहज शिक्षणाचे घटक : आकृती क्र. ३ वरून आपणास असे दिसून येते की, सहज शिक्षण हे आपण कुटूंब, परिवार, मित्र, चर्चा, सहली, इंटरनेट, सामाजिक कार्यक्रम, विविध शिबिरे, नियतकालिके, दूरदर्शन आणि समुदाय या विविध घटकांद्वारे आपणास सहज शिक्षण प्राप्त होते. हे शिक्षण मुक्त असल्याने याला कोणतेही बंधन नाही.

विद्यार्थी केंद्रित शिक्षण : प्राचीन काळामध्ये शिक्षणाचा उद्देश हा केवळ विद्यार्थ्यांना ज्ञान देणे हाच होता, मात्र आजच्या आधुनिक काळात विद्यार्थ्यांना मध्यवर्ती ठेवून शिक्षण दिल्या जात आहे. आजच्या वर्तमान काळामध्ये विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास यावर लक्ष केंद्रित केलेले आहे. ज्यात त्यांचा शारीरिक विकास, सामाजिक विकास, मानसिक विकास इत्यादी विकासाकडे लक्ष केंद्रित केले आहे. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांला प्रथम प्राधान्य देऊन शिक्षकाला दुय्यम प्राधान्य दिले जाते. शिक्षकाची भूमिका ही केवळ माहिती देण्यापुरती मर्यादित न राहता मार्गदर्शन व सहाय्यकाची असते. अध्यापन प्रक्रिया ही विद्यार्थ्यांभोवती केंद्रित असल्यामुळे त्यांचा कृतिशील सहभाग असतो.

स्वयं अध्ययन पद्धत, प्रयोगशाळा पद्धत, वादविवाद पद्धत, मुक्त शिक्षण, परस्पर संवादी व्हिडीओ इत्यादींचा समावेश होतो. पूर्वी अध्यापनामध्ये शिक्षकप्रधान पद्धत वापरणे अधिक नित्य होते, पण १९८६ च्या राष्ट्रीय धोरणामध्ये विद्यार्थी केंद्रित शिक्षणास महत्व देण्यात आल्यामुळे विद्यार्थी हा शिक्षणाचा कृतिशील सहभाग आवश्यक मानल्यामुळे विद्यार्थी केंद्रित पद्धतीचा वापर करण्यावर भर दिला जाऊ लागला.

अभ्यासक्रमांमध्ये अनेक विषयांचा समावेश झाल्यामुळे विविध विषयांकरिता विविध अध्यापन पद्धतीची गरज जाणवू लागली. त्यामधून काही विषयांसाठी खास पद्धती सुरू झाल्या. उदा. भूगोल विषयासाठी सहल पद्धत, प्रवास पद्धत इत्यादी पद्धती सुरू झाल्या. विद्यार्थी केंद्रित पद्धती ही विद्यार्थी व शिक्षक या दोघांवर लक्ष केंद्रित करते.

तसेच विशिष्ट परिस्थितीमध्ये भाषेच्या वापरावर लक्ष केंद्रित केले जाते. या पद्धतीमध्ये शिक्षक हे विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करतात व आपल्या कृतीतून एक दिशा निर्माण करतात आणि विद्यार्थी त्याचे अनुकरण करतात. विद्यार्थी व शिक्षक या पद्धतीत परस्परंशी संवाद साधतात. विद्यार्थी कृतीच्या उद्देशानुसार जोडीने तसेच समुहामध्ये किंवा स्वयं अध्ययन करतात.

शिक्षकांना विद्यार्थ्यांवर सतत देखरेख ठेवण्याऐवजी गरजेनुसार अथवा विद्यार्थ्यांना समस्या निर्माण झाल्यास शिक्षक प्रतिसाद देतात.

या अध्ययन पद्धतीत विद्यार्थ्यांना अध्ययन विषय निवडीसाठी वाव असतो. तसेच विद्यार्थी स्वतःच्या अध्ययनाचे स्वयंमूल्यमापन करतात व नंतर शिक्षक त्यांचे मूल्यमापन करतात. या पद्धतीत विद्यार्थी व शिक्षकात परस्पर संवाद होत असल्याने तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये देखील परस्पर संवादामुळे व्यस्तता व आवाज अधिक असतो. या पद्धतीमध्ये विद्यार्थ्यांनी काय अध्ययन केले यावर अध्ययन निष्पत्ती मोजली जाते.

विद्यार्थी केंद्रित शिक्षणाची वैशिष्ट्ये : विद्यार्थी केंद्रित शिक्षणाची मुख्य वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे सांगता येतात.

१. विद्यार्थ्यांना प्राप्त असलेले ज्ञान.
२. अभ्यासक्रम.
३. मूल्यांकन व परीक्षण.
४. शिक्षणाच्या पद्धती.

अशा प्रकारे विद्यार्थी केंद्रित शिक्षणाची काही वैशिष्ट्ये सांगता येतात.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार बदलती शिक्षण पद्धती : १९६८ मध्ये देशाचे पहिले शैक्षणिक धोरण इंदिरा गांधी सरकारमध्ये मांडण्यात आले. हे शैक्षणिक धोरण १९६४ च्या कोठारी आयोगाच्या शिफारशीवर

आधारीत होते. १०+२+३ या आकृतीबंधासह शैक्षणिक प्रणाली स्विकारण्यात आलेली होती. या सोबत त्रिभाषा सूत्र अवलंबण्यात आले होते. ज्यात प्रथम भाषा मातृभाषा, द्वितीय भाषा राष्ट्रभाषा (हिंदी), तृतीय भाषा म्हणून इंग्रजीचा स्विकार करण्यात आलेला होता. याच शिफारशीवर आधारीत १९८६ मध्ये दुसरे शैक्षणिक धोरण राजीव गांधी सरकारने मांडले. या धोरणामध्ये विशेषतः भारतीय महिला, अनु. जाती, जमाती समुदायासाठी असमानता दूर करण्यासाठी आणि शैक्षणिक संधी समान करण्यावर विशेष भर दिला गेला. या धोरणामध्ये १९९२ च्या नरसिंग राव सरकारने बदल सूचवला आणि काही सुधारणा करण्यात आल्या.

१. भारतातील शिक्षण प्रणाली : भारतीय राज्य घटनेच्या राज्य धोरणाची दिशादर्शक तत्वांच्या भाग ४ कलम ४५ आणि ३९ (एफ) मध्ये राजमान्य आणि सर्वाना न्याय व प्रवेश योग्य शिक्षणाची तरतूद आहे.

१९७६ च्या ४२ व्या घटना दुरुस्ती कायद्याने शिक्षणास राज्य सूचीतून समवर्ती सूचीत समाविष्ट केले. २००२ मधील ८६ व्या घटना दुरुस्तीने मूलभूत अधिकारांच्या कलम २१-ए अंतर्गत शिक्षणाला अंमलबजावणीचा हक्क बनविला. ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील सर्व मुलांना प्राथमिक शिक्षण देण्यासाठी राइट टू एज्युकेशन (आरटीई) २००९ लागू करण्यात आले आहे.

या अधिनियमात सर्वशिक्षा अभियान मध्यान्ह भोजन योजना, नवोदय विद्यालय केंद्रिय विद्यालय या सारख्या सरकारी उपक्रमात समाजातील वंचित घटकांसाठी २५ टक्के आरक्षण देण्यात आले आहे.

२. नवीन शैक्षणिक धोरणाची महत्वाची मुद्दे : १९४७ मध्ये भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून भारतातील शिक्षण प्रणालीतील हा तिसरा मोठा बदल आहे. एन. ई. पी. २०२० च्या पूर्वी १९६८ व १९८६ मध्ये शैक्षणिक यंत्रणेत सुधारणा झाली.

शालेय शिक्षणातील गुंतवणुकीमध्ये लाक्षणिक वाढ करणे, नवनवीन उपक्रम राबविणे, इ. स. २०२५ पर्यंत पाचवी व त्या पुढील इयत्तेतील प्रत्येक विद्यार्थ्यास पायाभूत साक्षरता व तंत्रज्ञान आत्मसात होत असल्याची दक्षता घेणे, शालेय शिक्षणासाठी ५+३+३+४ रचनेवर आधारीत बौद्धिक विकास व अध्ययनाच्या तत्वांवर आधारीत

अभ्यासक्रम व अध्यापनशास्त्र रचना विकसित करण्यात आली आहे.

३. नॅशनल रिसर्च फाउंडेशन : नव संशोधनाच्या कल्पना वेगाने देशभर वितरीत व्हाव्यात यासाठी नॅशनल रिसर्च फाउंडेशनची स्थापना करण्यात येईल. या धोरणाच्या माध्यमातून सर्वच भारतीय भाषांचे संवर्धन, वृद्धी व चैतन्य अबाधित राहिल.

४. राष्ट्रीय शिक्षण आयोग : राष्ट्रीय शिक्षण आयोग पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय शिक्षण आयोग किंवा नॅशनल एज्युकेशन कमिशनची स्थापना करण्यात येईल. हा आयोग भारतातील शैक्षणिक दूरदृष्टीचा परीरक्षक असेल. सन २०३० पर्यंत पूर्व-शाळा ते माध्यमिक स्तरापर्यंतचे शिक्षण १०० टक्के ग्रॉस एनरोलमेंट रेश्योसह सार्वत्रिक केले गेले आहे. १०+२ची सद्य शिक्षण प्रणाली नवीन व सुधारीत ५+३+३+४ रचनेद्वारे अनुक्रमे ३-८, ८-११, ११-१४ आणि १४+१८ वयोगटातील परस्पर बदलली जाईल.

या प्रणालीमध्ये १२ वर्षांचे शिक्षण तीन वर्ष अंगणवाडी/पूर्व शालेय शिक्षणासह असेल.

दहावी आणि बारावीच्या बोर्ड परीक्षा अधिक सुलभ केल्या जातील आणि तथ्ये शिकण्याऐवजी मुख्य कार्यक्षमतेवर अधिक भर दिला जाईल.

सर्व विद्यार्थ्यांना या परीक्षा दोनदा देण्यास परवानगी दिली जाईल. शाळांमधील शैक्षणिक प्रवाह, अवांतर क्रिया आणि व्यावसायिक प्रवाह यांच्यात कोणतेही कठोर वेगळेपण असणार नाही.

इयत्ता सहावी पासून इंटरनॅशनलपसह व्यावसायिक शिक्षणाची तरतूद मातृभाषा / प्रादेशिक भाषा ५ वी पर्यंत शिक्षण देण्यासाठी वापरली जाईल आणि कोणत्याही विद्यार्थ्यांवर कोणतीही भाषा कठोरपणे लादली जाणार नाही. शिक्षकांसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम (एन.सी.एफ.टी.ई.) एन. सी. ई. आर. टी. सोबत सल्लामसलत करून राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद (एन.टी.टी.ई.) द्वारा प्रोग्राम केले जातील.

४. वर्षे एकात्मिक बी. एड. २०३० पर्यंत पदवी अभ्यासक्रम अध्यापनासाठी किमान पदवी पात्रता असेल.

५. पदवीधर कोर्स ३ ते ४ वर्षांच्या लवचिक

अभ्यासक्रमासह एकाधिक एक्झिट ऑप्शन्ससह आणि वेगवेगळ्या स्तरावर प्रमाणपत्रासह दिल्या जातील. एम. फिल. अभ्यासक्रम बंद केले जातील.

वैद्यकीयक्रम आणि कायदेशीर शिक्षण वगळत संपूर्ण उच्च शिक्षणासाठी उच्च शिक्षण आयोग Higher Education Commission of India (HECI) ची स्थापना केली जाईल. सार्वजनिक आणि खासगी दोन्ही उच्च शिक्षण संस्था समान निकषाद्वारे संचालित केल्या जातील.

एच. ई. सी. आय. मध्ये ४ स्वतंत्र विभाग असतील. उदा.

१. नियामक चौकटीची देखभाल करण्यासाठी राष्ट्रीय उच्च शिक्षण नियामक परिषद (एन.एच.ई.आर.सी.)
२. सर्वसाधारण शैक्षणिक परिषद (जी.ई.सी.) मानक सेटिंग्ज देखरेखीसाठी.
३. वित्त पुरवठा करण्यासाठी उच्च शिक्षण अनुदान परिषद (एच.ई.जी.सी.)
४. अधिकृत मान्यता मिळवण्यासाठी नॅशनल क्रिडीट कौन्सिल (एन.ए.सी.)

१५ वर्षात महाविद्यालयांची संलग्नता प्रणाली पुसून टाकली जाईल आणि महाविद्यालयांना श्रेणीबद्ध स्वायत्तता देण्याची यंत्रणा राबविली जाईल. भविष्यात प्रत्येक महाविद्यालयाचा स्वायत्तता पदवी देणारा महाविद्यालय किंवा विद्यापीठाचा घटक म्हणून विकसित होणे अपेक्षित आहे.

५. ऑनलाइन शिक्षण आणि डिजीटल शिक्षण : सध्या संपूर्ण देशामध्ये कोविड-१९ चा झालेला प्रसार लक्षात घेऊन शिक्षण धोरण तयार करताना पर्यायी शैक्षणिक पद्धतीचा व्यापक विचार करताना पर्यायी शैक्षणिक पद्धतीचा व्यापक विचार करण्यात आला आहे. त्यामुळे सर्वकष ऑनलाईन शिक्षण आणि डिजीटल शिक्षणाला चालना देण्यासाठी आलेल्या शिफारशी विचारात घेवून शैक्षणिक सज्जता सुनिश्चित केली जाणार आहे.

सध्याच्या महामारीच्या काळामध्ये वैयक्तिकरितीने परंपरागत पद्धतीने शिक्षण देणे शक्य नाही. त्यामुळे दर्जेदार शिक्षणासाठी पर्याय शोधण्यात आले आहे. शासनाने ई-शिक्षणाच्या आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी शालेय आणि

उच्च शैक्षणिक वर्गासाठी डिजीटल पायाभूत सुविधा शैक्षणिक सामग्री तयार करणारे विभाग आणि डिजीटल शिक्षणासाठी समर्पित विभाग तयार केले जातील.

समारोप :

सारांश रूपाने पाहिले असता असे म्हणता येईल की, शिक्षण हे व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास करणारा एक अविभाज्य घटक आहे. तसेच विद्यार्थी केंद्रित शिक्षण पद्धती बाबत सांगायचे झाल्यास पूर्वीच्या काळी असणारी शिक्षण पद्धती ही फक्त ज्ञान देण्यावर भर देणारी होती,

परंतु आजच्या विद्यार्थी केंद्रित पद्धतीत विद्यार्थी हा केंद्र मानून त्याचा सर्वांगीण विकास होणे गरजेचे आहे. तसेच नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार बदलती शिक्षण पद्धतीमध्ये झालेले बदल विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी महत्वाचे आहेत.

ज्यामध्ये नवा अभ्यासक्रम आणि शैक्षणिक आराखड्यासह बालवयाच्या सुरुवातीलाच काळजी व शिक्षण पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीत झालेले बदल ऑनलाईन व डिजीटल शिक्षण मजबूत शिक्षक भरती आणि करिअर मार्ग, समग्र बहुशाखीय शिक्षण इत्यादी सारख्या विविध बाबींचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. शिक्षणाची मूलतत्वे, प्रथम वर्ष कला, सेमिस्टर-१, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.
२. शिक्षणशास्त्राचे समाजशास्त्रीय अधिष्ठान, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर.
३. शिक्षक शिक्षण, यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.
४. शिक्षणशास्त्र, इयत्ता ११ वी, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.
५. शिक्षणाची मूलतत्वे व २१ व्या शतकासाठी शिक्षण, प्रथम वर्ष कला, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.
६. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण, २०२०.

प्रा. कांबळे रावसाहेब हरिबा

समाजशास्त्र विभाग,
शासकीय ज्ञानविज्ञान
महाविद्यालय, औरंगाबाद.

अभ्यासक्रम रचना आणि शैक्षणिक विकास

प्रस्तावना :

शैक्षणिक विकासात अभ्यासक्रमाच्या रचनेचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कोणताही घटक शिकवत असताना तो शिकवण मार्गाचे उद्दिष्टे काय आहे? हे आधी समजून घेणे आवश्यक असते. दैनंदिन जीवनातील अनुभव तसेच वापरावयाचे ज्ञान यांचा संबंध अभ्यासक्रमाच्या रचनेशी असतो. अभ्यासक्रमाची रचना करताना मुख्यतः अभ्यासक्रमातील घटक या तत्वज्ञानावर अथवा प्रतिमानावर अवलंबून आहे. त्यांचा विचार केला पाहिजे. त्यामधील तांत्रिक बाबी कोणत्या आहेत. यावरही लक्ष केंद्रीत केले पाहिजे.

अभ्यासक्रमाची रचना विचारात घेत असताना शिक्षकाचा स्तर तसेच विद्यार्थ्यांचा स्तर, व्यावसायिक विकास या बाबी समोर ठेवणे आवश्यक आहे. शैक्षणिक प्रणालीत सकारात्मक सुधारणा घडवण्यासाठी अभ्यासक्रमाचा विकास नियोजित हेतूपुर्ण आणि पुरोगामी पद्धतीने होणे आवश्यक आहे. जगभरामध्ये आर्थिक, सामाजिक, राजकीय क्षेत्रात जे बदल घडतात. त्यांचा शालेय अभ्यासक्रमावर देखील परिणाम होतांना दिसतो. विद्यार्थी घडत असताना या सर्व परिणामाचा कुठे ना कुठे तरी त्यांचा शिक्षणावर परिणाम होत असतो. त्यामुळे समाजाच्या गरजा पुर्ण करताना विद्यार्थ्यांचे व्यक्तीमत्व बहुआयामी होण्याच्या दृष्टीने अभ्यासक्रमाची रचना योग्य पद्धतीने करणे आवश्यक असते.

विद्यार्थी घडत असताना ज्ञान घेतल्यानंतर त्यांच्या व्यक्तीमत्व विकासात भर घालून ज्या विषयाचे ज्ञान घेतले आहे, त्या ज्ञानाचा उपयोग व्यवसाय किंवा पूरक कौशल्य वाढवण्यासाठी कसा होऊ शकतो याचा विचार अभ्यासक्रमात आवश्यक आहे. आज माहिती तंत्रज्ञानाचा सर्वत्र प्रसार, प्रचार होत असतांना संगणकीय ज्ञान तसेच विविध ॲप्स यांचा वापर वाढलेला आहे. याचा वापर अध्ययन आणि अध्यापन दोन्हीही प्रक्रियेत केला जात आहे.

आज अभ्यासक्रम घटक ठरवताना व्यक्तीमत्व विकास सोबतच या स्पर्धेच्या युगात विद्यार्थी पुढे जाणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांची व्यक्ती म्हणून योग्य वाढ होणे देखील आवश्यक आहे. त्यामुळे अभ्यासक्रम रचनेचा विचार विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण व्यक्तीमत्व समोर ठेवून होणे आवश्यक आहे.

युनेस्कोच्या शैक्षणिक विभागाच्या म्हणण्यानुसार अभ्यासक्रम हा मुख्यतः विषयातील मुलभूत घटक तसेच विद्यार्थ्यांच्या आवडीनुसार उपलब्ध असलेले पर्याय आणि इतर संबंधित क्षेत्र याचा विचार करुन ठरविणे आवश्यक आहे.

यामध्ये रोजगाराभिमुखता देखिल असली पाहिजे.

अभ्यासक्रम रचनेची महत्वाची उद्दिष्टे :

- १) विद्यार्थ्यांमध्ये संकल्पना समजून घेऊन त्याचा प्रत्यक्षात वापर करण्याची क्षमता निर्माण करणे.
- २) संकल्पनेचा वापर योग्य ठिकाणी करण्यासाठी दृष्टी निर्माण करणे.
- ३) ज्ञानाची निर्मिती करून त्याचे योग्य व्यवस्थापन करणे.
- ४) विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आणि बौद्धिक विकासाला चालना देणे व त्यांच्यामध्ये नेतृत्वगुण निर्माण करणे.
- ५) विद्यार्थ्यांमध्ये नावीन्यपूर्ण संकल्पना निर्माण करण्याची क्षमता विकसित करून चालू परिस्थितीतील किचकट बाबी तसेच समस्या हाताळण्यासाठी त्यांना सक्षम करणे.
- ६) विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानाचा उपयोग त्यांना चांगले नागरिक बनवण्यासाठी तसेच देश हितासाठी व्हावा अशा पद्धतीने अभ्यासक्रमाची रचना करणे.
- ७) विद्यार्थ्यांनी ज्ञानाचा उपयोग हा सकारात्मक बाबीसाठी तसेच नैतिक मुल्ये रुजवण्यासाठी करावा. अशा पद्धतीने अभ्यासक्रमातील घटक समाविष्ट करणे.
- ८) विद्यार्थ्यांशी आदराने वागावे.
- ९) वर्गातील मुलांना योग्य प्रकारे गती द्या, खूप वेगवान नाही आणि खूप हळू देखील नाही.
- १०) विधायक अभिप्राय आणि मदत करणे.

शैक्षणिक विकासाचे घटक पर्यावरण अभ्यास :

पर्यावरणीय शिक्षण ही अशी प्रक्रिया आहे की जी व्यक्ती आणि पर्यावरण यांच्यातील समस्या सोडवण्यासाठी आणि पर्यावरणदृष्ट्या मनुष्याला शिक्षित करण्यासाठी मदत करत असते.

व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासात पर्यावरणीय शिक्षण, निसर्गाबद्दल समजून घेणे तसेच निसर्गाचे रक्षण करण्यासाठी जबाबदारी पत्करणे यांचा समावेश होतो.

उदाहरणार्थ पर्यावरणातील बदल किंवा पर्यावरणाच्या रक्षणासंबंधीचा दृष्टिकोन सुधारण्यासाठी प्रेरणा निर्माण करणे, पर्यावरणाबद्दल संवेदनशीलता निर्माण करणे तसेच वातावरण बदलामुळे होणाऱ्या आव्हानास सामोरे जाण्यास

विद्यार्थ्यांना सक्षम करणे.

नोकरी किंवा व्यवसाय करण्यासाठीची

कौशल्ये निर्माण करणे :

उच्च शिक्षण संस्थानच्या कार्यपद्धतीवर दोन प्रमुख घटक प्रभाव टाकत असतात. एक विद्यार्थ्यांना रोजगाराभिमुख शिक्षण देणे तसेच पदवी प्राप्त झाल्यानंतर त्यांना व्यावसायिक ज्ञान मिळेल व सर्व क्षमता निर्माण होतील अशा प्रकारचे शिक्षण देणे.

यामध्ये मुख्यतः प्रभावीपणे संवाद साधणे, अखंड काम करण्याची सवय लावणे तसेच सांस्कृतिक दृष्टी आणि वैविध्यपूर्ण समुदायांमध्ये मिसळण्याची क्षमता निर्माण करणे या सर्व गोष्टी आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात महत्त्वपूर्ण आहेत.

धर्म आणि नीतिमत्तेबद्दलचा दृष्टिकोन :

अभ्यासक्रमाच्या रचनेमध्ये विद्यार्थी घडत असताना धार्मिक आणि नैतिक दृष्टिकोन समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. भारतासारख्या वैविध्यपूर्ण आणि विविध धर्म असलेल्या देशात व्यवसाय करताना किंवा नोकरी करताना विविध धर्म आणि जातीच्या आपल्या सहकाऱ्यांविषयी सहिष्णु दृष्टिकोन बाळगणे.

तसेच कामाच्या ठिकाणी आपले वागण्या-बोलण्याची पद्धत आणि प्रक्रिया या सर्व बाबी नैतिकतेशी जोडलेल्या आहेत. आपली कर्तव्य आणि आपली जबाबदारी याचे भान असणे याचाही समावेश नैतिकता विषय अभ्यासक्रमात होतो.

वेळेचा विधायक उपयोग करणे :

उपलब्ध असलेल्या वेळेचा उत्पादक कामासाठी उपयोग करणे. त्यामध्ये आपले काम, छंद पूर्ण करणे तसेच विश्रांतीसाठी मोकळा वेळ देणे या सर्व बाबींची जाणीव विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रमाच्या आणि पूरक उपक्रमांच्या माध्यमातून करून देणे आवश्यक आहे.

शिक्षण घेणे आणि शिक्षण देणे या दोन्ही प्रक्रियांमध्ये ज्ञानाचा सदुपयोग महत्त्वाचा ठरतो. जीवनातील प्रत्यक्ष अनुभवांनी घेतलेल्या ज्ञानाशी जोडून जीवनाला आकार देणे या बाबी महत्त्वाच्या ठरतात. यातूनच विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास येत असतो. या सर्व बाबींचा अभ्यासक्रमात समावेश करणे आवश्यक आहे.

अभ्यासक्रम व वेगवेगळ्या उपक्रमांचे नियोजन करताना खालील बाबी विचारात घेणे आवश्यक ठरते :

कोणत्याही उपक्रमाचे उद्दिष्ट्य काय आहे तसेच त्याचे व्यवस्थापन कशा पद्धतीने करता येईल त्यासाठी कोणत्या विशेष कौशल्यांची आवश्यकता आहे या सर्व बाबींचा विचार आवश्यक ठरतो.

अभ्यासक्रमातील लवचिकता आणि अनुकूलता :

अभ्यासक्रमामध्ये जागतिकीकरणानुसार आणि औद्योगिकीकरणामुळे होणारे बदल आत्मसात करून घेण्याची लवचिकता आणि अनुकूलता असावी. याचा उपयोग विद्यार्थ्यांना रोजगाराभिमुख करण्यासाठी होतो तसेच अभ्यासक्रमातील बदलांमुळे नवीन परिस्थिती अंगीकारण्याची क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण होते. नवीन नवीन संकल्पना प्रत्यक्षात राबवण्यासाठी विद्यार्थी प्रयत्न करतात.

इतरांच्या मतभिन्नता त्याचा आदर करण्याची समज तसेच नवीन सामाजिक मूल्ये रुजवण्याची समज गुणवत्ता वाढीसाठी आवश्यक आहे.

कोणताही विद्यार्थी फक्त रोजगाराभिमुख नाही तर कौशल्याने व गुणवत्तापूर्ण पद्धतीने काम करण्यासाठी तयार होणे आवश्यक आहे. यासाठी अभ्यासक्रमात नैतिक मूल्य आणि सामाजिक मूल्य रुजवण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

तांत्रिक कौशल्य आत्मसात

करण्याविषयीचे शिक्षण :

काळानुरूप तंत्रज्ञानाचा वापर वाढलेला असल्यामुळे विद्यार्थ्यांनी सहजपणे तांत्रिक कौशल्य आत्मसात करण्यासाठी, अभ्यासक्रमात बदल करणे गरजेचे आहे. सध्याच्या डिजिटलायझेशनच्या युगात संगणकज्ञान, विविध ॲप्सचा वापर तसेच त्याच्याशी संबंधित विविध संकल्पना

विद्यार्थ्यांना माहिती असणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष :

एकविसाव्या शतकात जेव्हा आजचा विद्यार्थी तंत्रज्ञानातील बदलाला आणि आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेला तोंड देण्यासाठी तयार होत आहे, त्यावेळेस त्याच्या ज्ञानाच्या पायाकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. यामध्ये विविध कौशल्य सामाजिक सांस्कृतिक नैतिकता, भविष्यातील गरजा याचा विचार करून अभ्यासक्रमाचा पाया तयार करणे आवश्यक आहे. भविष्यात निर्माण होणाऱ्या गरजांच्या दृष्टीने अभ्यासक्रमाची रणनीती आखणे आवश्यक आहे. शैक्षणिक धोरणात्मक निर्णय घेऊन योजना तयार करण्यात याव्यात म्हणून शिक्षण तज्ञांनी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. एकविसाव्या शतकातील आव्हाने विचारात घेता, संशोधन पूरक अभ्यासक्रम, तंत्रज्ञान पूरक अभ्यासक्रम, कौशल्यपूर्वक अभ्यासक्रम, पायाभूत अभ्यासक्रम या सर्व बाबींचा विचार गतिशील विकासासाठी आवश्यक ठरतो.

संदर्भ सूची

१. भारत सरकार राष्ट्रीय आरोग्य कल्याण मंत्रालय नवी दिल्ली-२००२.
२. राष्ट्रीय आरोग्य शिक्षण कार्यक्रम भारतातील नवी दिल्ली-२००९.
३. लोकसत्ता, संपादकीय, ९ मार्च २०१८
४. सामुदायिक विकास विस्तार शिक्षण प्रा. डॉ. कुलकर्णी.
५. विस्तार शिक्षण विभागाचा अभ्यासक्रम रचना नवी मुंबई.
६. www.india.gov.in

Fostering teaching learning...

Online seminar organized by IQAC, Government College of Arts & Science, Aurangabad (M.S) on Fostering Teaching Learning Practices for quality enhancement in HEI has focused on the major areas of qualitative development in Higher education. Discussion and presentations by stalwarts in the education sector brought out important outcomes of the seminar. These outcomes will definitely help in the development and regulation of policy for educational ecosystem and societal transformation.

Measuring quality teaching is a big task for educational system. There are specific parameters to decide good researcher but no specific parameters to decide good teacher. Our country needs good teachers as well as good researchers also.

-Dr. Raja Shekhar, Pro vice Chancellor, University of Hyderabad, Telangana.

New educational policy emphasizes on the interdisciplinary approach in teaching learning. Excellence in education and research, student centric approach and liberal education are important features of it. HEI's should make transformation in teaching learning for liberal and inclusive education.

-Dr. S. Sankar, Retd. Principal & Advisor, ANR College, Gudivada, A.P.

Curriculum and pedagogical skills will help to develop outcome-based education. Education should be outcome oriented and not output. Goals should be very clear. Effective delivery of the content matters, for that we need good teachers. Education should be learner centered.

-Prof. Kalpana Chavan, St. Xavier's Institute of Education, Mumbai.

Curriculum development and employability in HEI's should be strengthened. Fundamental shift from qualification to skills is necessary. Approach towards constructivism and behaviorism in curriculum is required for outcome and employability in educational sector. Colleges are not expected to provide employment to students but to create employability. Up skilling continuously is the only option for teacher fraternity to percolate it among students.

-Dr. Vijay Joshi, Chief Consultant, RUSA, MSPD and Retd. Principal,
K.J. Somaiya College, Mumbai

YouTube link for the webinar

<https://www.youtube.com/watch?v=wpMU2JAQTgA>

आत्ममान
प्रकाशन

ISBN 81-952413-1-X

9 788195 241316 >